

K O N I N K L I J K E N E D E R L A N D S E
A K A D E M I E V A N W E T E N S C H A P P E N

Sporen

Mooren, Jona; Stutje, Klaas; Vree, van, Frank

2022

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

document license

Unspecified

[Link to publication in KNAW Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Mooren, J., Stutje, K., & Vree, van, F. (2022). *Sporen: Onderzoek naar herkomstgeschiedenis en betekenisgeving van culturele projecten en collecties verworven in koloniale situaties*.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the KNAW public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain.
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the KNAW public portal.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

pure@knaw.nl

Sporen

Onderzoek naar herkomstgeschiedenis en
betekenisgeving van culturele objecten en collecties
verworven in koloniale situaties

Eindrapport

Pilotproject Provenance

Research on Objects of the Colonial Era

Herkomstonderzoek van objecten uit de koloniale tijd

niod

STICHTING NATIONAAL
MUSEUM VAN WERELDCULTUREN

RIJKS MUSEUM

in samenwerking met KITLV, Open Universiteit, Universiteit Leiden en Reinwardt Academie

Colofon

Het **Pilotproject Provenance Research on Objects of the Colonial Era (PPOCE)** is een project van het Rijksmuseum Amsterdam (RMA), het Nationaal Museum van Wereldculturen (NMVW) en het NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies (NIOD) en het daarin ondergebrachte Expertisecentrum Restitutie (ECR). Partners in het project waren de Open Universiteit, het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land-, en Volkenkunde (KITLV), de Universiteit Leiden en de Reinwardt Academie. Het project is uitgevoerd met financiële steun van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW).

Auteurs:

Jona Mooren (ECR/NIOD)

Klaas Stutje (ECR/NIOD)

Frank van Vree (NIOD)

Stuurgroep:

Marieke Bloembergen (adviseur, KITLV/Universiteit Leiden)

Francine Brinkgreve (NMVW)

Menno Fitski (Rijksmuseum, vanaf 2020)

Martine Gosselink (Rijksmuseum, tot 2020)

Jan de Hond (Rijksmuseum)

Henriëtta Lidchi (NMVW)

Frank van Vree (NIOD, voorzitter)

Projectleiders:

Ellen Grabowsky (ECR/NIOD)

Jona Mooren (ECR/NIOD)

Onderzoekers:

Marieke Bloembergen (adviseur, KITLV/Universiteit Leiden)

Doreen van den Boogaart (ECR/NIOD)

Caroline Drieënhuizen (Open Universiteit)

Melle Monquil (ECR/NIOD)

Tom Quist (NMVW)

Alicia Schrikker (Universiteit Leiden)

Mirjam Shatanawi (Reinwardt Academie)

Klaas Stutje (ECR/NIOD)

Projectsecretaris:

Icha El-Achkar (ECR/NIOD)

Foto voorblad:

Collectie Nationaal Museum van Wereldculturen, Coll.nr. RV-1429-134

Dit eindrapport is tevens beschikbaar in een Engelse en Indonesische (PDF-)versie.

Inhoud

Samenvatting rapport	4
Inleiding	5
1. Uitgangspunten en achtergronden	7
2. Theoretische en politieke dimensies van herkomstonderzoek	15
3. Methodologische aanbevelingen	18
4. Ontwerp Toetsingskader voor herkomstonderzoek naar objecten verworven in koloniale context	56
5. Bevindingen en Aanbevelingen	61
6. Observaties en reflecties - Essays over aspecten van herkomstonderzoek	64
1. De teruggave van koloniale objecten uit Indonesië: een herbeschouwing <i>Sri Margana</i>	64
2. Koloniale overvloed zonder onbehagen. Herkomst van museale voorwerpen en de economie van verzamelen <i>Marieke Bloembergen</i>	67
3. Nadenken over herkomst <i>Henrietta Lidchi en Francine Brinkgreve</i>	71
4. Herkomstgeschiedenis: grensoverstijgend en van onderop <i>Klaas Stutje</i>	73
5. Geschiedenis in lagen en over grenzen: zes Sri Lankaanse objecten uit het Rijksmuseum <i>Alicia Schrikker</i>	76
6. Terugkijken. Ervaringen in het herkomstonderzoek naar kunstwerken ontvreemd tijdens het naziregime. <i>Ellen Grabowsky en Jona Mooren</i>	80
Bijlagen	85
Bronnen en literatuur	94

Samenvatting rapport

Dit rapport is het verslag van het *Pilotproject Provenance Research on Objects of the Colonial Era* (PPOCE). Dit project startte begin 2019 op initiatief van NMVW, Rijksmuseum Amsterdam en NIOD/ECR, werd uitgevoerd met financiële steun van OCW en is afgesloten op 1 maart 2022.

Dit rapport is het resultaat van exploratief onderzoek naar de herkomstgeschiedenis en betekenisgeving van een representatief aantal culturele objecten en collecties verworven in koloniale situaties, en ervaringen, opgedaan met en in de samenwerking met onderzoekers en instellingen in landen van herkomst.

Het rapport begint met een inleidend hoofdstuk over de achtergronden van het project, in het licht van de nationale en internationale discussies over restitutie c.q. repatriëring, in het bijzonder het *Rapport Adviescommissie 'Nationaal Beleidskader Koloniale Collecties'* van de commissie-Gonçalves en de reactie hierop van de minister van OCW.

In het tweede hoofdstuk worden de theoretische aspecten van herkomstonderzoek behandeld, in het bijzonder de vraag hoe herkomstonderzoek, in samenwerking met onderzoekers uit landen van herkomst, kan uitgroeien tot een vruchtbare en productieve manier om te komen tot een 'common understanding' in het heden en in de toekomst.

Het grootste hoofdstuk bestaat uit concrete handvatten en adviezen voor het doen van herkomstonderzoek. De onderzoeker kan dit overzicht gebruiken als naslagwerk bij het selecteren van te onderzoeken objecten, het vinden en interpreteren van bronnen en het schrijven van een herkomstverslag.

Een Ontwerp Toetsingskader is te vinden in het vierde hoofdstuk. Het kan dienen als hulpmiddel voor een in te stellen onafhankelijke beoordelingscommissie die toekomstige verzoeken van herkomstlanden tot teruggave moet faciliteren en die OCW moet adviseren over restitutievraagstukken. Ook kan het Ontwerp Toetsingskader nuttig zijn voor herkomstonderzoekers en erfgoedbeherende instellingen die de volledigheid van hun eigen werk willen toetsen.

Het vijfde hoofdstuk bevat een aantal urgente aanbevelingen met betrekking tot de samenwerking met onderzoekers en erfgoedinstellingen in landen van herkomst en het verdere beleid ten aanzien van herkomstonderzoek, in het bijzonder de vraag hoe de kennisvorming op dit gebied kan worden geborgd; hierbij wordt ingehaakt op het rapport van de commissie-Gonçalves en de reactie hierop van de minister van OCW.

Ten slotte reflecteert een achttal betrokken onderzoekers in zes essays op verschillende aspecten van vraagstukken van restitutie en, vooral, herkomstonderzoek.

Inleiding

In dit rapport wordt verslag gedaan van de bevindingen van het *Pilotproject Provenance Research on Objects of the Colonial Era* (PPOCE), een project dat begin 2019 startte als gezamenlijk initiatief van het Nationaal Museum van Wereldculturen (NMVW), het Rijksmuseum Amsterdam (RMA) en het Expertisecentrum Restitutie bij het NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies (ECR/NIOD), en kon worden uitgevoerd dankzij financiële steun van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Het rapport, dat zal verschijnen in het Nederlands, Engels en Indonesisch, is bestemd voor een divers publiek: beleidsmakers, politici en ambtenaren, musea en andere collectiehoudende instellingen, onderzoekers en andere geïnteresseerden - in Nederland, Indonesië en Sri Lanka maar ook in andere delen van de wereld. Tegelijk kunnen onderdelen ervan mogelijk worden gebruikt als onderwijsmateriaal, of als grondstof voor een didactische module of een internationale workshop voor professionals.

De titel 'Sporen' is geïnspireerd op een beroemd geworden artikel *Spie* van de Italiaanse historicus Carlo Ginzburg uit 1979.¹ Ginzburg pleitte in dat artikel voor een methode waarbij de historicus, zoals een detective of psychoanalyticus, op zoek gaat naar overgeleverde sporen, minieme gegevens, unieke aanwijzingen die een dieper inzicht in het verleden bieden, met name in het geval waarin het gaat om groepen die in de archieven ondervertegenwoordigd zijn en nauwelijks een stem hebben gekregen. Ginzburg legde daarmee mede de basis voor 'microstoria' of microgeschiedenis, een genre dat zich toespitst op kleine onderzoekseenheden, zoals een gebeurtenis, een gemeenschap, een individu of een nederzetting, niet als eenvoudige casestudy, maar om daarmee '[grote] vragen op kleine plaatsen te stellen'.² Ook herkomstonderzoek, opgevat als de geschiedenis van objecten, is een voorbeeld van een microhistorische benadering. Onderzoek naar objectgeschiedenissen biedt immers niet slechts een overzicht van achtereenvolgende eigendomstransacties, maar vooral ook inzicht in de concrete uitwerking van grote geschiedenissen, zoals de verandering van samenlevingen onder invloed van imperialisme en koloniaal geweld, de ontwikkeling van koloniale kennisproductie, en processen van musealisering en erfgoedvorming.

De verhalen die door bestudering van de objecten naar boven komen zeggen iets over de objecten zelf en de culturen waar ze – volgens de etnografische traditie van verzamelen, beschrijven en 'codificeren' van volkeren en culturen – uit afkomstig zouden zijn. Maar evenzeer, of nog meer over processen van onteigening, toe-eigening en vervreemding; processen van hybridisering, veranderende betekenisgeving, essentialisering en *reclaiming*. Kort gezegd, over processen van verandering die nauw verband houden met de geschiedenis van kolonisering en dekolonisering zelf.

Dat brengt ons bij de ondertitel van dit rapport: 'Onderzoek naar herkomstgeschiedenis en betekenisgeving van culturele objecten en collecties verworven in koloniale situaties'. Daarmee sluiten we verschillende door anderen gehanteerde omschrijvingen in, zoals die van de *Deutscher Museumsbund* ('Sammlungsgut aus kolonialen Kontexten'; 'Objects/collections/items from colonial contexts'), de commissie-Gonçalves ('koloniale collecties'/'Koloniale cultuurgoederen', ook 'koloniale objecten'), het ministerie van OCW ('cultuurgoederen uit een koloniale context', 'collecties uit een koloniale context', naast 'koloniale cultuurgoederen/collecties'), en de *NMVW-Principles* ('Cultural

¹ Carlo Ginzburg, 'Spie. Radici di un paradigma indiziario' (1979), in het Nederlands vertaald door Annie M.C. van Rest als 'Sporen. Wortels van een indicatie-paradigma', *Raster, tijdschrift in boekvorm* 17 (1981) 132-173.

² C.W. Joyner, *Shared Traditions: Southern History and Folk Culture* (Urbana 1999) 1.

objects', en 'provenance issues arising from colonial appropriations').³ Met de termen betekenisgeving, verwerving en toe-eigening sluiten we aan bij de zienswijze die ook ten grondslag ligt aan het rapport van Felwine Sarr en Bénédicte Savoy, waar zij spreken over de 'esthetische, intellectuele en economische toe-eigening van het erfgoed van anderen'.⁴ De term 'koloniale situaties' ten slotte, heeft de voorkeur gekregen boven de vaker gebruikte uitdrukking 'koloniale context' op grond van de overweging dat 'situaties' meer dan 'context' concrete handelingsruimten impliceren.

Dit rapport bevat, zoals gezegd, de belangrijkste uitkomsten van het pilotonderzoek. De kern daarvan ligt in de methodologische aanbevelingen voor het doen van onderzoek (hoofdstuk 3) en het ontwerp-toetsingskader voor de beoordeling van onderzoek (hoofdstuk 4). Deze hoofdstukken worden voorafgegaan door een schets van de achtergronden en uitgangspunten van dit pilotonderzoek (hoofdstuk 1) en een reflectie op de theoretische en politieke dimensies van herkomstonderzoek (hoofdstuk 2). In de korte conclusie zal ten slotte een aantal aanbevelingen worden gedaan aangaande herkomstonderzoek in relatie tot de ontwikkelingen die zich aftekenen rond het beleid inzake culturele objecten en collecties verworven in koloniale situaties. Tenslotte hebben we een aantal mensen uit de wereld van het onderzoek en musea gevraagd in een kort essay te reflecteren op de kwesties die in dit rapport centraal staan.

Dit rapport vormt overigens niet de enige concrete en toegankelijke uitkomst van dit pilotproject. Zo zijn er vijftig Engelstalige herkomstverslagen waarin de geschiedenis van 65 uiteenlopende objecten uit Indonesië en Sri Lanka in de collecties van NMVW en RMA wordt behandeld, en die de proefondervindelijke basis vormen voor de methodologische aanbevelingen (hoofdstuk 3). Ten slotte is in het kader van dit onderzoek ook een beknopt historisch overzicht samengesteld van de Nederlands-Indonesische geschiedenis van het restitutedebat, *History of Indonesian Dutch Restitution Debate* van de hand van Klaas Stutje, op basis van secundaire literatuur en aanvullend archiefonderzoek. Deze stukken zullen digitaal te vinden zijn via de bibliotheekcollectie van het NIOD en via de collectiedatabases van het Rijksmuseum en NMVW.

Aan dit rapport en aan de herkomstverslagen hebben diverse onderzoekers, experts, archiefinstellingen en erfgoedspecialisten uit binnen- en buitenland hun medewerking verleend. Zij deelden zonder terughoudendheid hun kennis en expertise of gaven inzage in stukken. Zonder hen was dit onderzoek niet mogelijk geweest. We willen hen allen hartelijk bedanken voor hun hulp en advies.

³ Sabine Lang (ed.), 'Guidelines for German Museums. Care of Collections from Colonial Contexts. 2nd Edition' (German Museums Association 2019); Lilian Gonçalves-Ho Kang You (ed.), 'Koloniale Collecties en Erkenning van Onrecht' (Raad voor Cultuur 2020); Ingrid van Engelshoven, 'Beleidsvisie collecties uit een koloniale context' (Kamerstuk Tweede Kamer, 29 januari 2021); 'Return of Cultural Objects: Principles and Process' (NMVW 30 april 2019).

⁴ Felwine Sarr en Bénédicte Savoy, 'Rapport sur la restitution du patrimoine culturel africain. Vers une nouvelle éthique relationnelle' (November 2018) 5.

1. Uitgangspunten en achtergronden

Het *Pilotproject Provenance Research on Objects of the Colonial Era* kwam uiteraard niet uit de lucht vallen. De overvloedige aanwezigheid van objecten uit de koloniale tijd in Europese en Noord-Amerikaanse collecties is de laatste jaren, nationaal en internationaal, onderwerp van debat geworden. Dat gold ook voor Nederlandse musea, te beginnen met het Nationaal Museum van Wereldculturen en het Rijksmuseum Amsterdam, die de kwestie in 2017-2018 op de politieke agenda plaatsten en in samenwerking met het NIOD/Expertisecentrum Restitutie het initiatief namen een project rond herkomstonderzoek op te zetten. Dit plan kreeg een impuls door een bezoek van directeur-generaal van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur, Onderzoek en Technologie in Indonesië, Hilmar Farid. Daarop vroegen de drie instellingen, RMA, NMVW en NIOD, het ministerie van OCW om financiële steun; een verzoek dat werd gehonoreerd omdat het aansloot bij het beleid van het Ministerie de kwestie van restitutie van culturele objecten verworven in een koloniale context op de kaart te zetten. PPROCE zou daaraan een bijdrage kunnen leveren.

Dat bleek ook uit de Kamerbrief van 10 april 2019 waarin de Minister van OCW haar steun aan de eerste plannen voor het project bekendmaakte. Daarin kondigde zij aan

een nationaal beleidskader [te willen] ontwikkelen voor de omgang met koloniale collecties. Hierbij gaat het om het ontwikkelen van een methodiek voor herkomstonderzoek en om het ontwikkelen van een zorgvuldige procedure voor de omgang met teruggaveverzoeken. Ik kies voor een zorgvuldige en praktijkgerichte aanpak. Cultuurgoederen uit de voormalige Nederlandse koloniën waarvan vermoed wordt dat die in het verleden geroofd zijn, hebben hierbij prioriteit.⁵

In het kader van dit beleid werd niet alleen steun uitgesproken voor het pilotproject, maar ook werd aangekondigd 'een gezaghebbende onafhankelijke adviescommissie' in te stellen om de eerste stappen te zetten om te komen tot een beleidskader.

Op basis van de toezegging van OCW hebben de drie partners het voorstel verder uitgewerkt. In het najaar van 2019 gaf het ministerie zijn akkoord op het voorstel en de begroting, waarna het project, met een voorziene looptijd van 2 jaar, van start kon. Bij het project werden specialisten van de Open Universiteit, de Universiteit Leiden, het KITLV en de Reinwardt Academie betrokken. Voor een korte beschrijving van de opzet van het project wordt verwezen naar de bijlage 2 bij dit rapport.

Doel van PPROCE was dus een methodiek te ontwikkelen rond herkomstonderzoek voor koloniale collecties. De focus hierbij zou liggen op voorwerpen afkomstig uit Indonesië en Sri Lanka, waarbij, onder meer in het kader van het streven naar multiperspectiviteit, ook onderzoekers uit het land van

⁵ Ingrid van Engelshoven, 'Reactie op commissiebrief met verzoek om reactie op het bericht in Parool van 7 maart 2019 over roofterkunst (2019D10592)' (Kamerbrief 10 April 2019).

herkomst zouden worden betrokken. De concrete doelen van het pilotproject waren in het oorspronkelijke voorstel als volgt geformuleerd:⁶

1. Inzicht in de processen rond herkomstonderzoek van koloniale objecten in het algemeen
2. Inzicht in, respectievelijk ervaring opdoen met het samenwerken met onderzoekers en musea in landen van herkomst
3. Inzicht in de toepasbaarheid van de ontwikkelde methodiek bij herkomstonderzoek naar collecties uit andere voormalige koloniën
4. In kaart brengen van ontwikkelingen rond internationaal herkomstonderzoek en de lessen die daaruit te trekken zijn
5. opleveren van concrete resultaten en kennis rond de specifieke objecten en objectgroepen waarnaar het herkomstonderzoek is uitgevoerd
6. het opstellen van een notitie met beleidsaanbevelingen ten aanzien van herkomstonderzoek in het algemeen en mogelijk verder onderzoek in het bijzonder
7. een advies voor een wijze van presentatie van onderzoeksgegevens (bijvoorbeeld een internationaal toegankelijke database van onderzochte objecten / case studies met gedetailleerde informatie over koloniale herkomst, documentatie over verzamelaars, relevante archiefstukken en relaties met militaire campagnes en koloniale instituties).
8. een afsluitend symposium waarin de resultaten en de methodologische lessen van het afgerond onderzoeksproject worden gedeeld; een dergelijk symposium moet ook vooruitblikken op het vervolg van het project en een platform creëren voor toekomstig onderzoek.

Terwijl de meeste punten in dit project diepgaand zijn onderzocht, zijn sommige doelen in de loop van het project bijgesteld, aangescherpt of bij nader inzien niet verder uitgewerkt of ten volle gerealiseerd. Deze accentverschuivingen zijn deels veroorzaakt door het uitbreken van de Covid-19 pandemie, maar ook door ontwikkelingen binnen het veld zoals het opstarten van het onderzoeksprogramma *Pressing Matter: Ownership, Value and the Question of Colonial Heritage in Museums* in het kader van de Nationale Wetenschapsagenda⁷ en het inrichten van een Repatriatie Commissie in Indonesië.⁸

Binnen het project heeft het accent vooral gelegen op concreet herkomstonderzoek naar een selectie van objecten uit de collecties van het NMVW en het Rijksmuseum Amsterdam (punt 5). Door dit herkomstonderzoek verkregen we inzicht in de processen rond herkomstonderzoek, en in de toepasbaarheid van de ontwikkelde methodiek bij herkomstonderzoek naar collecties uit andere voormalige koloniën (punten 1 en 3). Ook hebben we op basis van de ervaring met concreet herkomstonderzoek concrete aanbevelingen kunnen formuleren met betrekking tot beleid, onderzoek en methodiek (punt 6).

De samenwerking met onderzoekers en musea in landen van herkomst (punt 2) had aanvankelijk te lijden onder de gevolgen van Covid-19. We hebben bijvoorbeeld niet kunnen reizen, waardoor geen aanvullend onderzoek kon plaatsvinden met lokale deskundigen en gemeenschappen. Een onverwacht voordeel was evenwel snelle inburgering van e-meetings en digitale onderzoekspanels, waardoor we over een lange tijd regelmatig digitaal bij elkaar konden komen. Aanvankelijke verschillen in tempo en prioriteiten werden in de loop van het project minder, mede door het regelmatige en laagdrempelige contact. Het blijft desalniettemin op de langere termijn noodzakelijk elkaar fysiek te ontmoeten en in verschillende landen onderzoek te doen.

⁶ 'Gezamenlijk herkomstonderzoek koloniale collecties' (Onderzoeksvoorstel PPROCE, 7 juni 2019).

⁷ Zie: <https://www.nwo.nl/projecten/nwa129219419>

⁸ Zie: <https://www.kemdikbud.go.id/main/blog/2021/01/repatriasi-upaya-indonesia-kembalikan-benda-cagar-budaya-dari-belanda>

PPROCE heeft zich gedurende de looptijd – deels digitaal – gemanifesteerd op een aantal internationale symposia en conferenties in België, Duitsland, Indonesië, Sri Lanka en Zwitserland. Ook is er contact gelegd met internationale organisaties die actief zijn op het terrein van provenance onderzoek, en met een groot aantal individuele onderzoekers en conservatoren rond concrete onderzoeksvragen. Op deze wijze werd een goed beeld gevormd van de ontwikkelingen rond internationaal herkomstonderzoek en de relevante organisaties en netwerken, maar deze zijn in het kader van dit project niet systematisch in kaart gebracht (punt 4). Ook is ervoor gekozen geen werk te maken van het verkennen van de mogelijkheden van een internationaal toegankelijke database van onderzochte objecten (punt 7), omdat deze taak, bij nader inzien, de mogelijkheden van dit pilotproject verre oversteeg. Adviezen over de wijze van presentatie van onderzoeksgegevens hebben wel hun plek gekregen in ons project, maar dan vooral op het niveau van individuele objecten.

Achtergronden

Het initiatief van Rijksmuseum Amsterdam, het Nationaal Museum voor Wereldculturen en het NIOD kwam, zoals gezegd, niet uit de lucht vallen, zo min als de stap van OCW-Minister Ingrid van Engelshoven om een adviescommissie in te stellen en dit pilotproject te subsidiëren. Zonder de ambitie te hebben een overzicht van de geschiedenis van het restitutiedebat en recente ontwikkelingen te presenteren, is het niet overbodig een korte schets te geven van de achtergronden waartegen dit pilotproject zich afspeelt. Daarvan noemen we er drie: een veranderende relatie tussen Nederland en Indonesië met betrekking tot Indonesisch erfgoed in Nederlandse collecties, vergelijkbare ontwikkelingen in de relaties tussen Afrikaanse en Europese overheden, en een groeiende bereidheid om historisch onrecht onder ogen te zien en stappen te zetten gericht op rechtsherstel en *transitional justice*.

De kwestie van restitutie van culturele objecten verworven in koloniale situaties is niet nieuw. Sterker nog, zij vond haar wortels al in de koloniale tijd zelf. Binnen het project heeft Klaas Stutje, op basis van recente secundaire literatuur en aanvullend archiefonderzoek de geschiedenis van het restitutiedebat in kaart gebracht voor wat betreft Indonesië. Opvallend is dat er in het verleden ook verzoeken zijn geweest vanuit Sri Lanka, maar deze zijn nooit serieus genomen. Vanuit het Verenigd Koninkrijk zijn in de jaren 1930 al wel een aantal objecten aan dat land teruggeven. In Nederland werd die urgentie blijkbaar niet gevoeld, mogelijk omdat deze koloniale geschiedenis – de VOC vertrok in 1796 van het eiland – op grotere afstand staat.

In Indonesië nam culturele eigenheid en erfgoedpolitiek al een centrale plaats in in de vroege Indonesische nationalistische beweging, zoals binnen *Budi Utomo* ('Het Schone Streven') vanaf 1908 en in de *politik kebudayaan* in de jaren dertig. Ook binnen de koloniale overheid zelf, in haar relatie met zogenaamde 'zelfbesturende vorstendommen', met erfgoedinstellingen in Nederland en met buitenlandse mogendheden, zien we de vraag opkomen waar erfgoed het meest op zijn plaats is.⁹ Tijdens de Ronde Tafel Conferentie tussen Nederland en de Republieken in 1949, die leidde tot de overdracht van soevereiniteit aan de Verenigde Staten van Indonesië (*Republik Indonesia Serikat*), bood artikel 19 van de concept culturele overeenkomst weliswaar een duidelijk kader voor de overdracht van cultuurgooederen, maar die leidde door verslechterende diplomatieke verhoudingen niet tot verdere acties. Pas na het nieuwe Cultureel Akkoord van 1968 waren de onderlinge relaties

⁹ Marieke Bloembergen en Martijn Eickhoff, 'A Wind of Change on Java's Ruined Temples: Archaeological Activities, Imperial Circuits and Heritage Awareness in Java and the Netherlands (1800-1850)', *BMGN* 128:1 (2013) 81-104; idem, *The Politics of Heritage in Indonesia: A Cultural History* (Cambridge 2020).

tussen Nederland en Indonesië voldoende verbeterd om de kwestie opnieuw op de agenda te zetten, hetgeen tussen 1970 en 1978 leidde tot een serie van overdrachten: beginnend met het belangrijke Nagarakrtagama-handschrift in 1970 en eindigend met het Prajnaparamita beeld in 1978. Ondanks beloftes tot nader onderzoek van Nederland verdween het restitutievraagstuk nadien van tafel.¹⁰

Prajnaparamita of Java that was returned in 1978,
Gunawan Kartapranata
In Wikimedia Commons (CC BY-SA 3.0)

In het nieuwe millennium, wellicht ook als een effect van de Indonesische Reformasi na 1998 en een herijking van de oude etnografische musea in Nederland, leek er meer ruimte te zijn voor directe onderhandelingen tussen Nederlandse en Indonesische instellingen en musea. Voorbeelden zijn de door Jos van Beurden opgetekende overdracht in 2005 van 185 wayang poppen aan het Wayang Museum in Jakarta door het Wereldmuseum in Rotterdam, en de overdracht in 2008 en 2009 van 55 etnografische voorwerpen van het Tropenmuseum en van de Tilburgse Orde der Minderbroeders (Kapucijnen) aan regionale musea in West-Kalimantan en Nias.¹¹

Een ander verhaal is de voorgenomen overdracht van de aanzienlijke Indonesië-collectie van Museum Nusantara in 2013. Aanvankelijk werden 12 duizend voorwerpen aangeboden aan het Museum Nasional Indonesia in Jakarta, maar nadat het Indonesische Ministerie van Cultuur, bij monde van de nieuwe Directeur Generaal Hilmar Farid, bezwaar maakte over het gebrek aan inspraak, herkomstonderzoek en transparantie liepen de gesprekken stuk, en konden er in 2016 niet meer dan 1564 objecten worden overgedragen aan Indonesië.¹² Deze ervaringen speelden een belangrijke rol bij de lijnen die het Nationaal Museum van Wereldculturen vanaf 2017 uitzette. In maart 2019 publiceerde het een beleidsstuk, *Return of Cultural Objects: Principles and Process*,

¹⁰ C. Scott, *Cultural Diplomacy and the Heritage of Empire: Negotiating Post-Colonial Returns* (New York 2020) 47; J. van Beurden, 'Treasures in Trusted Hands: Negotiating the Future of Colonial Cultural Objects' (Proefschrift, Vrije Universiteit Amsterdam 2016) 101-103.

¹¹ J. van Beurden, *The Return of Cultural and Historical Treasures: The Case of the Netherlands* (Amsterdam 2012).

¹² J. van Beurden, *Herplaatsing Collectie Voormalig Museum Nusantara Delft 2013 – 2018. Lering en vragen* (NMVW 2018).

waarin de uitgangspunten en procedures zijn vastgelegd op basis waarvan het museum claims beoordeelt voor de teruggave van objecten waarvan het namens de Nederlandse Staat de beheerder is.¹³ OCW stemde hier, bij wijze van pilot-initiatief, mee in. In het stuk is ook volop aandacht voor herkomstonderzoek, dat het museum wil verrichten in samenwerking met landen en gemeenschappen van herkomst, onder meer om een gerechtvaardigde teruggave van voorwerpen aan de oorspronkelijke eigenaars vorm te geven.¹⁴ De teruggave in 2020 van de kris van Diponegoro, die al in de jaren 70 door Nederland was toegezegd maar die nooit was geëffectueerd vanwege de vermissing van het object, was een voorlopig hoogtepunt in de nieuwe relaties tussen Nederland en Indonesië als het gaat om de behandeling van culturele objecten verworven in koloniale situaties. Maar terugblikkend op deze teruggave benadrukte Hilmar Farid in een e-meeting andermaal het belang van gedegen herkomstonderzoek, met vroegtijdige en intensieve betrokkenheid van Indonesische historici en beleidsmakers, als voorwaarde voor zorgvuldig erfgoed- en teruggavebeleid.

De zich ontwikkelende relatie tussen Nederland en Indonesië houdt gelijke tred met ontwikkelingen elders in de wereld. Niet alleen staat de repatriëring van koloniale objecten al decennialang hoog op de agenda van de UNESCO, ook een land als Nigeria heeft zich al sinds zijn onafhankelijkheid in 1960 sterk gemaakt voor teruggave van kunstvoorwerpen. Daarbij richtte het land zich vooral op de verzameling stukken die in 1897 door Britse troepen uit het koninkrijk Benin werden geroofd na de verovering van Benin City en die bekend staan als de *Benin Bronzes*, bestaande uit drie duizend artefacten, waaronder ook koperen reliëfs, bronzen en messing sculpturen en ivoorsnijwerk.¹⁵ De verzameling raakte verspreid over een groot aantal landen, naast Engeland met name ook Duitsland, Frankrijk, Canada, Nederland, de VS en Oostenrijk. Lange tijd hadden deze landen er nauwelijks oog voor – tot een aantal jaren geleden. Zowel in de VS als in Duitsland werden concrete samenwerkingsprojecten met Nigeria opgezet, maar de belangrijkste politieke doorbraak werd geforceerd door de Franse president Emmanuel Macron, die 2016 aankondigde binnen vijf jaar objecten naar Afrika terug te willen sturen (in casu de Republiek Benin).

In maart 2018 zette Macron een volgende stap met een opdracht tot het opstellen van een rapport over teruggave van Afrikaans cultureel erfgoed in de Franse collecties. Dat rapport, opgesteld door kunsthistorica Bénédicte Savoy uit Frankrijk en econoom Felwine Sarr uit Senegal, verscheen in november van datzelfde jaar en adviseerde voorwerpen die zonder toestemming van hun land van herkomst waren verwijderd en naar het Franse vasteland gestuurd, permanent zouden worden teruggegeven indien het land van herkomst daarom zou vragen. Deze teruggave zou gepaard moeten gaan met samenwerking in onderzoek, wetenschappelijke uitwisseling en opleiding.¹⁶

Ten slotte, en misschien ten overvloede, moet hier worden aangestipt dat de debatten over de restitutie van culturele objecten die in een koloniale situaties zijn toegeëigend, in verband staan met een bredere beweging van de laatste decennia in West-Europa en Noord-Amerika, gericht op rechtsherstel en *transitional justice*, gericht op morele, maar soms ook materiële genoegdoening voor schrijnend historisch onrecht jegens diverse maatschappelijke groepen. Een eerste, duidelijke manifestatie daarvan was de financiële genoegdoening, onder meer door Duitsland, aan diverse slachtoffergroepen van de Tweede Wereldoorlog, en, wat later, de restitutie van geroofde

¹³ 'Return of Cultural Objects: Principles and Process' (NMVW 30 april 2019).

¹⁴ Zie ook: Arjen Ribbens, 'Het gaat om de erkenning dat het koloniale kunstobject van hen is', *NRC Handelsblad* (6 maart 2019).

¹⁵ Barbara Plankensteiner (ed.), *Benin Kings and rituals* (Chicago 2008); Dan Hicks, *The Brutish Museums. The Benin Bronzes, Colonial Violence and Cultural Restitution* (Londen 2020); Barnaby Phillips, *Loot. Britain and the Benin Bronzes* (Londen 2021); Rosalie Hans, Henrietta Lidchi en Annette Schmidt, 'Provenance#2: The Benin collections at the National Museum of World Cultures' (NMVW 21 januari 2022).

¹⁶ Sarr en Savoy, *Rapport sur la restitution*.

bezittingen van de slachtoffers van de nazistische vervolgingspolitiek. Het kwam daarbij zelfs tot internationale afspraken, in 1998 vastgelegd in de *Washington Conference Principles on Nazi-Confiscated Art* en de *Washington Conference on Holocaust Era Asset*.

De kwestie van erkenning van historisch onrecht en rechtsherstel beperkt zich, zoals uit het voorgaande blijkt, dus al lang niet meer tot de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog, maar strekt zich ook uit tot de geschiedenis van slavernij, kolonialisme en racisme – een verleden waarvan de impact zich heden ten dage, in samenlevingen en tussen landen, nog volop doet gelden. ‘In de spiegel van de geschiedenis kijken’ is, kortom, een cruciale manier om perspectief te bieden op een gezamenlijke toekomst.

Rapport Adviescommissie ‘Nationaal Beleidskader Koloniale Collecties’ en de reactie van de Minister van OCW¹⁷

Terug naar de directe beleidscontext waarbinnen PPROCE geopereerd heeft: In oktober 2020 kwam de Adviescommissie ‘Nationaal Beleidskader Koloniale Collecties’, die precies een jaar eerder gelijktijdig met de start van PPROCE door de Minister van OCW was ingesteld, met haar rapport *Koloniale Collecties en Erkenning van Onrecht*. De kern van het advies luidde dat Nederland moet erkennen dat veel cultuurgoederen in de koloniale tijd tegen de wil van hun eigenaren naar Nederland zijn gekomen, bijvoorbeeld als oorlogsbuit, en dat Nederland verantwoordelijkheid moet nemen voor zijn koloniale verleden door erkenning en herstel van dit onrecht tot uitgangspunt te maken van het beleid. Nederland zou de bereidheid moeten tonen buitgemaakte koloniale cultuurgoederen onvoorwaardelijk terug te geven. Ook zou Nederland beleid aangaande de koloniale collecties in Nederlandse musea moeten baseren op de erkenning van onrecht, respectievelijk de bereidheid dit onrecht zoveel mogelijk te herstellen. Dat betekent dus onvoorwaardelijk teruggave als het land van herkomst daar om vraagt, aldus de commissie, die onder voorzitterschap stond van Lilian Gonçalves-Ho Kang You en opereerde onder de Raad voor Cultuur.

De commissie adviseerde tevens het Nederlandse beleid af te stemmen met de voorheen gekoloniseerde landen, in elk geval met Indonesië, Suriname en de Caribische eilanden, omdat alleen dan tot een voor alle partijen bevredigende uitkomst kan worden gekomen. Uit deze landen was de wens geuit om met Nederland samen te werken; de landen willen bijvoorbeeld beter inzicht krijgen in de aanwezigheid en de herkomstgeschiedenis van de koloniale cultuurgoederen in de Nederlandse musea. De commissie-Gonçalves adviseerde verder een onafhankelijke adviescommissie in te stellen, die de minister moet adviseren over de teruggaveverzoeken over koloniale roofkunst.

Ten slotte adviseerde de commissie-Gonçalves een Expertisecentrum Herkomst Koloniale Objecten op te richten. Dit expertisecentrum zou aanvullend herkomstonderzoek moeten uitvoeren en een algemeen toegankelijke database over de koloniale collecties in Nederlandse musea moeten opzetten.

De publicatie van het advies ging gepaard met veel aandacht, zowel in de media als in de wereld van musea en leidde tot interessante en vaak stevige debatten, soms ook aangewakkerd door actuele gebeurtenissen. De toon van de reacties was evenwel overwegend positief, hoewel er ook vraagtekens werden gezet bij het tempo en de haalbaarheid ervan.

In januari 2021 kwam de Minister van OCW met een beleidsreactie op het advies van de commissie-Gonçalves, waarin zij vrijwel alle aanbevelingen overnam. Het kabinet gaf in zijn reactie aan

¹⁷ Gonçalves-Ho Kang You, ‘Koloniale Collecties en Erkenning van Onrecht’.

historisch onrecht waar mogelijk te willen rechtzetten en zowel cultuurgoederen die ‘onvrijwillig zijn weggenomen uit een voormalige Nederlandse kolonie’ als ‘cultuurgoederen met een bijzondere betekenis voor het herkomstland’ die zich in de Rijkscollectie bevinden onvoorwaardelijk terug te geven als daarom wordt gevraagd. In het gepresenteerde beleidskader geeft het kabinet aan te streven naar samenwerking met voorheen gekoloniseerde landen en een onafhankelijke beoordelingscommissie in het leven te roepen om verzoeken tot teruggave in behandeling te nemen.¹⁸

In de beleidsreactie komen kwesties rond herkomstonderzoek op een aantal plaatsen aan de orde. Zo stelt de minister dat het ontbreken van bronnen en archieven op zichzelf geen argument voor afwijzing van verzoeken hoeft te zijn. Dat neemt niet weg dat de herkomstgeschiedenis van het cultuurgoed van groot belang wordt geacht, reden waarom de minister ‘in het geval van een verzoek tot teruggave de beheerder van het object [zal] verzoeken het herkomstonderzoek naar het object uit te voeren, op basis waarvan de beoordelingscommissie haar oordeel kan vormen.’

Het doen van herkomstonderzoek is in de ogen van de minister primair een verantwoordelijkheid van de musea. Daarbij gaat het niet alleen om onderzoek in geval van verzoeken om teruggave: ze worden verzocht ook structureel herkomstonderzoek te doen. De beheerders van de Rijkscollectie en de overige musea worden dan ook verzocht dit herkomstonderzoek voortvarend op te pakken. Op dit punt wordt ook dit pilotproject een rol toegekend: de resultaten daarvan zullen de musea moeten helpen het onderzoek met ‘de gepaste zorgvuldigheid’ te verrichten; tegelijk kunnen de resultaten van het project de beoordelingscommissie ondersteunen bij het beoordelen van dit herkomstonderzoek, aldus de minister.

Het advies van de commissie-Gonçalves om - in aanvulling op de rol van de musea - een expertisecentrum op te richten met als taken de verificatie van de herkomst en het aanvullend doen van en adviseren over herkomstonderzoek, houdt het kabinet voorlopig af. De minister vindt het een belangrijke taak, maar wil eerst bezien hoeveel teruggaveverzoeken worden ingediend:

Daarnaast is het van belang dat een dergelijke voorziening aansluit op de kennis, expertise en behoeften die musea zelf hebben. Onderzoek naar koloniale collecties vereist soms expertise, die nu nog niet ruim voorhanden is. Ik zal daarom oog hebben voor de capaciteit bij instellingen voor het onderzoek in het kader van verzoeken tot teruggave en zal verkennen hoe dit kan worden ondersteund.

Ten slotte geeft de minister aan te willen ‘inzetten op verdere kennisuitwisseling en gezamenlijk onderzoek naar koloniale collecties met Indonesië, Suriname en het Caribisch deel van het Koninkrijk’ – een wens die ook door de landen van herkomst expliciet is uitgesproken. ‘Zij geven aan dat teruggave van objecten vooral waardevol is als dat gepaard gaat met verdere samenwerking en kennisontwikkeling over deze objecten, zoals de uitwisseling van onderzoekers en een online inventaris van cultuurgoederen, die rekening houdt met de wensen in het land van herkomst’. Hoe deze samenwerking precies moet worden vormgegeven, als een expertisecentrum achterwege zou blijven, wordt evenwel niet benoemd.

¹⁸ Van Engelshoven, ‘Beleidsvisie collecties uit een koloniale context’.

Herkomstonderzoek

Interessant in het licht van de beleidsnotitie van de minister was de bespreking van deze vraagstukken op een digitale conferentie in mei 2021, *The Politics of Restitution*, georganiseerd door het Centre of South East Asian Studies van de Universiteit van Londen.¹⁹ In reactie op eerdere ontwikkelingen tussen Nederland en Indonesië op het gebied van herkomstonderzoek en restitutie, zoals de afwikkeling van de Nusantara-collectie en de teruggave van de kris van Diponegoro, ging Hilmar Farid, uitgebreid in op de waarde van herkomstonderzoek.

It's not simply about the return of objects; it's about knowledge production. It's about rewriting of histories; it's about dealing with past injustices. That's where I would locate the discussion of returning objects.

Farid gaf aan niet geïnteresseerd te zijn in grote aantallen van repatrieerbare objecten, maar in onderzoek als een gemeenschappelijke, intensieve onderneming, waarin het gaat om betekenistoekenning, om relaties tussen mensen in verschillende perioden, met als doel een 'common understanding' in het heden en in de toekomst. In zijn pleidooi greep hij ook terug op objectgeschiedenissen als een vorm van micro-geschiedenis: 'It is important for us to start from something concrete, like the Indische vlag [[zie provenance report NG-1977-279-15-1](#)] [...]. It is probably not the most beautiful flag but it is important to understand what it signified in the past. These are the kind of objects that we are interested in.'

En daarmee zijn we terug bij het artikel 'Sporen' van Carlo Ginzburg. Onderzoek naar objectgeschiedenissen is niet alleen van belang voor een beter begrip van de objecten zelf en de achtereenvolgende eigenaars die de objecten in beheer hebben gehad. Dergelijke microgeschiedenissen bieden ook de mogelijkheid grote geschiedenissen van historisch onrecht in detail onder ogen te zien.

¹⁹ Het webinar is terug te zien op <https://www.youtube.com/watch?v=aOF0tMOHnf4>. Zie voor een toelichting <https://www.soas.ac.uk/cseas/events/seminars/20may2021-the-politics-of-restitution.html>.

2. Theoretische en politieke dimensies van herkomstonderzoek

Erfgoedvorming heeft per definitie politieke dimensies en dat geldt ook voor het onderzoek ernaar, zoals herkomstonderzoek. Binnen het onderzoeksteam van PPROCE waren we ons daarvan als historici terdege bewust en is daarover van begin af aan discussie geweest. Uit deze discussie ontstond ook het plan om juist in dit rapport stil te staan bij deze kwestie en de vragen die daaruit voortvloeien, in dit hoofdstuk, maar ook in een aantal afzonderlijke essays aan het einde van het rapport. Het politieke karakter ligt niet alleen in het hiërarchische denken dat impliciet aan *provenance research* is verbonden – is ‘oorsprong’ het belangrijkste aspect uit de geschiedenis van een object? –, maar ook in de opdracht tot dat onderzoek zelf en in de stilzwijgende veronderstelling dat hier neutraal werk kan worden afgeleverd.²⁰ In dit hoofdstuk proberen we deze vragen verder uit te werken en daarmee te laten zien hoe *provenance research*, zoals dat binnen PPROCE in de praktijk vorm kreeg, inzichten kan geven in geschiedenis die verder gaan dan de ‘oorsprong’ van een object. Herkomstonderzoek kan bestaande kaders en beelden van geschiedenis doorbreken, en een alternatief bieden om vroeger onrecht te ‘helen’, met name door kritisch te reflecteren op de vraag hoe geschiedenis werkt en hoe machtsverhoudingen het geschiedverhaal bepalen.²¹

Terminologie en methode

Hoewel herkomstonderzoek volop in de belangstelling staat en het belang ervan keer op keer wordt benadrukt, lijkt de vraag wat het nu precies is – ‘herkomstonderzoek’, ‘provenance research’, ‘recherche(s) de provenance’, ‘penelitian asal usul benda’ of ‘Provenienzforschung’ – in handboeken en tijdens conferenties nauwelijks ter discussie te staan. Neem de definitie van het *Getty Research Institute*, het internationaal gerenommeerde centrum voor kunsthistorisch onderzoek in Los Angeles:

What does *provenance* mean?: From the French word *provenir*, which means "to come from," provenance is the history of ownership of a valued object, such as a work of art. A full provenance provides a documented history that can help prove ownership, assign the work to a known artist, and establish the work of art's authenticity.²²

In deze definitie ligt de oorsprong van dit type onderzoek besloten: het zoeken naar de oorsprong, eigendomsgeschiedenis en de authenticiteit van objecten door zowel verzamelaars – particulieren en musea – als veilinghuizen, waarbij het de laatste vooral te doen was hun negotie veilig te stellen. Herkomstonderzoek heeft, kortom, een lange traditie, en lag zelfs mede aan de basis van vele takken van de geesteswetenschappen, van de archeologie tot de kunst- en boekgeschiedenis.²³

²⁰ M. Bloembergen, ‘Voorstel om het centrale begrip en doel van de opdracht op te rekken: van pilot herkomstonderzoek naar pilot socio-political lives of objects’ (Interne discussienota, 15 juni 2021).

²¹ Michel-Rolph Trouillot, *Silencing the past: power and the production of history* (Boston Mass. 1995).

²² <https://www.getty.edu/research/tools/provenance/>. Vgl. bijvoorbeeld <https://www.meg.ch/fr/recherche-collections/decoloniser-recherche-provenance>.

²³ Voor een zeer beknopte geschiedenis zie Arthur Tompkins (ed.), *Provenance Research Today: Principles, Practice, Problems* (Londen 2020) 18-24.

Voor al de laatste decennia heeft herkomstonderzoek ook sterk morele en politieke dimensies gekregen. Zo verwacht de internationale vereniging van musea ICOM van al haar leden dat zij dergelijk onderzoek uitvoeren voordat zij objecten verwerven, 'to ensure that any object or specimen offered for purchase, gift, loan, bequest, or exchange has not been illegally obtained in, or exported from its country of origin or any intermediate country in which it might have been owned legally'. Ze introduceert daarbij ook een maatstaf: *due diligence*: 'Due diligence in this regard should establish the full history of the item since discovery or production'.²⁴ Deze definities keren, in verschillende variaties, terug, ook in de discussies en stukken rond de restitutie van culturele objecten die tijdens de Tweede Wereldoorlog werden toegeëigend. Dat geldt voor Nederland, maar ook daarbuiten.²⁵

Vaak wordt het interdisciplinaire karakter van het herkomstonderzoek benadrukt, bijvoorbeeld in de omschrijving die het handboek *Provenance Research Today* – een van de weinigen in zijn soort – geeft:

a multidisciplinary portfolio of knowledge, techniques, venues, resources and activities deployed initially by museum and collection curators, and latterly by a much wider variety of those involved with art; provenance research discerns, uncovers, describes and evaluates the history of an artwork. From a sequential narrative description of the owners of an artwork, such as might appear on a provenance statement on a gallery's wall or website, to a more nuanced investigation of the circumstances and validity of sequential transfers of a work, or the legitimacy of the movement of an antiquity [...]²⁶

Hoewel deze omschrijving enige ruimte voor interpretatie biedt ('a more nuanced investigation'), zijn doel en methode in betrekkelijk strikte en neutrale of objectiverende termen verrat. Het beeld dat wordt gecreëerd is dat van exactheid, waarin nauwelijks ruimte is om de theoretische of politieke aspecten van de begrippen en de methoden van 'herkomstonderzoek' te verkennen, daarop te reflecteren en daarover te discussiëren, bijvoorbeeld met betrekking tot de vraag naar veranderende waarden of veranderende betekenisgeving.

Als het gaat om onderzoek naar eigendom of authenticiteit van culturele objecten die verbonden zijn met de nazitijd, is zulke reflectie evenwel onvermijdelijk. Centrale termen als herkomst, bezit, overdracht en rechtmatigheid zijn uiterst problematisch als ze niet theoretisch ter discussie worden gesteld. Zo zijn de grenzen tussen vrijwilligheid en dwang in de context van ongelijke en vaak gewelddadige verhoudingen ingewikkeld, en de interpretatie daarvan per definitie politiek en moreel geladen.

Overigens geldt die politiek-morele dimensie ook voor de opdracht tot het doen van dit soort herkomstonderzoek zelf: het streven culturele objecten uit de nazi-tijd te restitueren en objecten verworven in een koloniale context te repatriëren vloeit immers voort uit een wens tot herstel van historisch onrecht. Kortom, zowel de context waarin het onderzoek wordt gedaan, als het onderzoek zelf is niet neutraal. Iedere vorm van herkomstonderzoek, hoe beperkt ook in opzet, zal zich hiertoe moeten verhouden.

²⁴ 'ICOM Code of Ethics for Museums' (International Council of Museum 2017).

²⁵ Zie bijvoorbeeld Uwe Hartmann (eds.), 'Provenance Research Manual to Identify Cultural Property Seized due to Persecution during the National Socialist Era' (German Lost Art Foundation 2020).

²⁶ Tompkins, *Provenance Research Today*, 13.

Naar een bredere benadering

Herkomstonderzoek is geen exacte wetenschap en zal dus nooit objectieve en ondubbelzinnige resultaten opleveren. Hoewel in dit rapport een methode voor onderzoek wordt ontwikkeld en een toetsingskader voor de beoordeling van dit onderzoek bevat, moet tegelijk worden onderstreept dat het onderzoek, door de aard van het materiaal en de historische context, zo veel rijker kan – en zou moeten – zijn. Herkomstonderzoek beschrijft immers ook de sociale, culturele en politieke geschiedenis van de voorwerpen, en van erfgoedvorming; geschiedenissen die voorbijgaan aan de ‘simpele’ vraag naar oorsprong.

En daar liggen ook grote ongekende mogelijkheden, die verder reiken dan repatriëring of restitutie; mogelijkheden waarnaar de Indonesische historicus Hilmar Farid verwees in het eerder aangehaalde citaat: ‘It’s not simply about the return of objects; it’s about knowledge production. It’s about rewriting of histories; it’s about dealing with past injustices.’ Herkomstonderzoek als kennisproductie, als het herschrijven van de geschiedenis, door Farid geschetst als een gemeenschappelijke, intensieve onderneming, waarin het gaat om betekenistoekenning, om relaties tussen mensen in het verleden, het heden en de toekomst. Dat gezamenlijk zoeken naar betekenissen in relatie tot de aard, werking en impact van historisch onrecht, kan worden gezien als een poging dat onrecht te herstellen; deze verhalen kunnen bijdragen aan een ‘dekolonisatie’ van musea en tentoonstellingen.

Als voor deze benadering wordt gekozen, opent zich een ander, interessant perspectief, waarin ‘herkomst’ of ‘eigendom’ niet per definitie de belangrijkste thema’s zijn. Dit type onderzoek louter uitvoeren in het kader van de vraag ‘onrechtmatig verkregen of niet’ of ‘wel of niet restitueren’ is beperkend, afvlakkend, want zo reduceert het de geschiedenis tot een van koloniale onderdrukkers versus onderdrukten zonder eigen handelingsruimte.

Belangrijker zijn de sociaal-politieke levens en betekenis(sen) van de objecten, en de verschillende machtsverhoudingen waarbinnen ze ‘uitgeruild’ werden en van betekenis veranderden, in lokale, koloniale, transnationale en internationale contexten. In die optiek wordt herkomstonderzoek een vorm van sociaal-politieke geschiedenis van culturele voorwerpen, en een herkomstverslag een sociaal-politieke biografie van een cultureel object. Het verslag voert de lezer door de werelden die het object heeft aangedaan en de betekenisveranderingen die het daarbij heeft ondergaan, met een scherp oog voor het karakter van de bronnen, juist waar het gaat om de koloniale context. Daarmee sluit het provenance onderzoek zoals uitgevoerd binnen PPROCE, uiteindelijk aan bij een vorm van onderzoek die al langer beproefd wordt – ‘the social life of things’, naar het gelijknamige boek van de Amerikaanse antropoloog Arjun Appadurai – binnen de studie van (post-)koloniale erfgoedvorming.²⁷ Het moge duidelijk zijn dat deze benadering niet alleen interessant is, maar ook vruchtbare aanknopingspunten biedt voor internationale samenwerking in de richting die Farid voor zich ziet.

²⁷ Deze benadering om objecten te bestuderen alsof ze een (sociaal-politiek) leven hebben, gaat terug tot het *groundbreaking* werk van A. Appadurai (ed.), *The Social Life of Things. Commodities in Cultural Perspective* (Cambridge 1986), in het bijzonder het daarin opgenomen artikel van I. Kopytoff, ‘The Cultural Biography of Things: Commoditization as Process’. Zie voor toepassing van deze methode voor objecten die onder meer (maar niet alleen) in museale collecties belanden o.a. S.J.M.M. Alberti, ‘Why Collect Science?’, *Journal of Conservation and Museum Studies* 15-1 (2017); Bloembergen en Eickhoff, *The Politics of Heritage*; C. Drieënhuizen en F. Sysling, ‘Java Man and the Politics of Natural History’, *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde* 177-2 (2021).

3. Methodologische aanbevelingen

1. Selecteren, prioriteren en afbakenen

- 1.1 Individuele objecten binnen grotere collecties: prioriteren
- 1.2 De selectie van objecten voor PPROCE
- 1.3 Beleidsmatige bevindingen

2. Onderzoeken

- 2.1 Bronnen en postkoloniale bronnenkritiek
- 2.2 Informatie in museumssystemen
- 2.3 Primaire bronnen buiten museumssystemen
 - 2.3.1 *Publieke archiefinstellingen*
 - 2.3.2 *Particuliere archieven*
 - 2.3.3 *Gepubliceerde primaire bronnen en bronnenuitgaves*
 - 2.3.4 *Digitale zoeksystemen*
 - 2.3.5 *Bronnen in het buitenland en in landen van herkomst*
- 2.4 Literatuuronderzoek: primaire en secundaire bronnen
- 2.5 Objectonderzoek
- 2.6 Benaderen van deskundigen

3. Verslagleggen

- 3.1 Onderdelen van verslag
- 3.2 Keuzes in de verslaglegging
 - 3.2.1 *Twee voorbeelden*
 - 3.2.2 *Expliciet of impliciet vraaggestuurd onderzoek?*
 - 3.2.3 *(Omgekeerd) chronologische verslaglegging?*
 - 3.2.4 *Benoemen of beschrijven en contextualiseren?*
- 3.3 Omgang met bronnen en gaten in de herkomstgeschiedenis
- 3.4 Omgang met problematische woorden en begrippen
- 3.5 Afbeeldingen
- 3.6 Documentatie en dossieropbouw

Ter inleiding

Dit hoofdstuk is gewijd aan de methodologie van het herkomstonderzoek. Het is gegoten in de vorm van aanbevelingen, opgesteld door Klaas Stutje in samenspraak met de andere herkomstonderzoekers binnen PPROCE, vermeld op pagina 2. Op basis van de ervaringen die zijn opgedaan bij het herkomstonderzoek in het kader van dit pilotproject biedt dit hoofdstuk concrete handvatten en aanbevelingen voor herkomstonderzoek: de onderzoeker kan het overzicht gebruiken als naslagwerk bij het selecteren van te onderzoeken objecten, het vinden en interpreteren van bronnen en het schrijven van een herkomstverslag. Ook wordt de gebruiker vertrouwd gemaakt met enkele methodologische discussies die spelen in het veld van koloniaal herkomstonderzoek.

Om de aanbevelingen concreet te maken wordt veelvuldig verwezen naar de onderzoeksverslagen die door herkomstonderzoekers van PPROCE zijn geschreven. Deze zijn vrij toegankelijk via de website van het NIOD. Ook worden enkele (beleids)keuzes van PPROCE benoemd, ter inspiratie bij het opstellen van eigen projecten. Het is belangrijk te benoemen dat er ook binnen PPROCE, als pilotproject, discussies hebben plaatsgevonden en voortschrijdend inzicht is geweest. Dit zien we gereflecteerd in onderlinge nuanceverschillen tussen de verslagen, en het feit dat niet alle verslagen volledig beantwoorden aan de methodologische aanbevelingen van dit hoofdstuk.

1. Selecteren, prioriteren en afbakenen

Herkomstonderzoek kost tijd en de te onderzoeken collecties zijn soms omvangrijk. In deze paragraaf stellen we de vraag hoe instellingen op beredeneerde wijze individuele objecten kunnen selecteren en prioriteren uit grotere collecties. Ook bespreken we hoe PPROCE tot een onderzoeksselectie kwam en welke beleidsmatige aanbevelingen we op basis van het initiële herkomstonderzoek kunnen doen.

1.1 Individuele objecten binnen grotere collecties: prioriteren

Over de ontstaansgeschiedenis van collecties, wie ze bijeen hebben gebracht en wanneer ze tot stand zijn gekomen, is meestal het een en ander bekend. Maar als we specifiek geïnteresseerd zijn in de herkomst en verwervingsgeschiedenis van objecten uit een koloniale context kunnen we ons meestal niet beperken tot de collectiegeschiedenis. Slechts in sommige gevallen houdt de ontstaansgeschiedenis van collecties direct verband met de geschiedenis van verwerving van individuele voorwerpen in een koloniale context, zoals de oorlogsbuit verworven na de oorlog tegen het Balinese rijk Klungkung in 1908, die in NMVW Museum Volkenkunde, NMVW Tropenmuseum en Wereldmuseum ligt.²⁸

Staatsiekris uit Klungkung,
Collectie Nationaal Museum
van Wereldculturen,
objectnummer RV-3600-193.
[zie [provenance report RV-3600-193](#)]

²⁸ Sinds 2014 zijn het Tropenmuseum in Amsterdam, het Afrika Museum in Berg en Dal en Museum Volkenkunde in Leiden onderdeel geworden van de Stichting Nationaal Museum van Wereldculturen (NMVW). In mei 2017 is het Wereldmuseum Rotterdam als samenwerkingspartner verbonden aan het NMVW.

Vaker zegt de bredere collectie alleen iets over een latere periode in de biografie van het object en niets over de periode waarin het object in de kolonie verworven werd. Dit is bijvoorbeeld het geval bij de Tillmann-collectie in het NMVW Tropenmuseum die tussen 1931 en 1939 in Nederland bijeen werd gebracht door Georg Tillmann (1882-1941). Ook komt het voor – zeker in niet-volkenkundige musea – dat een object uit een koloniale context ‘verdwijnt’ in een bredere collectie die doorgaans niet aan de koloniale geschiedenis gerelateerd wordt. Een voorbeeld is de handelscollectie van kunsthandelaar Carel van Lier, die naast objecten uit Azië en Afrika vooral moderne kunst en oude meesters verhandelde. Uit het PPROCE pilot project blijkt bovendien dat objecten uit één deelcollectie, waarvan werd verondersteld dat ze een gezamenlijke koloniale herkomst deelden, toch een wezenlijk andere herkomst of verwervingsgeschiedenis kunnen hebben gehad.

We kunnen dus niet altijd terugvallen op de ontstaansgeschiedenis van collecties als we ons een beeld proberen te vormen van de herkomst en verwervingsgeschiedenis van individuele objecten afkomstig uit de voormalige gekoloniseerde wereld. Het komt erop aan op beredeneerde wijze individuele objecten te selecteren uit soms omvangrijke (deel)collecties. Maar hoe prioriteer je de objecten en object-groepen die voor individueel herkomstonderzoek in aanmerking komen?

Dit is niet slechts een praktisch vraagstuk. Zoals in hoofdstuk 2 reeds is opgemerkt, is herkomstonderzoek geen neutraal wetenschappelijke praktijk en de selectie van objecten vindt altijd plaats in een politiek krachtenveld. Welke aspecten van de sociaal-politieke biografie van het object worden benadrukt, en welke verhalen worden daarmee verteld? En welke verhalen worden daardoor buiten beschouwing gelaten of gemist? En daaraan voorafgaand: welke objecten komen in het licht van wat je wilt weten als eerste aan bod? Idealiter vindt de prioritering van herkomstonderzoek plaats op afspraak van, of in samenspraak met experts en gemeenschappen in landen van herkomst. Maar herkomstonderzoek kan ook een beginpunt zijn om met landen van herkomst in contact te treden. Welke objecten zijn voor wie van belang en waarom? Welke historische, culturele en spirituele betekenissen hechten zij aan bepaalde voorwerpen? Kunnen de objecten een ingang zijn om het koloniale verleden anders tegemoet te treden? Anderzijds is het noodzakelijk om ook de huidige juridische eigenaars – dat zijn niet altijd de beheerders instellingen zelf, bijvoorbeeld in het geval van langdurige bruiklenen van particulieren of stichtingen – op de hoogte te stellen van het voorgenomen onderzoek. Een onderzoek dat onder meer ingaat op de wijze en context van verwerving in een koloniale situatie kan bij hen tot vragen leiden. Bovendien is hun medewerking gewenst omdat ze mogelijk beschikken over informatie over het object zelf en de geschiedenis van achtereenvolgende eigendomstransacties.

Hoe de selectie en prioritering voor herkomstonderzoek naar individuele objecten of objectgroepen tot stand moet komen is voor elke erfgoedbeherende instelling anders en vraagt per instelling een eigen strategie. Ook houdt de prioritering verband met het doel waarmee het onderzoek verricht wordt. In het geval van een herinterpretatie van de eigen collectie zijn andere objecten interessant dan wanneer het gaat om de vraag in hoeverre een object in de koloniale context onvrijwillig is afgestaan.

Zeker bij kleinere erfgoedbeherende instellingen gaat de selectie gepaard met de fundamentele vraag welke sporen van het koloniale verleden er überhaupt in de collectie te vinden zijn.²⁹ Om deze

²⁹ De Duitse ‘Guidelines for German Museums’, opgesteld door de Deutscher Museums Bund, bevat een hoofdstuk waarin verschillende types musea en hun koloniale collecties worden besproken. Naast etnografische collecties gaat het om natuurhistorische collecties, oudheidkundige en archeologische collecties, onderwijskundige collecties en rariteitenkabinetten, Oost-Aziatische collecties, (cultuur-)historische collecties, collecties in musea voor techniek, en kunstcollecties. Zie Lang, ‘Guidelines for German Museums’, 47-63.

instellingen op weg te helpen heeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, dat zelf ook collecties met een koloniaal verleden beheert, in september 2021 een handreiking gepubliceerd, getiteld *Onderzoek naar sporen van slavernij en het koloniale verleden in de collectieregistratie*.³⁰ Hierin worden instellingen gestimuleerd om met een nieuwe blik naar de eigen collecties te kijken en de collectieregistratiesystemen anders in te richten en te bevragen. De Rijksdienst beoogt hiermee het aantal objecten dat in aanmerking komt voor nader onderzoek te verruimen.

Instellingen met grote aantallen objecten afkomstig uit een koloniale context zijn daarentegen gebaat bij een afbakening en prioritering van onderzoek. Soms wordt prioriteit gestuurd door externe partijen, bijvoorbeeld in het geval van een restitutieverzoek of een maatschappelijke discussie rond bepaalde objecten. In de andere gevallen moet een instelling hierin zelf een afweging maken, bij voorkeur – hierboven reeds opgemerkt – in samenspraak met experts en gemeenschappen in landen van herkomst. De Duitse museumvereniging publiceerde in 2019 richtlijnen voor Duitse musea over hoe om te gaan met koloniale collecties, en formuleerde een aantal ‘starting points for a museum to set its priorities’.³¹ Eén van de suggesties was objecten te prioriteren die gerelateerd kunnen worden aan gewelddadige koloniale contexten, zoals veroveringsoorlogen en expedities. Ook kan men beginnen met objecten waarvan bekend is dat ze een bepaalde historische, culturele of spirituele waarde bezitten voor een land of gemeenschap van herkomst, of met een type object dat eerder tot discussie of restitutieverzoeken heeft geleid. Voorts kan een instelling herkomstonderzoek prioriteren voor objecten die tentoongesteld worden of die een belangrijke plaats innemen in de eigen collectie. De Duitse museumvereniging herinnert ook aan de speciale prioriteit die onderzoek naar menselijke voorouderlijke resten zou moeten krijgen.

De selectieoverwegingen bepalen mede hoe het herkomstonderzoek eruit komt te zien, en voor grote collecties is het nuttig om te starten met het opstellen van een projectplan waarin keuzes worden gemaakt en worden toegelicht.

1.2 De selectie van objecten voor PPROCE

In totaal hebben we 65 objecten uit meer dan 32 collectiedelen onderzocht. Hoe kwam de selectie van objecten bij PPROCE tot stand? Het doel van PPROCE was ervaring op te doen met onderzoek naar veel verschillende typen objecten. Ook samenwerking met onderzoekers uit herkomstlanden – Indonesië en Sri Lanka – was belangrijk. De helft van de selectie uit de rijkscollecties van het Rijksmuseum en het NMVW is gemaakt door partners in Indonesië, en kwam voort uit eerdere gesprekken met Sri Lanka. Met betrekking tot de andere helft hebben we eerst een aantal aandachtsgebieden gedefinieerd, intern *work packages* genoemd. We wilden objecten onderzoeken die nu eigendom zijn van de Nederlandse staat en die als gevolg van gewelddadige koloniale conflicten (zoals de Banjarmasin oorlog van 1859-1863 en de Aceh Oorlog 1873–1914), door het verzamelbeleid van koloniale instituten (zoals het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, de Oudheidkundige Dienst en het Ministerie van Marine) of via particuliere verzamelaars (zoals Martine Tonnet en Georg Tillmann) in Nederlandse handen zijn gekomen. De objecten binnen deze *work packages* zijn geselecteerd in samenwerking met de deelnemende musea.

³⁰ Hanna Pennock en Simone Vermaat (eds.), ‘Onderzoek naar sporen van slavernij en het koloniale verleden in de collectieregistratie. Een handreiking’ (Amersfoort, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed 2021).

³¹ Lang, ‘Guidelines for German Museums’, 33 en 129. Zie ook Larissa Förster, Iris Edenheiser en Sarah Fründt, ‘Eine Tagung zu postkolonialer Provenienzforschung, Zur Einführung’, in: Larissa Förster (e.a., eds.), *Provenienzforschung zu ethnografischen Sammlungen der Kolonialzeit: Positionen in der aktuellen Debatte* (DGSKA 2018) 19-23; en voor een reflectie op onderzoeksprioritering binnen het onderzoeksveld van naziroofkunst: Nancy Yeide, Konstantin Akinsha en Amy L. Walsh, *AAM Guide to Provenance Research* (Washington D.C., 2001) 49.

Voorts hebben we de selectie zo breed mogelijk gemaakt, en waakten we ervoor niet uitsluitend in het oog springende objecten te selecteren. De selectie omvat onder meer archeologische kunstvoorwerpen, handschriften, wapens, en religieuze of spiritueel geladen objecten. Bekende objecten als de diamant van Banjarmasin en het kanon van Kandy zijn onderzocht, maar ook alledaagse gebruiksvoorwerpen. Er is een geografische en temporele spreiding aangebracht, met verschillende gradaties van beschikbare voorkennis over de herkomst van de objecten. Ook trachtten we verschillende manieren van verwerven, van plunder, tot koop en gift, in de selectie te betrekken. Tot slot hebben we vier menselijke schedels in de selectie opgenomen.

De tijd die onderzoekers binnen PPROCE aan een herkomstonderzoek konden besteden, was in principe niet gemaximeerd. De meeste onderzoeken kwamen vanzelf op een punt dat er geen aanknopingspunten voor verder onderzoek waren of dat nadere onderzoeksstappen een aanzienlijke opschaling van het werk zouden betekenen. Wel dient hierbij te worden opgemerkt dat de beperkte opzet van het pilot project en de omstandigheid van Covid-19 het niet mogelijk maakten kansrijke onderzoeksstappen in Indonesië in gang te zetten.

Voor wat betreft de objecten die onderzocht zijn binnen PPROCE, werden er in de meeste gevallen 5 tot 10 volledige werkdagen aan een objectonderzoek en verslaglegging besteed. In ruwweg een kwart van de gevallen waren tussen de 10 en 20 volledige werkdagen nodig, en enkele verslagen namen langere tijd in beslag. Dit resulteerde in verslagen die gemiddeld tussen de 2000 en 4000 woorden telden, met uitschieters naar verslagen van bijna 9000 woorden.

1.3 Beleidsmatige bevindingen

Hoe lang een gemiddeld herkomstonderzoek in beslag neemt, is een vraag die niet eenvoudig te beantwoorden is. De snelheid van het onderzoek hangt samen met de voorkennis en ervaringen van de onderzoeker, de beschikbaarheid en toegankelijkheid van bronnen, en de eisen die men aan een herkomstonderzoek stelt. Sommige objecten en (deel)collecties geven aanleiding tot verder, grootschalig onderzoek en werpen meer vragen op dan dat ze beantwoorden. Ook is herkomstonderzoek idealiter het startpunt van een permanente kennisuitwisseling, bijvoorbeeld met onderzoekers en gemeenschappen in landen van herkomst. In dat geval wordt de snelheid van het onderzoek ook mede door hen bepaald.

Bij de bovenvermelde gemiddelde onderzoekstijd en het woordenaantal van PPROCE-verslagen dienen enkele kanttekeningen geplaatst te worden. Allereerst is het aantal uur dat aan een onderzoek is besteed in werkelijkheid over meerdere weken verspreid, en wordt de voortgang van het onderzoek dikwijls onderbroken, bijvoorbeeld door het wachten op informatieverzoeken, het plannen van archiefbezoek en het informeren en betrekken van informatie houdende partijen. Ook geeft het onderzoek aanleiding tot vervolgonderzoek en ideeënuitswisseling met experts in landen van herkomst. De 'afgeronde' onderzoeksverslagen zijn in die zin vooral aanzetten tot verder onderzoek.

Daarnaast staat de hoeveelheid tijd die er aan een onderzoek is besteed niet direct in relatie tot het aantal woorden dat het verslag telt. Soms kost het veel tijd om een object te identificeren, of kunnen hypotheses pas na diepgravend onderzoek verworpen worden. In de woorden van herkomstonderzoekers Yeide, Akinsha en Walsh: 'Provenance research can be challenging and

frustrating. One may spend hours, days or weeks following a trail that leads nowhere.³² De geïnvesteerde tijd is dan niet terug te zien in het woordenaantal.

Anderzijds is het in sommige gevallen relevant het onderzoek te beginnen bij informatierijke archiefstukken, zoals aanbiedingsbrieven of vroege inventarislijsten, en daar vervolgens de bijbehorende objecten bij te traceren. Zeker als in die bronnen meerdere objecten worden genoemd, dan kan dat de onderzoekstijd per object beperken. Sowieso levert herkomstonderzoek in veel gevallen 'bijvangst' op van informatie over andere objecten en verwante collecties. In algemene zin kunnen we de volgende aandachtspunten voor de inschatting van tijd en middelen benoemen:

- Objecten die doorheen de geschiedenis onderwerp zijn geweest van controverse en onderzoek, kunnen meer onderzoekstijd vergen dan objecten die langere tijd een anoniem bestaan hebben geleid. Het achterhalen en zorgvuldig op waarde schatten van het werk van eerdere historici en onderzoekers kost tijd. Voorkennis kan in die zin dus betekenen dat het onderzoek langer duurt. Een voorbeeld van een object waarvan de historiografie en bijbehorende bronnen moesten worden bestudeerd is de diamant van Banjarmasin [zie [provenance report NG-C-2000-3](#)] waarover sinds de jaren tachtig regelmatig is gepubliceerd op basis van meer of minder uitgebreid historisch onderzoek. Ook ten aanzien van de herkomstgeschiedenis van het kanon van Kandy [zie [provenance report NG-NM-1015](#)] bestonden onder historici conflicterende hypothesen die besproken, weerlegd of bevestigd moesten worden.
- Andersom kan ook een gebrek aan voorkennis en aanknopingspunten voor onderzoek betekenen dat onderzoek langere tijd in beslag neemt. Indien niets tot weinig bekend is over het type object, of de beschikbare informatie te generiek is opgesteld, kan de eerste stap van onderzoek al veel tijd in beslag nemen. Een voorbeeld hiervan is het model van de marktstal in het Rijksmuseum [zie [provenance report NG-C-2009-134](#)] waarvan de museumdocumentatie niet verder terug ging dan 2008.

Model van een marktstal, Rijksmuseum, Amsterdam, inv.nr. NG-C-2009-134. [zie [provenance report NG-C-2009-134](#)]

³² Yeide, Akinsha en Walsh, *AAM Guide to Provenance Research*, 141.

- Objecten die vaak van beheerder of bezitter gewisseld zijn kunnen meer onderzoekstijd vergen dan objecten die langere tijd in handen waren van één particulier of instelling. Een voorbeeld is de stenen *singha* [zie provenance report TM-1772-406] die alleen al in Nederland minstens driemaal van bezitter is gewisseld voor hij in bruikleen, later beheer, van het Indisch Instituut/Tropenmuseum is gekomen.
- Objecten die meerdere malen omgenummerd en opnieuw ingeschreven zijn, kunnen meer tijd vergen dan objecten die slechts éénmaal zijn genummerd en ingeschreven. Omnummeringscampagnes gaven dikwijls aanleiding tot verwisselingen en fouten. Dit was bijvoorbeeld het geval bij de collectie Bronbeek-vlaggen in het Rijksmuseum waarvan de vlag uit Zuid-Kalimantan er één is [zie provenance report NG-1977-279-15-1].
- Als de geschiedenis van een object slechts achterhaald kan worden door de geschiedenis van verwante objecten te onderzoeken, kan dat meer onderzoekstijd vergen. Bij het model van de marktstal in het Rijksmuseum [zie provenance report NG-2009-134] moest de herkomstgeschiedenis van 21 vergelijkbare modellen in zes instellingen nagegaan worden.
- Bij objecten die verbonden zijn aan recente transacties, zoals schenkingen of aankopen, komen er vaak beperkingen kijken vanwege privacywetgeving. Bovendien geven sommige veilinghuizen hun archieven pas na 50 jaar vrij. Beperkingen van deze aard speelden een rol bij het onderzoek naar het batik jasje [zie provenance report TM-5663-18] en de penning van de Siliwangi divisie [zie provenance report TM-6092-1].
- Objecten die verworven zijn via bekende publieke personen leveren meer resultaat op omdat er veel bronnen beschikbaar zijn rond deze persoon. Een omgekeerde situatie geldt rond personen die relatief onbekend waren, zoals dienstplichtig soldaten tijdens de onafhankelijkheidsoorlog. In museumregistratie worden personen vaak alleen aangeduid met hun initialen en achternaam. Als er geen verdere informatie vermeld staat, kost het veel tijd om te achterhalen om wie het gaat. Zo kostte het identificeren van H.J. Domis als bestuursambtenaar Hendrik Jacob Domis veel tijd in het onderzoek naar de staatsiekrissen uit Midden Java [zie provenance report RV-360-5393 en 5394].

Dat herkomstonderzoek naar objecten afkomstig uit de voormalige gekoloniseerde wereld altijd iets oplevert bewijzen de objectrapportages die publiek toegankelijk zijn gemaakt. In het algemeen kunnen we stellen dat in de grote meerderheid van de gevallen herkomstonderzoek heeft geleid tot nieuwe of aanvullende inzichten met betrekking tot de sociaal-politieke biografie van het object. Bovendien leidde herkomstonderzoek naar één object in bijna de helft van de gevallen tot 'bijvangst', in de vorm van informatie over andere objecten en collecties. Als het gaat om de vraag of de geschiedenis van objecten herleid kon worden tot concrete personen, plaatsen of contexten in het land van herkomst was het onderzoek in bijna de helft van de gevallen 'succesvol'. In een derde van de onderzoeken konden we bovendien een uitspraak doen over de wijze van verwerving.

We moeten hier evenwel bij aantekenen dat PPROCE gebruik maakte van ervaren herkomstonderzoekers, en objecten onderzocht van musea met veel ervaring en capaciteit in het doen van herkomstonderzoek.

2. Onderzoeken

De herkomstonderzoeker die als opdracht heeft een object te onderzoeken, begint zelden zonder voorkennis. Het vooronderzoek dat aanleiding heeft gegeven bepaalde objecten nader tegen het licht te houden, brengt soms bronnen met zich mee en bepaalt mede de onderzoeksstrategie en -zwaartepunten. Toch is het goed om mogelijke onderzoeksstappen systematisch langs te lopen.

2.2 Museum systemen	• Digitale collectieregistratiesystemen • Analoge systemen • Inventariskaarten • Inventarisboeken • Aankoopregisters • Inschrijvingsregisters • Jaarverslagen • Collectiecatalogi • Objectdossiers • Restauratierapporten • Fotoarchieven • Tentoonstellingscatalogi • Correspondentiearchieven
2.3 Primaire bronnen	• Publieke archiefinstellingen • Particuliere archieven • Gepubliceerde primaire bronnen en bronnenuitgaves • Digitale zoeksystemen • Bronnen in het buitenland/landen van herkomst
2.4 Literatuur	• Recente literatuur • Contemporaine Europese literatuur • Contemporaine literatuur uit landen van herkomst
2.5 Object onderzoek	• Identificatie van het object en een verificatie van de basisgegevens • Herkomstinformatie op het object zelf • Analyse van stijl • Doel van vervaardigen
2.6 Deskundigen	• Kennis en herinneringen binnen de beherende instelling • Deskundigheid nationaal en internationaal • Deskundigheid in de landen van herkomst

2.1 Bronnen en postkoloniale bronnenkritiek

De zoektocht naar primaire bronnen en het uitoefenen van bronnenkritiek behoren tot de kern van het historisch metier. Belangrijk is het principe dat een bron niet alleen iets zegt over wat er heeft plaatsgevonden, maar ook en vooral iets over het perspectief van degene die de bron heeft geproduceerd. Historisch onderzoek kan daarom niet zonder bronnenkritiek. Dit geldt in verhoogde mate voor onderzoek naar aspecten van de geschiedenis van kolonialisme en imperialisme. Decennia aan postkoloniale theorievorming over de omgang met bronnen hebben gewezen op de inherent koloniale oorsprong en aard van het gros van 'traditionele' bronnen en archieven.³³ Ze werden met een bepaald doel geproduceerd en bewaard door koloniale overheden, instellingen, ondernemingen en individuen. De historicus die zich kritiekloos op deze bronnen baseert, loopt het risico koloniale machtsverhoudingen te reproduceren.

In het geval van oude etnografische collecties is het goed stil te staan bij het feit dat de traditie van verzamelen, categoriseren en tentoonstellen van erfgoed uit de gekoloniseerde wereld tot de kern behoorde van het koloniale project zelf. De objecten die onderwerp zijn van onderzoek, en de bronnen die in bijbehorende archieven en bibliotheken zijn opgeslagen, zijn niet slechts getuigstukken ('sporen' in de woorden van Ginzburg³⁴) van een koloniale tijd; ze zijn zélf instrumenten geweest in het vastleggen (Ginzburg: 'codificeren'), analyseren, tonen en uiteindelijk overheersen van mensen en gebieden onder koloniaal bestuur. Even belangrijk als de herkomstvraag met betrekking tot een bepaald object is de vraag waar de kennis over dat object vandaan kwam, hoe die kennis samenhangt met koloniale discoursen en of er mogelijke alternatieve bronnen en betekenissen met betrekking tot het object te achterhalen zijn.

Een centrale opdracht die uit de postkoloniale theorievorming voortkomt, is het bewust omgaan met multiperspectiviteit op het verleden en het scheppen van ruimte voor meerstemmige interpretaties ervan. Het is daarom van belang de selectie van objecten, de zoektocht naar, en interpretatie van bronnen, en de verslaglegging van het herkomstonderzoek zoveel mogelijk in samenspraak met deskundigen en gemeenschappen in landen van herkomst te verrichten.

2.2 Informatie in museumssystemen

In het geval van herkomstonderzoek naar objecten in museale collecties begint een zoektocht naar bronnen doorgaans met het raadplegen van digitale collectieregistratiesystemen.³⁵ Naast een weergave van alle objecten en hun basisgegevens bieden dergelijke digitale systemen musea de mogelijkheid om verschillende soorten informatie aan een objectrecord toe te voegen. Daarbij gaat

³³ Postkoloniale theoretici zijn verschillend omgegaan met dit bronnenprobleem. Denk aan de 'Subaltern Studies Group' die de kritiek verdiepten en stelden dat ook bronnen en discours geproduceerd door lokale elites en anti-koloniale politici door het koloniale en 'elitistische' perspectief zijn gekleurd. 'Can the subaltern speak?' is een vraag die werd opgeworpen door Gayatri Chakravorty Spivak in een gelijknamig en geruchtmakend artikel. Edward Said en Ann Laura Stoler, langs de andere kant, maakten de westerse conceptie van 'de Oriënt', respectievelijk zijn 'epistemic anxieties', zélf tot onderwerp van studie. Weer anderen gingen op zoek naar alternatieve bronnen en kennissystemen, bijvoorbeeld in Aziatische handschriften en manuscripten, materiële cultuur en orale tradities. Voor een algemene introductie op postkoloniale theorievorming zie Robert J.C. Young, *Postcolonialism. An Historical Introduction* (Malden 2001). Voor de genoemde literatuur, zie respectievelijk: Ranajit Guha, 'On Some Aspects of the Historiography of Colonial India', in: *Subaltern Studies I: Writings on South Asian History and Society* (Delhi: Oxford University Press, 1982) 1-7; G.C. Spivak, 'Can the subaltern speak?', in: Patrick Williams en Laura Chrisman (eds.), *Colonial Discourse and Postcolonial Theory: a Reader* (Hertfordshire 1994) 94-104; Edward W. Said, *Orientalism* (New York 1978); Ann Laura Stoler, *Along the Archival Grain: Epistemic Anxieties and Colonial Common Sense* (Princeton 2009); Peter R. Schmidt, *Historical Archaeology in Africa: Representation, Social Memory, and Oral Traditions* (Lanham 2006).

³⁴ Ginzburg, 'Sporen', 158.

³⁵ Over onderzoek in collectieregistratiesystemen, zie ook Yeide, Akinsha en Walsh, *AAM Guide to Provenance Research*, 15-16.

het om informatie die het museum nodig heeft voor het huidige beheer van het object, zoals bijvoorbeeld de plaats van opslag of tentoonstelling, restauratierapporten en eventuele juridische documentatie. In geavanceerde systemen worden echter ook scans en gegevens van historische documentatie toegevoegd, en links gelegd met gerelateerde objecten en gegevens. Via collectieregistratiesystemen kunnen op die manier digitale en (gescande) analoge inventariskaarten worden achterhaald, maar ook andere documentatie zoals jaarverslagen en aankoopregisters. Meer nog dan een portal voor oude en nieuwe informatie is een collectieregistratiesysteem voor een herkomstonderzoeker het startpunt om het documentatielandschap van een instelling in kaart te brengen. Niet alle historische registratiesystemen zijn gekoppeld aan het digitale systeem. Het verdient de aanbeveling samenwerking te zoeken met de beherende conservatoren, informatiespecialisten of archiefmedewerkers. Per instelling is de collectieregistratie verschillend en bovendien is ze vaak sterk in ontwikkeling, waarbij systemen gekoppeld worden en nieuwe informatie toegevoegd wordt. De deskundigen kunnen wellicht inzicht geven welke historische registratiesystemen wel en niet zijn opgenomen in de digitale systemen. Zeker in het geval van museale collecties die in de loop van decennia zijn overgenomen, gefuseerd of verwisseld van bezitter kan dat het geval zijn. Wees er ook op bedacht dat er meerdere versies van een historisch document (bv. een inventariskaart of -boek) op verschillende afdelingen van een instelling (bv. het depot en de administratie) gecirculeerd kunnen hebben, waarvan er slechts één is gescand en opgeslagen. Mogelijke informatie die een conservator in de kantlijn van het niet-gescande document heeft geschreven is dan niet inzichtelijk.

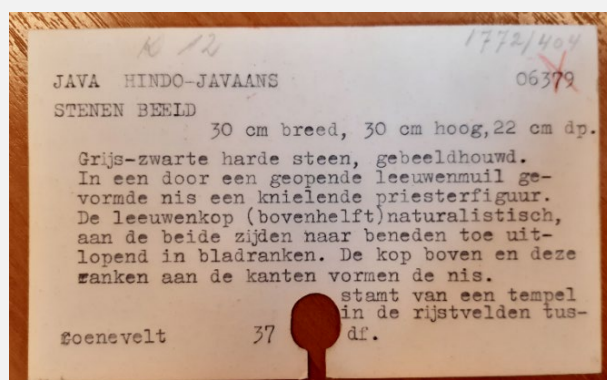
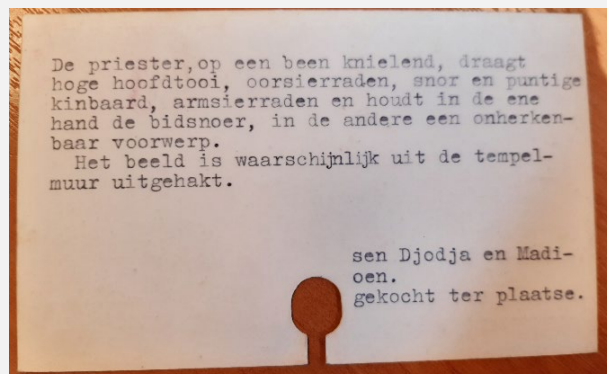
Mogelijke vindplaatsen van relevante informatie over objecten en collecties binnen het domein van het museum zijn inventariskaarten, inventarisboeken, aankoop- en inschrijvingsregisters, jaarverslagen, collectiecatalogi, objectdossiers, restauratierapporten en fotoarchieven. Tot slot verdient het de aanbeveling om in digitale en analoge registratiesystemen niet slechts op zoek te gaan naar informatie over het object zelf, maar ook te zoeken naar informatie die verzameld is in het kader van tentoonstellingen, overzichtswerken of verhuizingen waarbij het object betrokken is geweest. In correspondentiearchieven is soms correspondentie te vinden met de schenker of verkoper van het object. Ook als de correspondentie niets prijsgeeft over het object zelf kan de onderzoeker er veel contextuele informatie aan ontleen.

Over het algemeen is gedetailleerde herkomstinformatie in collectieregistratiesystemen absent, of is ze beperkt tot een zich herhalende zinsnede van enkele woorden. De grote meerderheid van 'ethnografica' is verworven in een tijd en in een context waarin verzamelaars meer geïnteresseerd waren in ethnografische en typologische aspecten, soms met een kunstzinnige notie van 'primitieve kunst', dan in de manier van verwerving van het object en de directe voorgeschiedenis ervan. Dat zien we gereflecteerd in museale bronnen. Er zijn uitzonderingen van verzamelaars die wel informatie over de herkomst van een object bijhielden, maar ook bij hen ontbreekt vaak detailniveau.

Een voorbeeld van een verzamelaar die wel informatie bijhield over de herkomst van objecten in zijn beheer was Georg Tillmann (1882 - 1941) [zie [provenance report](#) TM-1772-406]. Tillmann was een joods Duitse bankier en kunstverzamelaar die in 1931 op de vlucht voor antisemitisme uitweek naar Amsterdam. In Nederland zette hij zijn activiteiten als verzamelaar voort en begon zich te interesseren voor etnografica en oudheden, vooral uit Nederlands-Indië. Hij legde een aanzienlijke collectie aan van objecten, met name textielen maar ook krissen, juwelen en Hindoe-Boeddhistische oudheden. In november 1939 gaf Georg Tillmann de gehele collectie in bruikleen aan het Koloniaal Instituut (thans NMVW Tropenmuseum), terwijl hij zelf vluchtte voor de nazi's. Hij overleed in 1941 in de Verenigde Staten ten gevolge van een ziekte. Zijn collectie van ruim 2.000 stukken werd verpakt in kisten onopvallend te midden van de museumcollectie ondergebracht en doorstond de bezettingstijd zonder schade. Zoals te zien is op de afbeelding hield Tillmann een professionele collectieregistratie bij. Op zijn objectkaarten stond regelmatig genoteerd hoe het object was verworven in Nederlands-Indië. Ook Harmen Veldhuisen (1943-2020), een kunstverzamelaar en deskundige van batik textiel hield een professionele registratie bij, maar net als bij Tillmann is de informatie tweedehands en bleek na onderzoek fouten te bevatten [zie [provenance report](#) TM-5663-18]. Meest uitgebreid was Willem Stammeshaus (1881-1957), een koloniaal bestuursambtenaar in Aceh die een aanzienlijke verzameling aanlegde. Hij verzamelde ter plaatse en schreef de namen op van degenen die hem de objecten aanboden, met daarbij persoonlijke achtergronden over hen, en vaak ook de manier van verwerving [zie [provenance report](#) TM-674-722]. Tillmann, Veldhuisen en Stammeshaus boden belangrijke aanknopingspunten voor verder onderzoek, maar over het algemeen zijn dergelijke registraties door verzamelaars schaars, en bieden ze weinig detailniveau.

De collectieregistratie van Tillmann, met enkele herkomstgegevens.
Foto's auteur

2.3 Primaire bronnen buiten museumsystemen

Ook buiten de muren van een erfgoedbeherende instelling zijn bronnen te vinden. De mogelijke vindplaatsen zijn divers en per object verschillend.³⁶ Het is niet eenvoudig algemeen geldende aanbevelingen te formuleren, en de onderzoeker wordt aangesproken op haar/zijn creativiteit en speurzin. Het ligt voor de hand in ieder geval de archieven te raadplegen van alle instellingen en personen die het object in de loop der tijd in bezit of beheer hebben gehad. Ook archieven die in relatie staan tot de verzamelende persoon of instelling en tot de regio en periode van verwerving zijn interessant.

De mogelijke vindplaatsen van primaire bronnen zijn divers. Voor het onderzoek naar de *wayang beber*-platen in het NMVW Museum Volkenkunde raadpleegden we het archief van Museum Volkenkunde zelf; het archief van het Rijksmuseum in het Noord-Hollands Archief te Haarlem, en dan vooral het archief van het Koninklijk Kabinet van Zeldzaamheden; het archief van het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden; en het Nationaal Archief in Den Haag voor informatie over de Nederlandse resident die de platen naar Nederland stuurde [zie provenance report RV-360-5255 t/m -5257].

We maken in dit overzicht een onderscheid tussen bronnen in publieke instellingen, particuliere archieven en digitale zoeksystemen, en gaan ook kort in op vindplaatsen in het buitenland zoals landen van herkomst.

2.3.1 Publieke archiefinstellingen

Sommige erfgoedinstanties hebben hun archieven gedeponeerd in publieke archiefinstellingen, zoals bijvoorbeeld het Noord-Hollands Archief waar de archieven van het Rijksmuseum en het Koninklijk Kabinet van Zeldzaamheden te raadplegen zijn of het Stadsarchief Amsterdam waar de archieven van het Ethnographisch Museum van Artis liggen. De archieven van het NMVW Tropenmuseum en NMVW Museum Volkenkunde zijn grotendeels ondergebracht in het Nationaal Archief. Wees erop bedacht dat musea naast dit gedeponeerde archief vaak ook nog archiefmateriaal in de instelling zelf bewaren. Ook bedrijven, veilinghuizen en families kunnen in de loop der jaren hun archief in een professionele archiefinstelling hebben ondergebracht. Kenmerkend aan dergelijke archieven is dat ze vaak zijn gedeponeerd in de gemeentelijke of provinciale archiefinstellingen waar de persoon of organisatie actief is geweest. Veel Nederlandse koloniale hoogwaardigheidsbekleders brachten hun persoonlijke archief onder bij het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV) waarvan het archief nu is ondergebracht in de Universiteitsbibliotheek van de Universiteit Leiden. Archief is meestal vrij doorzoekbaar, zeker als het van vóór de Tweede Wereldoorlog stamt, maar op sommige archieven zijn openbaarheidsbeperkingen van kracht. Dit staat doorgaans bij de archiefbeschrijving aangegeven.

Ook overheidsarchieven die ouder dan 75 jaar zijn, zijn in principe publiek inzichtelijk. Na twintig jaar dragen ministeries en andere overheidsinstellingen hun archieven over aan een archiefinstelling, zoals het Nationaal Archief in Den Haag of één van de provinciale en gemeentelijke archiefinstellingen.³⁷ Het merendeel daarvan is direct in te zien en te gebruiken, maar als de inhoud

³⁶ Vgl. Marie Stolberg en Andrea Lehmann, 'Best-Practice Guidelines, Research Methods and Tools', in: Tompkins, *Provenance Research Today*, 58-66.

³⁷ In November 2021 is een wetsvoorstel ingediend om de archiefwet van 1995 te moderniseren. Het is de bedoeling dat vanaf 2023 overheidsinstellingen al na tien jaar hun archief overdragen. De inwerkingtreding van de wet is vooralsnog voorzien in de zomer van 2022 of januari 2023.

de privacy en belang van nog levende personen kan schaden of wanneer het landsbelang in het geding is, wordt de openbaarheid nog enige jaren beperkt, tot maximaal 75 jaar. Indien een object in het recente verleden verworven is, kunnen deze openbaarheidsbeperkingen het onderzoek ernstig belemmeren.

Voor het onderzoek naar de penning van de Siliwangi divisie [zie provenance report TM-6092-1] waren we op zoek naar de plaatsen van legering van de Nederlandse veteraan die de penning in 2003 aan het Tropenmuseum doneerde. Het Ministerie van Defensie, dat de dienststaat van iedere militair bijhoudt, vereist echter een akte van overlijden. Die akte wordt in Nederland 50 jaar na overlijden openbaar.

Interessant voor onderzoek naar objecten verworven in de koloniale tijd zijn de verschillende archieven van het Ministerie van Koloniën, en van de Ministeries van Oorlog en Marine die in 1928 opgingen in het Ministerie van Defensie, allen overgedragen aan het NA. Ook grote delen van het archief van de Verenigde Oost-Indische Compagnie liggen daar, met onder meer persoonlijke archieven van bewindhebbers en lokale administraties van factorijen. Het betreft omvangrijke en grillige archieven, die soms moeilijk doorzoekbaar zijn. Belangrijke delen van deze archieven zijn inmiddels gedigitaliseerd. Ook heeft het NA zoekhulpen en handleidingen gepubliceerd die het zoeken aanzienlijk vergemakkelijken.³⁸ Via deze archieven zijn onder meer de stamboeken van koloniale ambtenaren, marinepersoneel en KNIL militairen doorzoekbaar, en is terug te vinden voor welke daden en donaties verzamelaars eretekens en onderscheidingen ontvingen. In de Verbaalarchieven van het Ministerie van Koloniën is vaak informatie te vinden over militaire acties en politieke spanningen waarbij objecten werden buitgemaakt.

Het verslag van de vlag van Zuid-Kalimantan [zie provenance report NG-1977-279-15-1] illustreert hoeveel verschillende overheidsarchieven soms geraadpleegd moeten worden. In de archieven van het Ministerie van Koloniën (Verbaalarchief 2.10.02) vonden we verslagen van militaire acties rond de *benteng* Ramonia waar de vlag in 1861 werd veroverd. In de stamboeken van het Ministerie van Oorlog (Stamboeken officieren 2.13.04) vonden we de dienststaat van Christoffel Fredrik Koch en andere betrokken militairen. In het archief van de Kanselarij der Nederlandse Orden (2.02.32) vonden we verslagen van militaire acties waarvoor soldaten onderscheiden werden met de Militaire Willems Orde, waaronder de verovering van de betreffende *benteng*.

2.3.2 Particuliere archieven

Musea, kerkelijke organisaties, kunsthandels, veilinghuizen en kunst verzamelende verenigingen hebben dikwijls ook particuliere archieven in bezit. Deze instellingen kunnen zelf bepalen of zij hun archief openstellen voor onderzoek. Dit geldt uiteraard ook voor archieven die nog in bezit zijn van families. Veel militairen en koloniale ambtenaren hielden dagboeken, memoires en correspondentie bij. Bovendien leert de ervaring dat delen van institutionele archieven 'afdwalen', en bijvoorbeeld in het privéarchief van een voormalige directeur terecht komen. Om deze redenen is zeker de moeite waard om particuliere instellingen en families te benaderen. Het is van belang goed uit te leggen in welk kader en met welk doel het onderzoek plaatsvindt. Het vereist soms geduld en opbouw van vertrouwen voor men aan een dergelijk onderzoek wil meewerken. Ook is het verstandig om

³⁸ Zie <https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/zoekhulpen>.

afspraken te maken over de manier waarop er over het onderzoek gepubliceerd wordt, en gevoelige privé-gegevens in de rapportage achterwege te laten.

Voorbeelden van objecten waarvoor particuliere archieven werden geraadpleegd, met medewerking van de families, zijn de objecten uit de collectie van Martine Tonnet (1866-1919) [zie [provenance report](#) RV-1994-10; TM-H-350A&B; TM-H-2285]. De particuliere archieven zijn gebruikt om de biografie en verzamelpraktijk in Java in kaart te brengen. Ook voor het onderzoek naar het jasje van Teuku Umar [zie [provenance report](#) TM-674-722] werden memoires uit het familiearchief van Friedrich Wilhelm (Willem) Stammeshaus (1881-1957) gebruikt.

2.3.3 Gepubliceerde primaire bronnen en bronnenuitgaves

Voor onderzoek naar koloniale collecties zijn ook gepubliceerde primaire bronnen van belang, zoals boeken met verslagen van oorlogshandelingen, overzichten van oorlogsdecoraties en persoonlijke memoires van militairen en bestuursambtenaren. Ook reisverslagen en verhalen uit de missie en zending vonden vanaf de negentiende eeuw gretig aftrek in de populaire pers. Deze bronnen zijn doorgaans sterk gekleurd, perspectivisch beperkt, en speelden in op de wensen en verwachtingen van een Europees lezerspubliek. Desalniettemin zijn veel militaire acties, reizen en expedities waarbij ook objecten werden meegenomen beschreven, en kunnen er namen, plaatsnamen en archiefaanwijzingen aan ontleend worden.

Wie bijvoorbeeld onderzoek doet naar de diamant van Banjarmasin [zie [provenance report](#) NG-C-2000-3], de oorlog in Banjarmasin (1859-1863) of de gedwongen abdicatie van Sultan Tamdjidillah kan onder meer te rade gaan bij een reisverslag van Salomon Müller uit 1836, gepubliceerde memoires van militairen als J.M.C.E. Le Rütte uit 1865, een vroeg overzichtswerk van Van Rees uit 1865, en latere bronnenuitgaves van vonnissen en onderscheidingen uit 1865 en 1939.³⁹

Diamant van Banjarmasin, Rijksmuseum, Amsterdam, inv.nr. NG-C-2000-3.
[zie [provenance report](#) NG-C-2000-3]

2.3.4 Digitale zoeksystemen

Veel van de bovengenoemde gepubliceerde primaire bronnen zijn de laatste jaren ontsloten via diverse publiek toegankelijke historische datasets en zoeksystemen.⁴⁰ De website <https://www.delpher.nl/> is ontwikkeld en beheerd door de Koninklijke Bibliotheek, en maakt

³⁹ Salomon Müller, *Verhandelingen over de natuurlijke geschiedenis der Nederlandsche overzeesche bezittingen* (Leiden 1837-1844); J.M.C.E. Le Rütte, *Expeditie tegen de versterking van Pangeran Antasarie* (Leiden 1863); W.A. Van Rees, *De Bandjermasinsche Krijg van 1859-1863*, deel I (Arnhem 1865); *Verzameling der Merkwaardigste Vonnissen gewezen door de krijgsraad te velde in de zuid- en oosterafdeeling van Borneo gedurende de jaren 1859-1864* (Batavia 1865); *Moed, Beleid en Trouw, Verzameling van Dagorders, van 1818 t/m heden* (Batavia 1939).

⁴⁰ Voor een reflectie op de verandering van de discipline van provenance onderzoek onder invloed van ontwikkelingen en nieuwe mogelijkheden in digitaal onderzoek, zie Jason Sousa en Ariane Moser, 'Data and Databases in Provenance Research', en Louisa Wood Ruby, 'Provenance Research in a Digital Age', in: Tompkins, *Provenance Research Today*, 85-96 en 97-104.

historische Nederlandse kranten, boeken, tijdschriften en radiobulletins digitaal doorzoekbaar. Ook Nederlandstalige kranten uit de voormalige koloniën zijn erin opgenomen, waarmee het eenvoudiger is geworden om informatie te achterhalen over privépersonen, scheepspassagiers en specifieke gebeurtenissen. Omvangrijke donaties werden soms vermeld in de kranten en er zijn verslagen te vinden van militaire acties. Nederlandstalige publicaties van vóór 1900, waaronder ook catalogi en jaarverslagen van bijvoorbeeld het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen zijn te downloaden via <https://books.google.nl/>. Ook zijn er diverse beeldbanken ingericht door foto-beherende instellingen, zoals de beeldbank van het KITLV (<https://digitalcollections.universiteitleiden.nl/imagecollection-kitlv>) en beeldmateriaal in de publieke collectiedatabases van het NMVW (<https://collectie.wereldculturen.nl/>) en het Rijksmuseum (<https://www.rijksmuseum.nl/nl/rijksstudio>). Soms zijn hierin interieurfoto's, foto's van opgravingen, museumopstellingen of schilderijen te vinden waarop objecten kunnen worden geïdentificeerd.

Krantendatabase Delpher bleek van groot belang om hele vroege vermeldingen van de diamant van Banjarmasin te achterhalen [zie [provenance report](#) NG-C-2000-3]. Bovendien konden de reizen van de staatsiekleiding van sultan Hamengkubuwono IV van Yogyakarta en van de kris van de sultan van Madura via scheepstijdingen in Delpher worden gevolgd [zie [provenance report](#) RV-360-1475 en 1481(a), en RV-360-8080]. Voor het verslag over de grafsteen uit de kraton van de sultan van Aceh [zie [provenance report](#) RV-179-1] werd uitgebreid gebruik gemaakt van vroege koloniale foto's uit de collecties van het NMVW en KITLV. Foto's van Teuku Umar in de collectie van het KITLV wierpen juist twijfels op over de attributie van zijn jasje [zie [provenance report](#) TM-674-722].

Links: Studio portret van Teuku Umar, Aceh, c. 1890(?). Collection Leiden University Library, inv. no. KITLV 408104 <http://hdl.handle.net/1887.1/item:843341>.

Rechts: Jasje van Teuku Umar, Collectie Nationaal Museum van Wereldculturen. Coll.nr. TM-674-722 [zie [provenance report](#) TM-674-722]

Bij het gebruik van digitale bronnen en databases moeten we er op bedacht zijn dat ze, ondanks hun aura van eeuwigheid en compleetheid, in de praktijk betrekkelijk fluïde zijn en voortdurend aangevuld, geüpdatet en opgeschoond worden. Een zoekopdracht die vandaag geen resultaten oplevert kan morgen wel tot *hits* leiden als de database wordt aangevuld met nieuwe informatie, titels en scans. Ook moet men zich ervan bewust zijn dat digitale informatie, zoals objectgegevens in publieke collectiedatabases, regelmatig wordt gewijzigd zonder dat de auteur daarvan op de hoogte wordt gesteld.

2.3.5 Bronnen in het buitenland en in landen van herkomst

In veel opzichten was de verzameling van materiële cultuur in gekoloniseerde gebieden ten behoeve van Nederlandse collecties onderdeel van een mondiale geschiedenis van imperialisme, waar mensen uit vele werelddelen bij betrokken waren. Enkele voorbeelden: Zwitserse soldaten vochten voor het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger en namen objecten mee naar Zwitserland. Van 1811 tot 1816 koloniseerden de Britten de Indonesische Archipel en plunderden in die tijd het paleis van de Sultan van Yogyakarta, waarna veel objecten naar het Verenigd Koninkrijk verdwenen. Nederlandse verzamelaars stuurden objecten naar musea in Parijs, en waren vanuit Batavia actief in Japan. Nederlandse musea ruilden objecten met musea in Italië en de Verenigde Staten. Traditionele lontslot-geweren uit Borneo werden in Singapore met Britse vuursteensloten verbeterd, vervolgens ingezet door Acehse strijders en buitgemaakt door Nederlanders. Dergelijke transnationale en cross-imperiale contacten hadden tot gevolg dat niet alleen objecten, maar ook bijbehorende bronnen in ieder van deze landen te vinden zijn. Net als in Nederland zijn de mogelijke vindplaatsen divers en per object en per land verschillend. Twee categorieën van bronnen verdienen afzonderlijke aandacht.

Allereerst zijn veel archieven van het Nederlandse koloniale bestuursapparaat in voormalige gekoloniseerde gebieden te vinden. Het Indonesische Nationaal Archief (Arsip Nasional Republik Indonesia, ANRI) in Jakarta beheert bijvoorbeeld een omvangrijk deel van het archief van de Verenigde Oost-Indische Compagnie, van de Algemene Secretarie van de Gouverneur-Generaal, en diverse residentie-archieven. Omdat de VOC vanuit Batavia ook het bevel voerde over het huidige Sri Lanka en handelsposten in China en Japan zijn ook over deze gebieden bronnen te vinden in het archief in Jakarta. Van bijzonder belang is het archief van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, waarvan het museum een koloniale voorloper was van het huidige Museum Nasional in Jakarta, dat in het ANRI ligt. Andere voorbeelden van Nederlandse koloniale bronnen in het buitenland zijn VOC archieven in de Western Cape Archives And Records Service in Kaapstad en de Sri Lankan National Archives, en de gouvernementsarchieven in het Nationaal Archief Suriname. Wie meer wil weten over VOC archieven wereldwijd kan de resultaten van het TANAP ('Towards a New Age of Partnership') programma raadplegen, afgerond in 2007, dat tot doel had VOC-archievenbeschrijvingen en inventarissen in verschillende landen samen te brengen en doorzoekbaar te maken (<http://www.tanap.net/>).

Naast archieven die gerelateerd zijn aan het koloniale bestuursapparaat zijn er ook archieven en bibliotheken aangelegd door lokale aristocratieën en vorstendommen die zich bezig hielden met erfgoed(beheer). In Indonesië kunnen we dan denken aan Arsip Mangkunegaran en Perpustakaan Rekso Pustoko in Surakarta, en Arsip Pakualaman in Yogyakarta, waar informatie te vinden is over specifieke archeologische vindplaatsen. Om een beeld te krijgen van de impact van koloniale indringing op lokale samenlevingen kan men bovendien zoeken naar lokale literaire tradities. Uit de Indonesische context kunnen we bijvoorbeeld de Syair Perang Wangkang noemen: een Banjarees gedicht waarin een episode van koloniale oorlog van Nederland tegen het sultanaat van Banjarmasin

wordt beschreven [[zie provenance report NG-1977-279-15-1](#)].⁴¹ Interessant zijn ook de kroniek die Pangeran Arya Panular schreef over de val van het paleis van de Sultan van Yogyakarta in 1812 en die is heruitgegeven door Peter Carey [[zie provenance report RV-360-5393 en 5394](#)], en de *Culavamsa* waarin verslag wordt gedaan van de plundering van het paleis van Kandy op Sri Lanka in 1765 [[zie provenance report NG-NM-1015](#)].⁴² Veel van deze geschriften zijn overigens door Europese en lokale filologen bewerkt en soms vertaald naar Europese talen, en kunnen dus ook elders worden geraadpleegd (zie ook volgende paragraaf). Hoewel deze boeken soms concrete gevallen van plundering en roof beschrijven, is het ingewikkeld om de beschreven objecten te koppelen aan objecten in hedendaagse erfgoedcollecties. Dit soort bronnen kan vooral een noodzakelijke context schetsen over de periode waarin een object werd verworven.

2.4 Literatuuronderzoek: primaire en secundaire bronnen

Naast primair bronnenonderzoek is het van belang in secundaire literatuur te zoeken naar het object en de collectie waartoe het behoort. Vooral over in het oog springende objecten en collecties, denk aan de zogenaamde ‘Lombokschat’, kunnen meerdere publicaties bestaan, ook uit landen van herkomst.⁴³ Daarin wordt soms ingegaan op de verwervingsgeschiedenis ervan. Ook kunnen objecten getoond worden in overzichtswerken over kunsthistorische stijlen of typologische categorieën waartoe het object gerekend wordt. In dergelijke overzichtswerken staat de verwervingsgeschiedenis minder centraal, maar het is wel mogelijk ze te gebruiken om nieuwe bronnen en literatuur te achterhalen.

Omdat de historiografie over specifieke objecten doorgaans niet groot is, zal de onderzoeker al snel stuiten op literatuur die geschreven is in de koloniale tijd zelf. Negentiende en begin-twintigste-eeuwse conservatoren en etnografen schreven soms uitgebreide verhandelingen over de typologie en culturele herkomst van specifieke objecten en collecties. In lijn met het denken in die tijd hielden deze etnografen zich niet bezig met de directe voorgeschiedenis van de objecten zelf, maar vooral met de vraag tot welke culturele groep, stijl of periode objecten gerekend konden worden. Enerzijds kunnen hun bevindingen voor de onderzoeker interessante aanknopingspunten bieden met betrekking tot de regionale en culturele herkomst van een object. Anderzijds bestaat er het risico dat een onderzoeker verstrikt raakt in verwarring over de oorspronkelijkheid van kennis. Zegt deze contemporaine literatuur iets over de aard van het onderzochte object, of is het object zelf – bij gebrek aan vergelijkbare objecten – de bron en onderbouwing geweest van de contemporaine literatuur?

⁴¹ Haji Sulaiman, *Syair perang Wangkang*, vert. Putri Minerva Mutiara (Jakarta 1979).

⁴² Pangeran Arya Panular, ‘Babad Bédhah ing Ngayogyakarta’, in: Peter Carey, *The British in Java, 1811-1816: a Javanese account: a text edition* (Oxford 1992); Wilhelm Geiger en C. Mabel Rickmers (vert.), *Culavamsa, Being the More Recent Part of the Mahavamsa II* (Oxford 1930).

⁴³ Met betrekking tot de ‘Lombokschat’, zie bijvoorbeeld Wahyu Ernawati, ‘The Lombok Treasure’, in: Endang Sri Hardiati en Pieter ter Keurs (eds.), *Indonesia: the Discovery of the Past* (Amsterdam 2006) 146-159; Moh. Ali, *Surat-surat perdjandjian antara kerajaan-kerajaan Bali/Lombok dengan pemerintah Hindia Belanda, 1841-1938* (Jakarta 1964).

Een treffend voorbeeld van verwarring over de oorspronkelijkheid van kennis betreft de literatuur die vanaf de vorige eeuwwisseling werd geproduceerd ten aanzien van de *wayang beber* traditie op Java. Op basis van de twee toenmalig bekende oude *wayang beber* sets in de dorpen Gedompol (Pacitan, Oost-Java) en Gelaran (Wonosari, Daerah Istimewa Yogyakarta) probeerden Nederlandse auteurs, zoals Roorda (1897), Hazeu (1902), Kern (1909) en Rouffaer (1918) de vorm en geschiedenis van deze uitstervende traditie te reconstrueren en veralgemeniseren. Bij het onderzoek naar de *wayang beber* set in NMVW Museum Volkenkunde [zie [provenance report](#) RV-360-5255 t/m -5257] wordt de onderzoeker al snel in de verleiding gebracht om deze literatuur te gebruiken om de NMVW-set te situeren in de bredere traditie van *wayang beber*. Maar wat lijkt op kennis van *wayang beber* in het algemeen is in feite een veralgemenisering van de interpretatie van slechts twee sets in het bijzonder.

Op een vergelijkbare manier kunnen we ons afvragen of de contemporaine literatuur niet zelf beschouwd moet worden als een primaire bron die ons inzicht verschaft in de toenmalige Europese wetenschapspraktijk en benadering van cultureel erfgoed.⁴⁴ Deze dubbelzinnigheid van contemporaine literatuur moet er evenwel niet toe leiden dat we haar geheel terzijde schuiven. Regelmatig waren deze onderzoekers de eersten die een object beschreven, en hun bevindingen werden vervolgens overgenomen in de objectomschrijvingen die tegenwoordig in de museumregistratiesystemen te vinden zijn. Zo beschouwd vormt de bestudering van contemporaine literatuur een belangrijk onderdeel in het reconstrueren en wegen van herkomsttoeschrijvingen.

Stenen singha, Collectie Nationaal Museum van Wereldculturen.
Coll.nr. TM-1772-406.
[zie [provenance report](#) TM-1772-406]

Een voorbeeld is het stenen leeuwte, of *singha*, uit de collectie van Tillmann [zie [provenance report](#) TM-1772-406]. Deze *singha* is tussen 1923 en 1936 in het bezit geweest van de Vereniging van Vrienden der Aziatische Kunst, en is ooit uitgehakt uit de opengesperde bek van een mythologisch zeewezen, of *makara*. Hoe de Vereniging van Vrienden der Aziatische Kunst de *singha* verwierf heeft ons onderzoek niet kunnen achterhalen, maar het is zeer aannemelijk dat de verzamelinteresse in dergelijke *singha* samenhang met de waarde die Nederlandse archeologen als Theo van Erp (1874-1958) en Frederik David Kan Bosch (1887-1967) toekenden aan *makara*. Ze werden gezien als één van de bouwkundige details die Javaanse Hindoe-Boeddhistische bouwwerken onderscheidden van Hindoe-Boeddhistische bouwwerken in Zuid-Azië en continentaal Zuidoost Azië. Bovendien, zo interpreteerden deze archeologen, waren *makara* specifiek voor de vroege klassieke periode op Java en ontbraken ze vrijwel volledig op latere Hindoe-Boeddhistische bouwwerken op Java. Meer dan over de *singha* zelf leren we van deze literatuur waarom dergelijke *singha* verzameld werden.

⁴⁴ Overigens moet daarbij worden opgemerkt dat ook niet-Europese onderzoekers in deze wetenschapspraktijk actief waren, zoals bijvoorbeeld filoloog, historicus en rechtskundige Hoesein Djajadiningrat (1886-1960) uit Java en epigraficus en archeoloog Don Martino de Silva Wickremasinghe (1865-1937). Zie bijvoorbeeld het onderzoek dat de laatste in 1898 verrichtte naar de opschriften op het kanon van Kandy [zie [provenance report](#) NG-NM-1015].

Een andere categorie van contemporaine literatuur betreft literaire tradities in gebieden van herkomst, die we in het voorgaande reeds kort bespraken. Ook deze geschriften hebben een meervoudige betekenis: ze kunnen gelijktijdig worden gezien als secundaire literatuur over de geschiedenis, primaire bron van de geschiedenis, én als object zelf. Een belangrijk deel van deze manuscripten, voor zover ze toegankelijk zijn voor de gemiddelde onderzoeker, wordt in universiteiten, musea en bibliotheken bewaard. Vaak zijn ze daar terecht gekomen in dezelfde tijd en langs dezelfde kanalen als etnografische collecties. Nederlandse taalkundigen en filologen, zoals H. Neubronner van der Tuuk (1824-1894) en J.H. Kern (1833-1917), die werk maakten van het vertalen en bewerken van Aziatische teksten, stonden in dezelfde koloniale wetenschapstraditie als de conservatoren en verzamelaars van niet-literaire objecten. Mede als gevolg hiervan omvat de *Asian Library* van de Universiteitsbibliotheek in Leiden naar eigen zeggen de grootste collectie ter wereld over Indonesië en belangrijke collecties over Zuid- en Zuidoost-Azië, China, Japan en Korea. Om wat er in te lezen is en om wat de verzamelgeschiedenis van manuscripten zelf is, zijn dergelijke teksten interessant en kunnen ze inzicht verschaffen in de lokale perceptie van Europese verzamelpraktijken.

2.5 Objectonderzoek

Vast onderdeel van de zoektocht naar informatie over een object is ook een nauwkeurige bestudering van het object zelf.⁴⁵ Het is hiervoor noodzakelijk samenwerking te zoeken met de beherende instelling.

Een eerste doel van objectonderzoek is identificatie van het object en een verificatie van de basisgegevens in het collectieregistratiesysteem. Meestal is dit een routinematige handeling, maar het komt voor dat de basisinformatie niet overeenkomt met de uiterlijke kenmerken van het object. Dit kan te wijten zijn aan slordigheid van een conservator of registrator maar we moeten ook bedacht zijn op verwisselingen en foutieve toeschrijvingen in het verleden. Registratiesystemen waren niet altijd op orde, en informatie kan zijn kwijtgeraakt en aangevuld tijdens de mutatie van een collectie. Soms kwam het voor, bijvoorbeeld bij de herinventarisatie van de collectie van het Koninklijk Kabinet van Zeldzaamheden in 1879 door David van der Kellen (1827-1895), dat een conservator 'gaten' in de inventarislijst opvulde met gelijkende objecten zonder registratie. Andere objecten raakten kwijt in de depots of werden zelfs onttrokken. Het is niet zeker dat een object dat in de koloniale tijd geregistreerd is daadwerkelijk nog aanwezig is of gelokaliseerd kan worden. Maar ook het omgekeerde komt voor: objecten die volgens het huidige registratiesysteem vermist zijn, kunnen tijdens het herkomstonderzoek worden teruggevonden.

Een voorbeeld van een onderzoek waarbij de verificatie van basisgegevens tot problemen leidde was de musket [zie [provenance report](#) RV-360-5859]. De afmetingen van deze musket verschilden van de afmetingen die in een verkooplijst van 1836 en een catalogus van het Koninklijk Kabinet van Zeldzaamheden uit 1879 vermeld stonden. Ook het type geweer wek af van het geweer dat beschreven werd. Zoals te lezen is in het rapport is deze discrepantie waarschijnlijk het gevolg van een verwisseling, vermoedelijk kort na de overgang in handen van het Rijks Ethnographisch Museum in 1883. Het geweer dat in 1836 werd aangekocht kon niet worden gelokaliseerd, en het geweer dat tegenwoordig geregistreerd staat onder nummer RV-360-5859 blijft een onbekende herkomst houden.

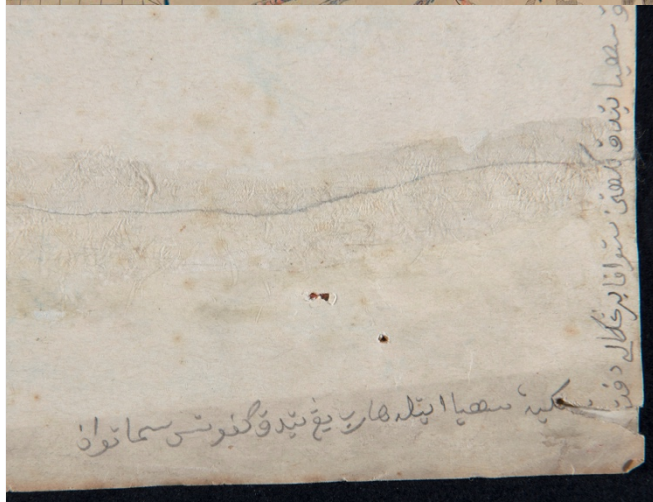
⁴⁵ Vgl. Stolberg en Lehmann, 'Best-Practice Guidelines', 55-56; Yeide, Akinsha en Walsh, *AAM Guide to Provenance Research*, 11-15.

Een voorbeeld van vermiste objecten die na herkomstonderzoek werden teruggevonden is te lezen in het verslag van de grafsteen uit Aceh [zie [provenance report](#) RV-3600-594]. Deze grafsteen behoort tot een serie van acht grafstenen uit deze regio (RV-3600-589 t/m 596) in de collectie van het NMVW Museum Volkenkunde te Leiden. Tijdens dit onderzoek bleek dat de labeling van de acht grafstenen in het depot niet klopte, waardoor ook de objectfoto's in het collectieregistratiesysteem waren verwisseld. Tevens werden twee van de acht grafstenen, die als vermist geboekt stonden, teruggevonden onder een ander objectnummer (RV-03-394 en RV-03-395).

De tweede reden om objecten zelf aan onderzoek te onderwerpen is de informatie die ze met zich meedragen. Wat zijn de afmetingen van het object en in hoeverre komen die overeen met de vermelde afmetingen in de bronnen en registratiesystemen? Welk materiaal, welke vervaardigingstechnieken en welke kleuren zijn gebruikt, en zegt dat iets over de plaats of periode van vervaardiging? Zijn er gebruikssporen te vinden, zoals sporen van gevechtshandelingen, vervoer of dagelijks gebruik, en geven die aanwijzingen over de geschiedenis en authenticiteit van het object? Zijn er teksten of tekens op het object aangebracht? Zijn er merktekens, registratienummers, hangkaartjes of etiketten van voorgaande collectieregistraties te vinden?

Tekening van mythische vogel en notities aan de achterkant, Collectie Nationaal Museum van Wereldculturen. Coll.nr. RV-1429-134. [zie [provenance report](#) RV-1429-134/-134a]

De potloodnotities op de achterkant van de tekeningen van Teungku Teungoh kunnen hierbij als voorbeeld dienen. Ze bevestigden niet alleen de naam van de kunstenaar zelf, maar ook de omstandigheden waaronder de tekeningen gemaakt werden. Uit de notities blijkt dat Teungku Teungoh op het moment van vervaardiging gevangen zat en dat hij de lokale civiel gezaghebber Theo Veltman om enkele gunsten verzocht [zie [provenance report](#) RV-1429-134/-134a].

Soms is in restauratierapporten informatie te vinden over gebruikssporen en materiaalgebruik, maar bij veel objecten ontbreekt basale informatie. Sommige van bovenstaande vragen vereisen het gebruik van geavanceerde analysetechnieken en betrokkenheid van specifieke experts en conservatoren. Wees je er bij de toepassing van geavanceerde technieken, zoals CT-scans, DNA-analyses of invasieve technieken, van bewust dat hiertegen weerstand kan bestaan bij gemeenschappen van herkomst, in het bijzonder als het cultureel gevoelige objecten of voorouderlijke resten betreft.⁴⁶

Een voorbeeld van een onderzoek waarbij aanvullende onderzoekstechnieken gebruikt werden is het kanon van Kandy. Aanvankelijk leken de eerste omschrijvingen van het kanon in de bronnen niet helemaal overeen te komen met het kanon in het Rijksmuseum. In een specifieke bron uit 1765 wordt vermeld dat het kanon is ingelegd met zilver, terwijl het kanon in het Rijksmuseum gemaakt is van verguld brons, met zilveren decoraties en edelstenen. In de bron wordt echter ook vermeld dat het kanon 90 pond woog, en die weging blijkt exact overeen te komen [zie [provenance report](#) NG-NM-1015]. Ook bij de *wayang beber* platen wierpen eigentijdse bronnen aanvankelijk verwarring op, toen de Nederlandse hoogleraar in de Taal- Land- en Volkenkunde Gz.J. Pijnappel in 1851 beweerde dat de platen recente creaties waren die ‘met de wajang bèbèr wel niets te maken zullen hebben’. Een recente koolstofdatering, uitgevoerd Saiful Bakhri, Isamu Sakamoto en Muhammad Nurul Fajri verwierp Pijnappel’s bedenkingen echter, en toonde aan dat de platen tussen 1633 en 1669 geschept zijn.⁴⁷ [zie [provenance report](#) RV-360-5255 t/m -5257]

Het kan nuttig zijn om het object te bestuderen in samenhang met andere en vergelijkbare objecten, binnen of buiten dezelfde (deel)collectie. Zijn er objecten met een vergelijkbare afmeting, waardoor verwisseling heeft plaatsgevonden? Wanneer en door wie zijn merktekens aangebracht? Met welke andere objecten is het object in het verleden opgeborgen geweest? Dergelijke vergelijkingen kunnen aanvullende informatie opleveren over de geschiedenis van het eigen object.

In de derde plaats kan objectonderzoek leiden tot een aanvullende analyse van de stijl, ouderdom en regionale of culturele herkomst van een object. Soms kan de onderzoeker daarbij voortborduren op stijlanalyses die eerder door conservatoren en kunsthistorici zijn uitgevoerd om de creatie van een object tot een bepaalde regio of periode te herleiden. In andere gevallen kan het nodig zijn experts bij het onderzoek te betrekken. Het is echter van belang om op te merken dat objectonderzoek in het kader van herkomstgeschiedenis iets wezenlijk anders is dan een kunsthistorische of etnografische analyse van culturele of regionale oorsprong. Sommige objecten hebben een gelaagde en hybride geschiedenis van vervaardiging: ze zijn op meerdere momenten en in meerdere culturele stijlen gecreëerd, samengesteld, veranderd en verfraaid. Ook zegt de plaats, periode of culturele context van vervaardiging niets over mogelijke verplaatsingen in het latere bestaan van een object, en dus over de plaats van verwerving door een verzamelaar. Een object dat vervaardigd is in de culturele stijl van één regio kan gerelateerd zijn aan een geschiedenis van verwerving in een andere regio en periode. Een kunsthistorische stijlanalyse is dus slechts een onderdeel van de bredere herkomstgeschiedenis van een object.

⁴⁶ Lang, ‘Guidelines for German Museums’, 127; Dorothea Deterts (ed.), ‘Recommendations for the Care of Human Remains in Museums and Collections’ (German Museums Association 2013) 54, 56.

⁴⁷ Saiful Bakhri, Isamu Sakamoto en Muhammad Nurul Fajri, ‘Collaborative Efforts to Preserve Wayang Beber in Indonesia’, conferentie paper 7 december 2018 symposium ‘Recent Advances in Barkcloth Conservation and Technical Analysis’, Royal Botanic Gardens, Kew, Verenigd Koninkrijk.

Kanon van Kandy, Rijksmuseum, Amsterdam,
inv.nr. NG-NM-1015.

[Zie [provenance report](#) NG-NM-1015]

Het kanon van Kandy is een voorbeeld van een object met een hybride creatiegeschiedenis. Het kanon is waarschijnlijk in de zeventiende eeuw gegoten in de Nederlandse Republiek of in Batavia, nadien in Kandy, Sri Lanka, terecht gekomen en aldaar van uitgebreide decoratie voorzien, en ten slotte in 1765 als oorlogsbuit naar de Republiek verzonden. De bijbehorende affuit is gemaakt van tropisch hout, en doet vermoeden dat het in Azië is gemaakt, maar de decoratie, die in thematiek aansluit op de decoratie op het kanon, is weer duidelijk Europees en mogelijk pas na aankomst in de Republiek aangebracht [zie [provenance report](#) NG-NM-1015].

Bij de dolk die in 1890 aan het Rijks Ethnographisch Museum werd gedoneerd door W.G.A.C. Christan, kapitein in het Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger, is goed te zien dat de regio van vervaardiging en verwerving niet per definitie overeen komen. De dolk is immers van het *badik raja* type, dat als een traditioneel wapen van Makassarse en Buginese culturen op Zuid-Sulawesi geldt, terwijl het door Christan verworven werd in Zuid-Kalimantan [zie [provenance report](#) RV-761-105].

Tenslotte kan objectonderzoek, in samenhang met een stijlanalyse en analyse van materiaal en gebruikssporen, uitspraken doen over het doel van de vervaardiging. Lokale gemeenschappen speelden soms actief in op de interesse van verzamelaars in een bepaald type object.⁴⁸ Soms werden objecten vervaardigd op bestelling en maakten ze deel uit van een souvenirmarkt. In andere gevallen waren koloniale verzamelaars zich er niet van bewust dat gemeenschappen op hun vraag inspeelden, en geloofden ze ten onrechte een 'authentiek' object in handen te hebben. Objectonderzoek kan helpen bij de vraag of een object inderdaad voor het veronderstelde doel gebruikt is en of het wellicht een non-functioneel model betreft.⁴⁹ In dit kader is het relevant om op te merken dat deze laatste traditie van objectonderzoek, gericht op het beoordelen van de authenticiteit, reeds lang usance is in de kunstgeschiedenis. Authenticiteit was een belangrijk onderdeel van het bepalen van de waarde en 'waarachtigheid' van een object. In het door ons voorgestelde objectonderzoek zegt 'authenticiteit' niet zozeer iets over de waarde van een object, maar vooral iets over de sociaal-politieke functie ervan.

⁴⁸ Pieter ter Keurs, 'Collecting in the Colony', *Indonesia and the Malay World* 37-108 (2009) 147-161, 148.

⁴⁹ Lang, 'Guidelines for German Museums', 92.

In alle gevallen is het belangrijk dat de onderzoeker zich vooraf op de hoogte stelt van eventuele cultureel bepaalde voorschriften en geboden met betrekking tot de benadering, behandeling en afbeelding van een object. Dit geldt vanzelfsprekend voor 'objecten' die een gekende religieuze en spirituele functie hebben en voor voorwerpen met een belangrijke historische betekenis. Maar ook 'objecten' die voor hedendaagse conservatoren en onderzoekers hun betekenis verloren hebben kunnen voor herkomstgemeenschappen een spirituele of geanimeerde lading hebben. In het geval van onderzoek naar voorouderlijke resten is behoedzaamheid in sterke mate van belang, en is het raadzaam met gemeenschappen en ethisch deskundigen in gesprek te gaan.⁵⁰ Voorts is het noodzakelijk om objectonderzoek alleen te verrichten in aanwezigheid van een medewerker van de beherende instelling. Niet alleen kan deze persoon inhoudelijk meedenken, maar hij of zij moet ook de nodige voorzorgsmaatregelen treffen voor een zorgvuldige behandeling van de objecten.

2.6 Benaderen van deskundigen

Het benaderen van deskundigen is een onderdeel van de zoektocht naar informatie. In de eerste plaats betreft dit medewerkers van de erfgoedbeherende instellingen zelf. Dikwijls beschikken zij over niet vastgelegde herinneringen en vormen van kennis over de collecties onder hun beheer. Daarnaast bestaan er vele formele en informele grensoverschrijdende netwerken van mensen die zich hebben toegelegd op een bepaald type object. Op basis van uiterlijke objectkenmerken kunnen zij soms uitgebreide informatie verschaffen. Wanneer iemand als 'deskundige' moet worden beschouwd, is niet in algemene termen te benoemen. Soms blijkt de deskundigheid uit een aanstelling bij een gerenommeerde instelling of uit relevante publicaties, maar ook handelaars, verzamelaars en 'amateurs' hebben soms gedetailleerde kennis over bepaalde specifieke objecten.

Het is essentieel actief te zoeken naar deskundigheid in de landen van herkomst. Dat kan ook door bemiddeling van deskundigen in Nederland die al contacten ter plekke hebben. Vooral bij lokale gemeenschappen moet men erop bedacht zijn dat deskundigheid niet altijd verankerd is in wetenschappelijke instellingen, maar ook te vinden is bij nabestaanden, ambachtslieden, artiesten, cultuuractivisten en andere groepen. Zij kunnen informatie verschaffen over de uiterlijke vormen, functie, spirituele waarde en lokale eigenheid van objecten, en helpen met het achterhalen van verkeerd gespelde of verhaspelde plaatsnamen. Ook kunnen er geschreven en orale vormen van geschiedenis en herinnering bestaan die een licht werpen op de verwervingsgeschiedenis, zoals bijvoorbeeld zichtbaar is in het verslag van de *korwar* uit West-Papua [zie provenance report RV-2432-3]. De uitwisseling van informatie komt het beste op gang als betrokkenen ter plaatse ook toegang hebben tot de bronnen die in Nederland te vinden zijn, zoals (vertaalde) archiefstukken, onderzoeksrapporten en detailfoto's van het object zelf.⁵¹

⁵⁰ Lang, 'Guidelines for German Museums', 17-18 en 127; David van Duuren, Mischa ten Kate en Susan Legêne, *Physical Anthropology Reconsidered: Human Remains at the Tropenmuseum* (Amsterdam: KIT publishers 2007).

⁵¹ Zie voor een voorbeeld van een succesvolle samenwerking Amber Aranui, 'The Importance of Working with Communities; Combining Oral History, the Archive and Institutional Knowledge in Provenance Research', en Trevor Isaac, 'Using the Reciprocal Research Network for both Indigenous and Western Cultural Provenance Standards', in Förster (e.a., eds.), *Provenienzforschung zu ethnografischen Sammlungen*, 45-54 en 91-102.

Detailfoto van het gevest van de gouden *kastane*, waarop godin Sri Devi Lakshmi te zien is, Rijksmuseum, Amsterdam, inv.nr. NG-NM-560
[zie [provenance report](#) NG-NM-560]

In het onderzoek naar de objecten uit Sri Lanka hielp het beschikbaar stellen van detailfoto's van de kastanes voor Sri Lankaanse onderzoekers bij het beantwoorden van de vraag of ze mogelijk koninklijk bezit geweest of eventueel als diplomatieke gift aan gouverneurs en gouverneurs generaal kunnen hebben gefungeerd [zie [provenance report](#) NG-NM-560 en NG-NM-7112].

Ook in het onderzoek naar de zogenaamde 'Indische vlag' in het Rijksmuseum was deskundigheid van een historicus uit Banjarmasin onontbeerlijk. Hij herkende de strikvormige symboliek op de vlag als een gestileerde samensmelting van de Arabische letters *lam* en *alif* en daarmee als een verwijzing naar één van de strijdende groepen in de oorlog in Zuid-Kalimantan tussen 1859 en 1863 [zie [provenance report](#) NG-1977-279-15-1].

De ervaring leert dat het tijd en geduld kost om wederzijds vertrouwen te creëren en goede contacten op te bouwen. Het is vanuit Nederland niet altijd eenvoudig de dynamiek en interne verhoudingen in een land direct te overzien, of verschillen tussen deskundigen in landen van herkomst te duiden. Andersom is het voor lokale onderzoekers soms onduidelijk wat de intentie is van het Nederlandse onderzoek en hoe onderzoek verband houdt met eventuele restitutie. Daarbij is soms sprake van wantrouwen - niet verwonderlijk gelet op de voorgeschiedenis van verschillende restitutieverzoeken. Bovendien lopen agenda's en klokken niet altijd gelijk: we kunnen niet verwachten dat men 'daar' paraat staat om te reageren op 'onze' vragen en plannen. Het is van belang je te verdiepen in de vragen en de belangstelling van deskundigen in landen van herkomst zelf, en waar mogelijk bronnen en informatie uit te wisselen. Ook kan het gewenst zijn te betalen voor werk dat men op verzoek verricht en waarvoor men in het land zelf niet wordt betaald, of na te denken over andere vormen van erkenning en betrokkenheid.

Evenals bij bezitters van particuliere archieven is het goed om duidelijk uit te leggen in welk kader onderzoek plaatsvindt en waarom je de expertise van de deskundige inroept. Indien informatie wordt ingewonnen van een externe deskundige, en indien die informatie niet elders is vastgelegd in een publicatie, wordt hiervan een schriftelijk verslag gemaakt en wordt dit als bron bij de documentatie gevoegd. In de lopende verslaglegging van het onderzoek kan eventueel naar concrete e-mails of interviews met een informant verwezen worden. Tot slot is het niet meer dan vanzelfsprekend een informant te bedanken voor zijn of haar informatie en bereidwilligheid om mee te denken.

3. Verslagleggen

Het vrij beschikbaar maken van kennis over de herkomst en verwervingsgeschiedenis van objecten en collecties, niet in de laatste plaats voor betrokkenen in landen van herkomst, is een centraal onderdeel van een nieuwe omgang met erfgoed verworven in koloniale situaties.

Herkomstinformatie delen kan op vele manieren en toegespitst op verschillende doelgroepen, van informatiebordjes naast tentoongestelde objecten voor een algemeen museumpubliek, tot datasets en zoeksystemen gericht op onderzoekers in landen van herkomst. In deze paragraaf bespreken we de mogelijkheden van verslaglegging na onderzoek naar individuele (groepen van) objecten, en ten behoeve van een redelijk goed geïnformeerd internationaal publiek van museumprofessionals, academici en erfgoedgeïnteresseerden. De nadruk ligt op geschreven verslagen, al erkennen we dat er ook andere manieren zijn van registreren en informatiedelen. We gaan in op enkele elementen die een herkomstverslag zou moeten of kunnen bespreken, op keuzes met betrekking tot presentatie en tekstindeling, en op kwesties die te maken hebben met taalgebruik en terminologie.

3.1 Onderdelen van verslag

Voor de identificatie van het beschreven object is het raadzaam te beginnen met enkele basisgegevens, zoals een registratietitel, inventarisnummer, plaats van verblijf, materiaal en afmetingen. Ook een vermelding van de huidige juridische eigenaar van het object, niet noodzakelijk de beherende erfgoedinstelling zelf, is van belang. Overige basisinformatie, zoals de veronderstelde vervaardiger en de regio van herkomst, het moment van acquisitie en eventuele historische inventarisnummers, is onderwerp van onderzoek en kan hier logisch achterwege worden gelaten.⁵²

Een schematische weergave van de herkomst is handig om de belangrijkste gegevens in één oogopslag weer te geven. Dat kan in de vorm van een tijdlijn met de belangrijkste momenten van bezitsovergang of in de vorm van een herkomstzin: een gestandaardiseerde notatiewijze van de bekende jaartallen, bezitters en hun woonplaatsen, gescheiden door leestekens. In deze schematische weergave worden ook eventuele lacunes in kennis opgenomen. Met betrekking tot de herkomstzin, die soms ook op informatiebordjes in musea te vinden is, bestaat vooralsnog geen algemeen geldende standaard. In hun handboek over provenance onderzoek doen Yeide, Akinsha en Walsh een voorstel.⁵³ Het is een probleem dat dergelijke herkomstzinnen sterk gericht zijn op individuele en juridisch erkende eigenaars en juridisch geformaliseerde vormen van bezitsovergang. Juist in de praktijk van verwerving in koloniale situaties levert een dergelijke strikt gedefinieerde herkomstzin problemen op, bijvoorbeeld als een grafsteen van een begraafplaats is weggenomen of een object in gebruik van een gemeenschap was.

In de verslagen van PPROCE is gekozen voor een summiere tijdlijn, die zich beperkt tot achtereenvolgende momenten van overgang, een vermelding van bezitters/gebruikers/beheerders en een bron die naar het betreffende moment verwijst. Nadere informatie over de wijze van verwerving en bezitsverlies hebben we, om verwarring te voorkomen, achterwege gelaten in de wetenschap dat de precieze omstandigheden van overgang in het navolgende verslag onderwerp van onderzoek zou zijn.

⁵² Vgl. Hartmann (eds.), 'Provenance Research Manual', 30.

⁵³ Yeide, Akinsha en Walsh, *AAM Guide to Provenance Research*, 33-34; zie ook Claudia Andratschke (e.a., eds.), 'Leitfaden zur Standardisierung von Provenienzzangaben' (Magdeburg: German Lost Art Foundation, 2018) 13-14.

De volgende schematische weergave van herkomst is ontleend aan het verslag van de *wayang beber* platen [zie provenance report RV-360-5255 t/m -5257]:

17th century – [no date]

[...]

Saiful Bakhri, Isamu Sakamoto and Muhammad Nurul Fajri, 'Collaborative Efforts to Preserve Wayang Beber in Indonesia', 2018.

[no date] - [no date]

The guardian of a cemetery of the Panembahan in Sampang

NL-HlmNHA, 476 Rijksmuseum en rechtsvoorgangers te Amsterdam, inv. nr. 845, letter of the director of the Archeologisch Cabinet, to the Minister of Interior Affairs, dated 10 January 1852.

[no date] - November 1851

A.F.H. van de Poel (1816-1875)

NL-HlmNHA, 476 Rijksmuseum en rechtsvoorgangers te Amsterdam, inv. nr. 845, letter of the director of the Archeologisch Cabinet, to the Minister of Interior Affairs, dated 10 January 1852.

November 1851 - 2 March 1852

Archeologisch Cabinet der Hoogeschool

NL-HlmNHA, 476 Rijksmuseum en rechtsvoorgangers te Amsterdam, inv. nr. 845, letter of the director of the Museum voor Oudheden, to the director of the KKZ, dated 2 March 1852.

2 March 1852 - 1883

Koninklijk Kabinet van Zeldzaamheden

Rijksmuseum Volkenkunde, inventory card series 360, nr. 5254-5257.

1883 - today

Rijks Ethnografisch Museum (today NMVW Museum Volkenkunde).

Voorts helpen een introductie op het type object, en een gedetailleerde omschrijving van het object zelf de lezer de aard van het object en de waarde ervan in te schatten. Welke waarden en betekenissen heeft het object in sociaal, spiritueel, (kunst)historisch of cultureel opzicht, voor toenmalige gemeenschappen en verzamelaars, en voor hedendaagse belanghebbenden en erfgoedinstellingen? Op deze plek kan eveneens besproken worden of het een cultureel of historisch gevoelig object betreft dat voor lokale gemeenschappen of voor het land van herkomst van bijzonder belang is.⁵⁴

Het is nuttig om een inschatting te geven van de plaats van het object in het gehele erfgoedlandschap. Is het object verwant aan andere objecten in de collectie? Zijn er vergelijkbare objecten in Europese collecties terecht gekomen, of heeft het object juist uitzonderlijke kenmerken? Vaak zegt de plaats van het object in het erfgoedlandschap iets over de reden van selectie: een

⁵⁴ Voor een reflectie op 'historically and culturally sensitive objects': Lang, 'Guidelines for German Museums', 17-18.

object kan de moeite van het onderzoeken waard zijn omdat het in een bepaald opzicht ‘uniek’ is. Voorbeelden van dergelijke ‘unieke’ objecten uit de selectie van PPROCE zijn het gebatikte amuletjasje waarvan alleen het Islamic Arts Museum Malaysia vergelijkbare jasjes bezit [[zie provenance report TM-5663-18](#)], en de eerder genoemde *wayang beber* sets. Hoewel er inmiddels vele hedendaagse varianten van deze sets bestaan zijn er tot op heden drie antieke exemplaren bekend [[zie provenance report RV-360-5255 t/m -5257](#)].

Een object kan ook de interesse wekken omdat het ‘exemplarisch’ is voor een grotere groep vergelijkbare objecten. Een voorbeeld is de sabel van het type *beladah belabang* die in de negentiende eeuw in het dorp Negara in Zuid-Kalimantan in grote hoeveelheden werden vervaardigd, en waarvan het NMVW er tientallen bezit [[zie provenance report TM-H-1669](#)]. Tot slot kan het de moeite waard zijn om een object te onderzoeken omdat het onderdeel lijkt te zijn van één groep met een overeenkomstige herkomst. Een voorbeeld hiervan is het model van de marktstal in het Rijksmuseum, die nauw verwant is aan minstens twintig vergelijkbare modellen in andere musea, en die allen afkomstig lijken uit één atelier op Java [[zie provenance report NG-2009-134](#)]. De lezer weet beter waar zij of hij aan toe is als de plaats van het object in het erfgoedlandschap is gecontextualiseerd.

Andere elementen die aan het herkomstverslag toegevoegd kunnen worden zijn vertalingen van relevante bronnen, een weergave van de geraadpleegde bronnen en literatuur, en suggesties voor verder onderzoek.

3.2 Keuzes in de verslaglegging

3.2.1 Twee voorbeelden

Dat er verschillende keuzes gemaakt kunnen worden in de vorm van verslaglegging bewijst een korte vergelijking van twee recent gepubliceerde herkomstrapporten gemaakt door het AfricaMuseum in het Belgische Tervuren en door het NMVW in Nederland.

Sinds 2020 heeft het AfricaMuseum herkomstonderzoek naar de eigen collecties tot prioriteit gemaakt, en sinds juli 2021 publiceert het museum regelmatig herkomstrapporten op de website. In augustus 2021 verscheen een verslag op de website, op basis van een intern document van een conservator, over een Luba masker dat lang beschouwd is als pronkstuk in de collectie.⁵⁵ In 1896 werd, volgens het verslag, het masker ‘geplunderd in het dorp Luulu [in de voormalige Onafhankelijke Congostaat van Leopold II, vandaag de Democratische Republiek Congo] door de troepen van Oscar Michaux’. Het AfricaMuseum heeft ervoor gekozen het verslag van iets meer dan 4000 woorden te presenteren als een webtekst, beschikbaar in vier talen en open voor herziening. Naast gegevens over de achtereenvolgende eigendomstransacties biedt het museum veel context die de lezer in staat moet stellen de wijze van verwerving door Michaux te beoordelen. De tekst behandelt niet alleen de bewuste plundering van Luulu, maar ook de manier waarop Michaux zelf op de plundering terugkeek, de ‘verzamelwoede’ van vergelijkbare koloniale agenten, en de plaats van het masker in de bredere collectie van het museum. Ook deelt het museum lange citaten en scans van archiefmateriaal, en nodigt het lezers uit contact op te nemen en ‘opmerkingen, informatie of getuigenissen’ te delen.

Ook het NMVW publiceert sinds november 2010 herkomstrapporten in een eigen ‘Provenance-reeks’.⁵⁶ De eerste editie besprak zes verschillende objecten in Engelstalige verslagen van rond 3500 woorden, beschikbaar als Pdf-file op de website. Deze publicatie heeft een duidelijk beschouwender toonzetting dan de verslagen van het AfricaMuseum maar is vergelijkbaar in diepgang van het onderzoek. Groter is het contrast tussen de verslagen van het AfricaMuseum en de tweede editie van de Provenance-reeks. Deze editie bespreekt in een rapport van 86 pagina’s de herkomst van 184 bronzen beelden en andere NMVW-objecten die toegeschreven zijn aan het Koninkrijk van Benin (Edo) in het huidige Nigeria. Gelet op de omvang van de collectie en de context waarbinnen het onderzoek plaatsvindt – een concrete en urgente wens tot restitutie vanuit Nigeria van alle objecten die in 1897 zijn geplunderd bij een aanval op Benin City door Britse koloniale troepen – beperkt het museum zich bewust tot de vraag hoe waarschijnlijk het is dat objecten gelinkt kunnen worden aan die bewuste aanval. Hiertoe worden de vele routes waarlangs de 184 Benin-objecten in NMVW-musea terecht kwamen ingedeeld in vier categorieën van waarschijnlijkheid.⁵⁷

Een consequentie van deze keuze is dat er minder ruimte is voor reflectie op de periode vóór 1897, voor objecten met een andere provenance, of voor betekenisverandering van de objecten in latere periodes. In de woorden van het museum: ‘This research has been undertaken to assess the strength of connection to the military campaign led by British forces against Benin City in early February 1897, during which Edo cultural and ancestral objects were looted and then sold.’⁵⁸

⁵⁵ ‘Het beroemde Luba-masker’ (Koninklijk Museum voor Midden-Afrika, 4 augustus 2021).

⁵⁶ Zie <https://www.tropenmuseum.nl/nl/provenance-reeks>.

⁵⁷ Hans, Lidchi en Schmidt, ‘Provenance#2: The Benin collections’. Na onderzoek bleken 115 objecten ‘een bewezen relatie’ te hebben met de bewuste aanval. Negen objecten zijn volgens het NMVW onderzoek ‘waarschijnlijk gerelateerd’, 46 ‘waarschijnlijk niet gerelateerd’, en vijf objecten ‘niet gerelateerd’ aan de aanval. Ook is er een categorie van vermiste objecten.

⁵⁸ Hans, Lidchi en Schmidt, ‘Provenance#2: The Benin collections’, 11.

De verschillen in verslaglegging tussen beide musea hebben te maken met het doel waarmee de verslagen geschreven zijn, maar zijn deels ook toe te schrijven aan stilistische keuzes en de tekstuele indeling van verslagen. Enkele van deze keuzes zullen we in het vervolg van deze paragraaf verder uitdiepen.

3.2.2 Expliciet of impliciet vraaggestuurd onderzoek?

Een eerste keuze die voorligt is of het verslag zich richt op de beantwoording van een gerichte onderzoeksvraag of op het beschrijven van een objectbiografie. Bij het rapport van de Benin-objecten van het NMVW zagen we een sterke afbakening rond de vraag of de aan het Koninkrijk van Benin toegeschreven objecten van het NMVW gerelateerd konden worden aan de Britse aanval en plundering in 1897. Andere onderzoeksvragen kunnen betrekking hebben op de weging van veelgehoorde aannames in de literatuur met betrekking tot het object en de geschiedenis ervan. Ook concrete vragen vanuit herkomstlanden, bijvoorbeeld naar de wijze van verwerving van een bepaald object of naar alle beschikbare objecten in een collectie uit een bepaalde regio, kunnen een specifieke onderzoeksvraag rechtvaardigen.

Een voorbeeld van een herkomstverslag waarbij gerichte onderzoeksvragen werden gesteld is de staatsiekris met nummer RV-360-6021 uit NMVW Museum Volkenkunde. In de literatuur is aangenomen dat de kris oorspronkelijk afkomstig is uit het Sultanaat Gowa op Zuid-Sulawesi, dat hij in de achttiende eeuw in handen van de VOC is gekomen, en via de stadhouderlijke collecties in bezit is gekomen van het Koninklijk Kabinet van Zeldzaamheden. Alle drie de veronderstellingen worden in het verslag bevraagd [zie [provenance report](#) RV-360-6021].

Een voordeel van het hanteren van een toegespitste onderzoeksvraag is dat je als onderzoeker gericht te werk kunt gaan, hetgeen bij grote groepen objecten of een complexe casus handig kan zijn. Een consequentie is dat periodes en aspecten van de biografie van een object die geen verband houden met de beantwoording van de onderzoeksvraag achterwege of onderbelicht dreigen te blijven. Feitelijk is een dergelijk vraaggestuurd onderzoek geen vorm van micro-geschiedenis: in plaats van het bevragen van grote geschiedenissen aan de hand van kleine onderzoekseenheden, in casu de geschiedenis van een object, worden de objecten gerelateerd aan grote geschiedenissen die zelf onaangetaast en onbesproken blijven.

Een alternatief is dat de gehele biografie van het object, van het moment van vervaardiging tot vandaag de dag, onderwerp van onderzoek is. Maar ook deze verslagen gaan – zij het impliciet – uit van een bepaalde onderzoeksvraag. In het kader van onderzoek naar de herkomstgeschiedenis en betekenisgeving van culturele objecten uit koloniale situaties laat de auteur zich leiden door de vraag welke fases en aspecten van het sociale leven van de objecten van belang zijn om de koloniale en postkoloniale lading ervan te begrijpen. De onderzoeker krijgt hierin vrijheid zelf nadrukken te leggen. In die vrijheid schuilen echter eveneens gevaren: een dergelijke benadering houdt aannames en hiërarchieën van belangstelling impliciet. Want is het werkelijk zo dat we iedere fase in de biografie van een object, verworven in een koloniale context, even interessant vinden? Waarom en voor wie is dat zo? Een ander gevaar is dat het onderzoek onbewust meer aandacht schenkt aan periodes waarover veel bronnen beschikbaar zijn, en dat betreft meestal de periode na aankomst in Europa.

Vajrasattva beeldje, Rijksmuseum,
Amsterdam, inv.nr. AK-RAK-1970-2
[zie [provenance report](#) AK-RAK-1970-2]

Een voorbeeld van een verslag waarbij veel aandacht uitgaat naar de periode in Europa is het verslag over het strijdjack [zie [provenance report](#) RV-300-183] dat vermoedelijk door Ngaju Dayak in Zuid-Kalimantan is gemaakt en is tentoongesteld op het Nederlands paviljoen van de Exposition Universelle in Parijs in 1878 en nadien is overgebracht naar het Rijks Ethnographisch Museum. Dit geldt ook het verslag van het zilveren Vajrasattva beeldje [zie [provenance report](#) AK-RAK-1970-2], dat vanaf 1919 achtereenvolgens in bezit was van Hugo Loudon, zijn weduwe Anna van Marken, Cornelis Gerardus Rieff en uiteindelijk in 1970 werd aangekocht door het Rijksmuseum. Vermoedelijk kreeg Hugo Loudon via zijn oom Alexander Loudon in bezit, die zijn collectie halverwege de negentiende eeuw op Java aanlegde. In de hoop via een reconstructie van achtereenvolgende bezitters de eerste Europese eigenaar te achterhalen, en daarmee een aanwijzing te vinden voor de Indonesische herkomst van het beeld is de meeste aandacht gegaan naar de 'Europese periode'.

Wat de onderzoeksstrategie ook is, het is raadzaam te bedenken welke (onbewuste) hiërarchieën in de sociale biografie van een object een rol spelen, en of ze wenselijk zijn.

3.2.3 (Omgekeerd) chronologische verslaglegging?

Een andere keuze, met name als de gehele biografie van het object onderzocht wordt, betreft de vraag of het verslag chronologisch of omgekeerd chronologisch wordt opgesteld. Voor beide opties zijn argumenten aan te dragen.

Een voordeel van een chronologisch verslag is dat het over het algemeen beter te volgen is voor de lezer en dat het verslag begint bij de periode die doorgaans het meest onderbelicht is gebleven,

namelijk de periode voordat het object naar Europa getransporteerd werd. En dergelijke prioritering kan echter ook tot problemen leiden, want waar begin je het verhaal? Als het moment van vervaardiging niet bekend is of in een ver verleden ligt, zoals bijvoorbeeld het geval is bij Hindoe-Boeddhistische oudheden, dan is de verleiding groot het spoor van het specifieke object los te laten en te vervallen in algemenere etnografische of cultuurhistorische analyses. Een chronologische aanpak levert ook problemen op als het object in de loop van de tijd verwisseld is, foutief is toegeschreven, of als er meerdere mogelijke herkomstscenario's zijn. Vele door PPROCE geselecteerde verslagen volgen een chronologisch verslag. Bij het verslag van de diamant van Banjarmasin is goed de worsteling te zien waar het verhaal begonnen moet worden. Hoewel de eerste zekere vermelding van de diamant rond 1859 valt, zijn er vele vroegere (Nederlandse) vermeldingen die vermoedelijk naar dezelfde diamant verwijzen [[zie provenance report NG-C-2000-3](#)].

Een omgekeerd chronologische verslaglegging kan in sommige gevallen een uitkomst bieden, waarbij je begint bij de informatie die zeker is – de aanwezigheid vandaag in een Nederlandse erfgoedinstelling – en aan de hand van bronnen terugwerkt in de tijd. Een voorbeeld is het verslag van de trofeeschedel uit West-Kalimantan [[zie provenance report RV-360-5268](#)]. Het is soms een uitdaging voor de auteur om dergelijke verslagen overzichtelijk te houden. Een ander nadeel kan zijn dat de nadruk onbedoeld komt te liggen op de 'zekere' periode in Europese musea, en dat de geschiedenis in de regio van herkomst onderbelicht blijft omdat daar het spoor spoedig doodloopt. Ook voor objecten waarvan de bevestigde provenance niet verder teruggaat dan enkele jaren kunnen dergelijke verslagen onbevredigend zijn.

Overigens vallen niet alle verslagen binnen deze tweedeling. Een voorbeeld is de schedel van de '90 jarige hoofdopstandeling' in de school in Breda [[zie provenance report skull A](#)]. In het onderzoek naar deze schedel zijn er twee aanknopingspunten: de geschiedenis van de schedel in de school in Breda, en de zoektocht naar de 90-jarige strijder. Het verslag begint omgekeerd chronologisch en kan een zekere provenance terugvoeren tot 1963, het jaar dat een oud-docent in dienst trad en de schedel voor het eerst zag. In de periode ervoor was er een vermoedelijke relatie met de aanwezigheid van de KMA naast een voorloper van de school in de tweede helft van de negentiende eeuw, maar dat spoor loopt dood. De tweede helft van het onderzoeksverslag behandelt de informatie die op de schedel gegraveerd staat, met een verwijzing naar de dood van een 90-jarige strijder in 1861 of 1866. Dit deel volgt een chronologisch pad van 1860 tot 1866.

3.2.4 Benoemen of beschrijven en contextualiseren?

Belangrijke momenten in de biografie van een object zijn momenten waarop het object, vrijwillig of onvrijwillig, van bezitter veranderde. Zeker als de eigendomsverandering plaatsvond in een koloniale situatie en context, en het object – in retrospectief – koers zette naar Nederland. Wat heeft er op die momenten precies plaatsgevonden en hoe moeten we machtsverhoudingen binnen die transactie begrijpen?

Het blijkt niet in alle gevallen mogelijk heldere uitspraken te doen over de wijze en context van verwerving. Voor wat betreft de objecten die binnen PPROCE zijn bestudeerd, hebben we in de helft van de gevallen de bezitsovergang van objecten kunnen herleiden tot concrete personen, plaatsen of gebeurtenissen in het land van herkomst. In slechts een derde van de onderzoeken konden we, op basis van onderzoek in veelal Nederlandse koloniale geschreven

bronnen, een uitspraak doen over de wijze van verwerving.⁵⁹ Bovendien bleken, waar we wél gegevens vonden over de wijze van verwerving, de eigentijdse Nederlandse termen van acquisitie die we in bronnen aantreffen niet in alle gevallen toereikend om de bezitsovergang ten volle te begrijpen. Het ging hierbij om termen zoals ‘gevonden’, ‘gekregen’, ‘buitgemaakt’ en ‘afgestaan’. Nog afgezien van het inherent koloniale perspectief van de bronnen en de algemene koloniale context van structurele machtsongelijkheid waarin de transacties plaatsvonden, bleken sommige termen van overdracht verhullend en andere termen misleidend als ze zonder context overgenomen zouden worden.

Een van de wayang beber platen, Collectie Nationaal Museum van Wereldculturen. Coll.nr. RV-360-5255. [zie [provenance report](#) RV-360-5255 t/m -5257]

Een voorbeeld van verhullend taalgebruik in Nederlandse bronnen is de beschrijving van de wijze van verwerving van de *wayang beber* platen die thans in beheer zijn van Museum Volkenkunde [zie [provenance report](#) RV-360-5255 t/m 5257]. Ze werden, volgens een verslag uit 1852, rond 1851 ‘gevonden’ in het dorp Sampang, Midden-Java, door assistent resident A.F.H. van de Poel. Een andere bron meldt: ‘Deze Wajang bladen zijn afkomstig uit het huis van den bewaker van het graf des Panambahans Sampang in de dessa Sampang (Assistent Residentie Keboemen?) waar zij in pinang bladeren gewikkeld, bewaard, door den heer Van de Poel gevonden en in eigendom verkregen werden.’⁵⁹ Het wordt uit deze bron niet duidelijk op welke manier Van de Poel de platen ‘vond’ en ‘in eigendom verkreeg’, terwijl we weten dat dergelijke platen vijftig jaar later onder geen beding door de eigenaars afgestaan werden.

Een voorbeeld van misleidend taalgebruik is de verklaring van abdicatie die in naam van Sultan Tamdjidillah II (1817-1867) van Banjarmasin op 25 juni 1859 werd opgesteld, waarmee hij ook afstand deed van de diamant van Banjarmasin in het Rijksmuseum [zie [provenance report](#) NG-C-2000-3]. Het aftreden van de Sultan en zijn ‘bereid[heid] tot afgifte van alle de rijksornamenten’ geschiedde, volgens deze verklaring, ‘(...) uit eigen vrijen wil en zonder eenigen dwang (...)’. Maar als we het verslag lezen van de ontmoeting tussen de Nederlandse resident van Banjarmasin en de Sultan een dag eerder, blijkt dat er wel degelijk zware druk op de Sultan was uitgeoefend. Hem werd feitelijk geen andere keuze werd gelaten dan af te treden en de rijkssierraden af te staan. Het alternatief was een opstand tegen zijn bewind en zijn vermoedelijke dood.⁶¹

⁵⁹ Hierbij dient te worden opgemerkt dat de selectie van PPROCE gericht was op het onderzoeken van een grote variatie aan objecten, inclusief objecten waarover doorgaans weinig specifieke bronnen beschikbaar zijn zoals gebruiksvoorwerpen. De resultaten van onderzoek kunnen mogelijk verbeteren als men reeds bij de selectie rekening houdt met de aard en beschikbaarheid van bronnen.

⁶⁰ NL-HlmNHA, 476 Rijksmuseum en rechtsvoorgangers te Amsterdam, inv. nr. 845.

⁶¹ NL-HaNA, Koloniën, 1850-1900, 2.10.02, inv.nr. 869, verbaal 16 September 1859 no. 29, kopie van een vertaling van een publieke aankondiging van Tamdjid Illah op 25 juni 1859.

Twee voorbeelden waarbij de context onontbeerlijk is om de machtsverhoudingen binnen een transactie te begrijpen zijn het voorouderbeeld (*korwar*) van het eiland Batanta [zie [provenance report](#) RV-2432-3], en de twee tekeningen uit Aceh [zie [provenance report](#) RV-1429-134/-134a]. De tekeningen zijn rond 1903-1904 gemaakt door Teuku Teungoh, een lokale notabele in West-Aceh. Hij gaf ze (zeer waarschijnlijk) aan Theo Veltman, Gouverneur van Pulo Raya, toen hij aldaar in de gevangenis zat.⁶² De tekeningen bevatten een verzoek van de gevangene aan de gouverneur om dagelijks de cel te mogen verlaten voor een wandelingetje, en om een klein mesje te mogen bezitten voor handwerk. De gift zelf roept weinig vragen op, maar de wetenschap dat de machtsverhouding tussen Teuku Teungoh en Theo Veltman in sterke mate ongelijk was geeft de gift van de tekeningen een andere lading.

Dit is ook het geval bij de *korwar* van het eiland Batanta, West-Papua, gemaakt door Barakasi Omkarsbai voor de ziel van Mansar Mambibi Saleo, leider van de Kafdarun-clan. De protestantse zendeling Freek Kamma verwierf deze *korwar* vermoedelijk rond 1934-1935, toen leden van de Kafdarun-clan 'hun heidensche toovermedicijn [kwamen] inleveren'. Dat was een voorwaarde voor hun doop en bekering tot het christendom. De clan-leden deden vrijwillig afstand van hun *korwar* maar wel in een koloniale context en onder onduidelijke machtsverhoudingen.⁶³

De korwar van Batanto.
Collectie Nationaal Museum
van Wereldculturen.
Coll.nr. RV-2432-3.
[zie [provenance report](#) RV-2432-3]

De genoemde voorbeelden uit de herkomstverslagen maken duidelijk dat de eigentijdse termen van overdracht zoals ze in Nederlandse bronnen te vinden zijn, contextualisering behoeven. Bij deze contextualisering hoort ook een onderkenning van het koloniale perspectief van Nederlandse bronnen. Welke juridische en morele normen en opvattingen golden in lokale samenlevingen, en hoe keken zij aan tegen de gift, verkoop of andere vorm van eigendomsverlies?⁶⁴ Hoeveer de auteur gaat

⁶² Inscripties op de achterkant van de tekeningen RV-1429-134 en RV-1429-134a.

⁶³ Freek C. Kamma, 'De beslissing', *De Nederlander* (22 augustus 1936) 8.

⁶⁴ Larissa Förster schreef een nuttig hoofdstuk over de omgang met alternatieve juridische tradities en eigendomsregimes buiten het Europees koloniaal recht: Larissa Förster, 'Legal Questions from the Perspective of Social/Cultural Anthropology', in: Lang, 'Guidelines for German Museums', 108-111.

in het verschaffen van context is aan de auteur zelf, met als uitgangspunt dat de context dienend moet zijn aan een beter begrip van de objectgeschiedenis en de beschreven momenten van overdracht.

Soms ontstaat zelfs de behoefte om de bronnen actief te weerspreken. Zo lezen we in het herkomstverslag van het Luba masker in het AfricaMuseum dat de militair en verzamelaar Michaux in zijn dagboek ten onrechte de suggestie wekte dat hij het masker en andere 'collectiestukken' slechts 'zag': 'Michaux, de overste van Lapière, verdraaide op een misleidende manier het relaas over de inval van zijn gewapende troepen in Luulu. [...] De in Luulu geroofde voorwerpen zijn weldegelijk geplunderd van de dorpelingen die gevlucht waren voor de gewapende troepen onder leiding van Michaux.'⁶⁵ In het duiden en benoemen van de wijze van overdracht kan de auteur een eigen afweging maken. Belangrijk is wel dat de eigentijdse termen en precieze manier van verwerving in het verslag vermeld blijven. Om verwerving in koloniale situaties, gekenmerkt door fundamentele machtsongelijkheid, te doorgronden moeten we precies weten welke sociale, juridische en ethische formules er werden gehanteerd. Een effectieve manier om bronnen tegen te spreken is er andere bronnen tegenoverstellen. In het verslag van het Luba masker gebeurt dit door het dagboek van Michaux te contrasteren met het dagboek van Lapière.

3.3 Omgang met bronnen en gaten in de herkomstgeschiedenis

Naast de contextualisering van bronnen die gaan over momenten van bezitsovergang, is ook een kritische benadering van de overige bronnen van belang.

Bij de bespreking van postkoloniale bronnenkritiek in paragraaf 2 is reeds opgemerkt dat veel bronnen in Europese erfgoedinstellingen en archieven gevormd zijn door de koloniale machtsstructuren die ze geproduceerd hebben. Het expliciet reflecteren op het perspectief dat uit die bronnen spreekt helpt in het onderkennen van de multiperspectiviteit op het verleden en het ruimte scheppen voor meerstemmige interpretaties ervan. Overigens, in navolging van de theorievorming van Ann Laura Stoler in haar boek *Along the Archival Grain: Epistemic Anxieties and Colonial Common Sense*, hoeft dit niet te betekenen dat bronnen die een sterk koloniaal perspectief meedragen oninteressant zijn.⁶⁶ De auteur kan ook de ruimte nemen om te reflecteren op het epistemologisch wereldbeeld van degene die bronnen produceerde en daarmee gelijktijdig een bepaalde interesse in materiële cultuur mede vormgaf. Racistische denkbeelden over verondersteld 'primitieve' culturen produceerden andere bronnen, verzamelinteresses en tentoonstellingstradities dan oriëntalistische voorstellingen over verloren gewaande antieke beschavingen. Ook kan uit de bronnen afgeleid worden welke materiële tradities door Europese verzamelaars in het geheel oninteressant bevonden werden. Zo verklaart Mirjam Shatanawi de schijnbare afwezigheid van islamitisch erfgoed in Indonesische collecties in Nederland uit de koloniale minachting van de islamitische cultuur in Zuidoost Azië, die als ongewenste invloed vanuit het Arabisch schiereiland werd gezien.⁶⁷ Bronnen kunnen, met andere woorden, een eenzijdig licht werpen op de herkomstgeschiedenis van objecten en tegelijkertijd veel zeggen over de geschiedenis van koloniale kennisproductie, verzameltradities, en hun doorwerking in hedendaagse erfgoedcollecties.

Ook om andere redenen moeten bronnen met betrekking tot objecten kritisch bevraagd worden. Men dient erop bedacht te zijn dat verzamelaars en curatoren er soms belang bij hadden om

⁶⁵ 'Het beroemde Luba-masker'.

⁶⁶ Stoler, *Along the Archival Grain*.

⁶⁷ Mirjam Shatanawi, *Islam at the Tropenmuseum* (Arnhem 2014); idem, 'Making and unmaking Indonesian Islam: Legacies of Colonialism in Museums' (dissertatie Universiteit van Amsterdam, forthcoming).

opzettelijk bepaalde betekenissen en geschiedenissen ten onrechte aan een object toe te kennen, bijvoorbeeld om de waarde ervan te vermeerderen. In een essay over de uitdagingen van provenance onderzoek omschreef Sharon Flescher deze houding als 'healthy scepticism': 'Many works offered on the market, or being researched for other reasons, come with provenance information, but one must constantly ask: how reliable is the information? Is it plausible? What are the gaps?'.⁶⁸

Omdat een herkomstverslag idealiter een aanzet is tot verder onderzoek naar het object zelf dan wel naar vergelijkbare objecten, is het goed expliciet aandacht te besteden aan bronnen waarin informatie te vinden is die strijdig lijkt met andere gegevens. Ze kunnen wellicht van belang blijken in combinatie met bronnen die later opduiken. Om dezelfde reden is het aan te bevelen in voorkomende gevallen te vermelden dat bepaalde bronnen in het kader van het onderzoek niet geraadpleegd konden worden, en waar (en waarom) de gaten en lacunes in de herkomstgeschiedenis zitten. In de praktijk is het slechts in een minderheid van de gevallen mogelijk een volledige keten van bezitsovergangen vast te stellen.⁶⁹

Tot slot, zoals altijd in historisch onderzoek, is zorgvuldige annotatie geboden. Als zorgvuldig is aangegeven uit welke bron (en dus vanuit welk perspectief) informatie afkomstig is, is het eenvoudiger voor toekomstige herkomstonderzoekers het werk voort te zetten. Indien citaten vertaald worden is het goed de oorspronkelijke tekst weer te geven in een noot.

3.4 Omgang met problematische woorden en begrippen

Taal en woordgebruik zijn altijd aan verandering onderhevig. Ze reflecteren en versterken (veranderende) machtsverhoudingen in het verleden en heden. Op twee manieren hebben we hier in ons werkveld mee te maken. Allereerst zijn objecten verzameld, beschreven en geregistreerd onder termen die tegenwoordig niet meer courant zijn, en in sommige gevallen als ongepast en kwetsend worden beschouwd. Toch zijn dergelijke verouderde termen in de selectie van objecten en de zoektocht naar bronnen van belang omdat ze als zodanig in registratiesystemen geregistreerd staan. Om de onderzoeker op weg te helpen heeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed een lijst van zoektermen opgesteld 'met als doel een zo groot mogelijk bereik te hebben binnen de gangbare museale collectieregistratie'.⁷⁰

Ten tweede is het belangrijk je ervan bewust te zijn dat honderden jaren van kolonialisme en imperialisme doorwerkt in onze taal en de manier waarop we gewend zijn de wereld onder woorden te brengen. Woorden doen ertoe. In 2018 publiceerde het Nationaal Museum voor Wereldculturen, vanuit het Research Center for Material Culture, een 'incomplete gids voor woordkeuze binnen de culturele sector' met dezelfde titel.⁷¹ Wayne Modest schrijft daarin: 'Is het woord "stam" tegenwoordig nog wel bruikbaar, en zo ja, wie wordt daar dan mee bedoeld? Waarom wordt deze term normaal gesproken maar zelden geassocieerd met West-Europeanen, en waarom heeft het niet dezelfde associatie als wanneer het wordt gebruikt voor andere groepen op de wereld? Welke groepen zijn "inheems" of "Aboriginal" en welke niet, en waar vinden deze termen hun oorsprong?' Om houvast te bieden aan onderzoekers en museummedewerkers in de beantwoording van deze en andere vraagstukken rond terminologie en woordkeuze bespreekt de gids 56 verouderde en soms problematische begrippen, met suggesties voor alternatieven.

⁶⁸ Sharon Flescher, 'The Challenges of Provenance Research', in: Tompkins, *Provenance Research Today*, 40-41.

⁶⁹ Lang, 'Guidelines for German Museums', 92-93, 117.

⁷⁰ Pennock en Vermaat (eds.), 'Onderzoek naar sporen', 31-34.

⁷¹ Robin Lelijveld en Wayne Modest (eds.), 'Words Matter, Work in Progress I' (NMVW 2018).

Ook andere auteurs en instellingen hebben veelgebruikte begrippen in de praktijk van herkomstonderzoek geïnterpreteerd en herdefinieerd. Zo belicht de Deutsche Museums Bund in haar *Guidelines for German Museums: Care of Collections from Colonial Contexts* de begrippen 'community of origin', 'sensitive objects', 'racism', 'colonialism', 'post-colonialism' en 'colonial contexts'.⁷² Jos van Beurden bespreekt in zijn proefschrift *Treasures in Trusted Hands* begrippen als 'provenance', 'biography', 'country of origin', 'violence', en 'dialogue'.⁷³ In het project 'Baggage and Belonging: Military Collections and the British Empire, 1750 – 1900' van de National Museums Scotland worden verschillende termen van verwerving gedefinieerd, zoals 'taken', 'acquired', 'collected', 'found' en 'recovered'.⁷⁴

Het gevaar bestaat dat we koloniale voorstellingen en machtsverhoudingen reproduceren als we ons taalgebruik niet kritisch tegemoet treden. Als herkomstonderzoek ten doel heeft het koloniale verleden anders tegemoet te treden, dan past daar ook een bewust gebruik van woorden en taal bij. Wel van belang is het om, evenals eerder beschreven in de context van eigentijdse termen van verwerving, bepaalde woorden en begrippen – eventueel tussen aanhalingstekens en voorzien van toelichting – in het herkomstverslag te noemen als ze noodzakelijk zijn om de objectgeschiedenis te begrijpen en verder onderzoek mogelijk te maken.

Een voorbeeld is het gebruik van de term 'Dayak' in de context van de tweede schedel in Breda [zie [provenance report](#) skull B]. 'Dayak' is van oorsprong een Maleise term die door de aangeduide volkeren in Kalimantan niet zelf werd gebruikt. De term werd wel door Europeanen overgenomen en ging als categorie een eigen leven leiden in de analyse van culturen en in de problematische traditie van fysische antropologie en rassenleer. Het is omwille van diezelfde traditie dat de schedel in Nederlandse collecties te vinden is. Een ander voorbeeld is te vinden in het verslag over de vlag van de Sulu archipel [zie [provenance report](#) NG-MC-1889-84-4] die vermoedelijk in 1848 door de Nederlandse marine werd buitgemaakt tijdens een aanval op het sultanaat aldaar. De Nederlanders beschuldigden dit sultanaat van 'piraterij', in een context die we tegenwoordig begrijpen als een conflict over invloedssfeer en controle van handel en scheepvaart.

Vlag van de
Sulu archipel,
Rijksmuseum,
Amsterdam, inv.nr.
NG-MC-1889-84-4
[zie [provenance report](#)
NG-MC-1889-84-4]

⁷² Lang, 'Guidelines for German Museums', 20-23.

⁷³ Van Beurden, 'Treasures in Trusted Hand', 29-30.

⁷⁴ Zie 'Project Catalogues' (National Museums Scotland). Een Duitse begrippenlijst met betrekking tot herkomstonderzoek naar nazi-roofkunst is te vinden in Andrasschke (et al. eds.), 'Leitfaden zur Standardisierung von Provenienzangaben', 33-37.

Overige aanbevelingen die betrekking hebben op woorden en taalgebruik:

- Het is belangrijk de herkomstverslagen te schrijven in, of te vertalen naar een taal die in het herkomstland courant is.
- Het is goed om rekening te houden met een publiek dat de geschiedenis van Nederlandse musea en erfgoedinstellingen niet kent.
- Een andere belangrijke talige overweging is de toepassing van herziene spellingswijzen. De spellings- en schrijfwijze van eigennamen, plaatsnamen en namen van instituties is in sterke mate cultureel bepaald en aan verandering onderhevig. Als uitgangspunt verdient het de aanbeveling de meest gangbare en moderne spellings- en schrijfwijze te hanteren. Tegelijkertijd is het belangrijk eventuele alternatieve namen en spellingswijzen die men in de bronnen aantreft tussen haakjes te vermelden om verificatie en vervolgonderzoek mogelijk te maken. Om dezelfde reden is het raadzaam lokale en koloniale rangen, standen, titels en eretekens onvertaald te laten. Vertalingen, zoals van de Nederlandse functie van 'resident' in het Engels of van '*raden mas*' in de Indonesische context, werken verwarring in de hand, zijn vaak cultureel inaccuraat en maken vervolgonderzoek moeilijk.
- Voor zover bekend worden bij eerste vermelding van een persoon de initialen en geboorte- en sterfjaren genoemd (tussen haakjes). De omgang met eigennamen en familienamen is overigens eveneens in sterke mate cultureel bepaald, en niet overal wordt de indeling van voornaam-achternaam gebruikt. Het kan noodzakelijk zijn naamsystemen uit te leggen in een voetnoot en namen te onderscheiden van titels en aanspreekvormen.

3.5 Afbeeldingen

Afbeeldingen van het object, alsook plattegronden, portretten van besproken personen, historische foto's en andere illustraties, kunnen het verslag verduidelijken. Al naar gelang de gekozen verslagvorm kan de auteur hier zelf afwegingen in maken. Ook kan het veel opleveren om detailfoto's van (onderdelen van) het object af te beelden. Op het eerste gezicht onbeduidende versieringen en patronen kunnen belangrijke informatie bevatten.

Het is evenwel goed om er rekening mee te houden dat de afbeelding en aanschouwing van sommige objecten door gemeenschappen van herkomst als ongewenst wordt beschouwd. Dit kan gelden voor mensen van buiten de gemeenschap, of voor niet-ingewijde leden van de gemeenschap zelf. Als er een vermoeden bestaat dat dergelijke restricties van toepassing zijn, dan is het raadzaam advies te zoeken van deskundigen en te overwegen of de afbeelding een noodzakelijk onderdeel is van de analyse. Soms is het eenvoudiger de afbeelding van het object achterwege te laten. Deze overwegingen gelden in het bijzonder voor de afbeelding van voorouderlijke resten.⁷⁵

Daarnaast moet er rekening worden gehouden met de geldende auteursrechten en moet de afbeelding voorzien worden van een adequate bronvermelding.

3.6 Documentatie en dossieropbouw

In principe is de hervindbaarheid van bronnen gewaarborgd in de zorgvuldige annotatie. Desalniettemin is het verstandig aantekeningen en correspondentie op te slaan, en geraadpleegde bronnen en literatuur zo veel mogelijk digitaal te verzamelen. De toegang tot bronnen vanuit landen van herkomst is in veel gevallen beperkt, en het delen van materiaal met geïnteresseerde onderzoekers – met inachtnaam van mogelijke privacy beperkingen – kan de uitwisseling van kennis

⁷⁵ Lang, 'Guidelines for German Museums', 133.

en ideeën aanzienlijk verbeteren. De plaats waar, en de wijze waarop deze onderzoeksinformatie moet worden opgeslagen – en dat geldt ook voor de publicatie van het verslag zelf – is voornamelijk per onderzoekende en beherende instelling verschillend en in afwachting van de ontwikkeling van landelijk beleid.⁷⁶

Aanbevolen literatuur over herkomstonderzoek

Algemeen

Johannes Gramlich, 'Reflections on provenance research: values – politics – art markets', *Journal for art market studies* 2 (2017) 1-14.

Tone Hansen, Anna Maria Bresciani, *Looters, Smugglers and Collectors: Provenance research and the market* (Keulen 2015).

Arthur Tompkins (ed.), *Provenance Research Today, Principles, practice, problems* (Londen 2020).

Nancy Yeide, Konstantin Akinsha en Amy L. Walsh, *AAM Guide to Provenance Research* (Washington D.C. 2001).

Herkomstonderzoek naar objecten uit een koloniale context

Larissa Förster, Iris Edenheiser, Sarah Fründt, Heike Hartmann, *Provenienzforschung zu ethnografischen Sammlungen der Kolonialzeit. Positionen in der aktuellen Debatte* (DGSKA 2018).

Sabine Lang (ed.), 'Guidelines for German Museums. Care of Collections from Colonial Contexts. 2nd Edition' (German Museums Association 2019).

Hanna Pennock en Simone Vermaat (eds.), 'Onderzoek naar sporen van slavernij en het koloniale verleden in de collectieregistratie. Een handreiking' (Amersfoort: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed 2021).

Herkomstonderzoek naar objecten in de context van naziroofkunst

Uwe Hartmann, Maria Obenaus, Leonhard Weidinger, Michaela Scheibe (eds.), 'Provenance Research Manual to Identify Cultural Property Seized due to Persecution during the National Socialist Era' (Magdeburg: German Lost Art Foundation, 2020).

Sharon Flescher, 'A brief guide to provenance research', in: Julia Courtney (ed), *The Legal Guide for Museum Professionals* (Lanham 2015) 55-72.

Christian Fuhrmeister en Meike Hopp, 'Rethinking Provenance Research', *Getty Research Journal* 11 (2019) 213-231.

Herkomstonderzoek naar menselijke voorouderlijke resten

Dorothea Deterts (ed.), 'Recommendations for the Care of Human Remains in Museums and Collections' (German Museums Association 2013).

⁷⁶ Lang, 'Guidelines for German Museums', 116.

4. Ontwerp Toetsingskader voor herkomstonderzoek naar objecten verworven in koloniale context

Inleiding

Het onderstaande Ontwerp Toetsingskader is opgesteld als hulpmiddel voor een toekomstige onafhankelijke beoordelingscommissie, herkomstonderzoekers en erfgoedbeherende instellingen.

In haar beleidsvisie maakt de minister van OCW haar voornemen bekend om een onafhankelijke beoordelingscommissie in te stellen die toekomstige verzoeken tot teruggave van herkomstlanden moet faciliteren en die haar moet adviseren over restitutievraagstukken. De beoordelingscommissie moet vaststellen of er in redelijke mate van zekerheid kan worden aangetoond dat er sprake is van onvrijwillig bezitsverlies in een koloniale context. Dit doet zij op basis van herkomstonderzoek verricht door het museum of de instelling die het object beheert, dat, zo wil de minister, oog moet hebben voor minimum eisen van een gepaste zorgvuldigheid (*'due diligence'*).⁷⁷

Het herkomstonderzoek uitgevoerd in het kader van het pilotproject heeft geleid tot de in het voorgaande hoofdstuk beschreven methodologische aanbevelingen. Uit deze aanbevelingen kunnen enkele algemene richtlijnen afgeleid worden die in dit Ontwerp Toetsingskader zijn opgenomen. Met een dergelijk kader kan de beoordelingscommissie toetsen of herkomstonderzoek naar voorwerpen in koloniale collecties op bevredigende wijze is uitgevoerd. Het is aan de toekomstige beoordelingscommissie, in samenhang met de verdere ontwikkeling van het restitutiebeleid, om de toepassing van de toetsingscriteria nader in te vullen. De weging en zwaarte van de afzonderlijke onderdelen c.q. toetsingsgronden zullen per casus kunnen verschillen.

Ook voor erfgoedbeherende instellingen en herkomstonderzoekers kan dit kader dienen als houvast in de controle op het eigen onderzoek. Niet alle genoemde punten zullen in ieder onderzoek in dezelfde mate of op hetzelfde moment van belang blijken. Dit Ontwerp Toetsingskader dient dan ook nadrukkelijk niet te worden beschouwd of gebruikt als stappenplan, maar veeleer als hulpmiddel. Ook in de objectverslagen die in het kader van dit project gemaakt zijn, kon niet in alle gevallen aan alle punten voldaan worden.

Bij de formulering van de toetsingsgronden zijn we uitgegaan van de veronderstelling dat landen van herkomst in de restitutieprocedure de gelegenheid hebben om het eventueel belang van een cultuuroed aan te geven bij de motivering van het verzoek om teruggave.

⁷⁷ Hiermee sluit de minister aan bij de richtlijnen van professioneel gedrag die zijn opgesteld door het International Council of Museums: 'ICOM Code of Ethics for Museums' (International Council of Museum 2017).

Toetsingsgrond	Ja	Nee, aanvullende actie gewenst	Nee, maar met afdoende motivatie
Algemeen			
Het onderzoek voldoet aan de richtlijnen voor onafhankelijk historisch-wetenschappelijk onderzoek, onder vermelding van de status van de onderzoeker. Deze onafhankelijkheid moet worden begrepen in de zin van de richtlijnen voor historisch-wetenschappelijk onderzoek in opdracht of verklaring van wetenschappelijke onafhankelijkheid van de Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen. ⁷⁸			
De (voorlopige) resultaten zijn gepubliceerd in een taal die contra-expertise van betrokkenen uit de landen van herkomst mogelijk maakt.			
Tijdens het onderzoek is respectvol en zorgvuldig omgegaan met, en geschreven over objecten, vanuit het besef dat ze voor gemeenschappen in landen van herkomst een bijzondere culturele, historische, spirituele of religieuze betekenis kunnen hebben. Dit geldt in bijzondere mate voor menselijke voorouderlijke resten.			
Historisch inhoudelijk			
Er is aandacht besteed aan de geschiedenis van het object vóórdat het in Europese handen kwam.			
Er is getracht antwoord te geven op de vraag door wie, wanneer en in welke context het object is gecreëerd.			
Er is inzichtelijk gemaakt welke functies en (spirituele) waarden het object heeft (gehad).			
Er is inzicht gegeven in de eventuele relatie met historisch significante gebeurtenissen of personen.			
Er is geprobeerd een zo precies mogelijk antwoord te geven op de vraag in welke koloniale situatie Europese actoren het object verwierven.			
Er is geprobeerd een zo precies mogelijk antwoord te geven op de vraag naar de wijze van verwerving.			

⁷⁸ 'Richtlijnen voor historisch-wetenschappelijk onderzoek in opdracht' (KNAW 2007).

Er is inzichtelijk gemaakt binnen welke bredere context en machtsverhoudingen verwerving plaatsvond.			
Er is onderzoek gedaan naar de Europese geschiedenis van het object.			
Er is aandacht besteed aan alle voorgaande bezitters, en – indien relevant – hun positie in, en relatie met, de koloniale samenleving.			
Er is inzicht gegeven in het moment, de context en de wijze waarop de huidige juridische eigenaar het object in bezit kreeg.			
Er is inzicht gegeven in het moment, de context en de wijze waarop de beheerende instelling het object in beheer kreeg.			
Onderzoekstechnisch: objectonderzoek en situering			
Er heeft identificatie van het object en verificatie van de objectregistratie plaatsgevonden. Staat het object juist geregistreerd en is het fysiek en volledig aanwezig?			
Er is verslag gedaan van de uiterlijke kenmerken, het materiaal en de techniek van het object aan de hand van het object zelf, alsmede aan de aanwijzingen die deze kenmerken kunnen opleveren voor de precieze geografische of culturele herkomst en geschiedenis.			
Er is onderzoek gedaan naar de betekenis van mogelijke opschriften, etiketten, merk- en verzamelaarstekens, alsmede beschadigingen en gebruikssporen die op het object of de bijbehorende drager te herkennen zijn.			
Er is inzichtelijk gemaakt welke verschillende nummeringen voorkomen in registratiesystemen.			
Er is antwoord gegeven op de vraag of andere objecten binnen of buiten de collectie met het object en de verwerving ervan samenhangen.			
Er is inzicht geboden in het type object en de eenduidige identificatie ervan, zodat vastgesteld kan worden of de bronnen inderdaad op het betreffende object betrekking hebben of op andere objecten.			

Er is inzichtelijk gemaakt of het zeker, (hoogst)waarschijnlijk of onzeker is dat het object identiek is met het in de herkomstbronnen teruggevonden object.			
Onderzoekstechnisch: bronnenonderzoek			
Er is inzicht geboden in de zoektocht naar, en duiding van relevante bronnen in relatie tot het onderzoek.			
Er is uiteengezet welke informatie aanwezig is in de museumregistratiesystemen (bijvoorbeeld digitale en analoge inventariskaarten, jaarverslagen, catalogi, correspondentiearchieven en aankoopregisters, maar ook kennis bij (oud)medewerkers over de herkomstgeschiedenis die niet in het registratiesysteem terecht is gekomen).			
Er is gebruik gemaakt van verschillende typen relevante bronnen buiten de museumregistratiesystemen (bijvoorbeeld (particuliere) archieven, boedelinventarissen, egodocumenten, historische kranten, visuele bronnen, historische literatuur).			
Er is inzichtelijk gemaakt welke mogelijke bronnen er in landen en gebieden van herkomst aanwezig zijn (bijvoorbeeld archieven, literatuur en oral history).			
Er is antwoord gegeven op de vraag welke mogelijke bronnen er zijn bij alle voorgaande bezitters en hun (openbare en/of privé) archieven.			
Onderzoekstechnisch: samenwerking met deskundigen			
Er is hulp gezocht van relevante deskundigen in Nederland, zoals conservatoren, antropologen, (kunst)historici en objectexperts.			
Er is hulp gezocht van deskundigen en betrokkenen in landen van herkomst.			
Er is hulp gezocht van relevante deskundigen internationaal, bijvoorbeeld binnen netwerken van objectexperts.			
Verslaglegging			
Er is uiteengezet welke onderzoeksstappen wel en niet gezet zijn, zodat het onderzoek transparant en navolgbaar is en eventueel voortgezet kan worden.			

Er is duidelijk aangegeven waar de onvolledigheden of onduidelijkheden in de herkomstgeschiedenis zitten.			
Er is rekenschap gegeven van de verschillende perspectieven op het koloniale verleden en het betreffende moment van verwerving.			
Er is bronnenkritiek uitgeoefend, en rekenschap gegeven van de aard van de gebruikte bronnen en het perspectief dat ze in zich dragen.			
De annotatie voldoet aan de eisen van verantwoording en traceerbaarheid.			
Er is inzichtelijk gemaakt in welke bronnen informatie te vinden is die in strijd is of lijkt te zijn met andere gegevens. Ze vallen in vervolgonderzoek wellicht op hun plek.			
Er is rekenschap gegeven van het feit dat herkomstonderzoek doorgaans leidt tot voorlopige conclusies. Er kunnen in de toekomst bronnen naar boven komen die een ander licht op de zaak werpen.			
Er is een dossier opgebouwd waarbij zo veel mogelijk digitaal verzameld is en opgeslagen ter raadpleging door andere onderzoekers.			
Er is voldoende gelegenheid gegeven voor feedback op het onderzoek aan zowel de huidige bezitters als de verzoekende partij.			
Er wordt in het verslag opgenomen of er nog mogelijkheden tot verder onderzoek zijn en zo ja, waarom daar nog geen gelegenheid toe geweest is (ontoegankelijkheid van een bron, tijdsgebrek etc.).			

5. Bevindingen en Aanbevelingen

In dit hoofdstuk willen we enkele algemene bevindingen delen en doen we een aantal aanbevelingen, gebaseerd op onze onderzoekservaringen en discussies daarover. Deze hebben vooral betrekking op het samenwerken met onderzoekers en erfgoedinstellingen in landen van herkomst en op het verdere beleid ten aanzien van herkomstonderzoek, in het bijzonder de vraag hoe de kennisvorming op dit gebied kan worden geborgd. Daarbij haken we in op het eerder samengevatte *Rapport Adviescommissie 'Nationaal Beleidskader Koloniale Collecties'* van de commissie-Gonçalves en de reactie hierop van de Minister van Cultuur.

De commissie Gonçalves benadrukte in haar advies het belang van samenwerking met de voorheen gekoloniseerde landen, in elk geval met Indonesië, Suriname en de Caribische eilanden. Ook adviseerde de commissie om niet alleen een onafhankelijke adviescommissie in te stellen, die de minister moet adviseren over teruggaveverzoeken over koloniale roofkunst, maar ook een Expertisecentrum Herkomst Koloniale Objecten op te richten. Dit Expertisecentrum zou aanvullend herkomstonderzoek moeten uitvoeren bij teruggaveverzoeken, en een algemeen toegankelijke database over de koloniale collecties in Nederlandse musea moeten opzetten.

In haar reactie onderschrijft de minister uitdrukkelijk het belang van (herkomst)onderzoek, in de eerste plaats voor de beoordeling van een repatriëringsverzoek door een Beoordelingscommissie. De minister is van mening dat het verrichten van dergelijk onderzoek primair thuishoort bij de musea, zowel incidenteel als structureel. De methodiek voor herkomstonderzoek die in het kader van Pproce wordt ontwikkeld kan daarbij behulpzaam zijn, zo stelt de minister. Ze vervolgt dat ze vooralsnog niet wil overgaan tot de oprichting van een expertisecentrum, met als taken de verificatie van de herkomst van objecten en het adviseren over herkomstonderzoek. Ze vindt dit weliswaar belangrijke taken, maar wil eerst bezien hoeveel teruggaveverzoeken worden ingediend. Bovendien zou 'een dergelijke voorziening [moeten] aansluiten op de kennis, ervaring en behoeften die musea zelf hebben. Onderzoek naar koloniale collecties vereist soms expertise, die nu nog niet ruim voorhanden is.'

Het is in het licht van deze beleidsstukken dat we een aantal bevindingen delen en aanbevelingen doen, gericht op de continuïteit en ontwikkeling van dit type onderzoek, zowel in de uitvoering ervan als in de samenwerking met onderzoekers en erfgoedinstellingen in landen van herkomst.

Bevindingen

De ervaringen hebben geleerd dat het doen van onderzoek naar herkomstgeschiedenis en betekenisgeving van culturele objecten en collecties verworven in koloniale situaties een langdurig engagement en lange adem vergt, en specifieke – historische, antropologische, kunsthistorische of religiewetenschappelijke – kennis en expertise vereist. Dat begint soms al met de herkenning van objecten en de bepaling van de regio waar zij vandaan komen, en strekt zich uit tot alle fases van de 'biografie' van het object. Het kennisnetwerk en die kennis over voorwerpen en hun betekenis, collectievorming, archieven en de historische context zijn in Nederland op enkele plaatsen voorhanden, zoals in het Rijksmuseum Amsterdam, het Nationaal Museum van Wereldculturen, het Vrolijk Museum en Museum Bronbeek, maar niet in de meeste andere musea en erfgoedinstellingen, waaronder archieven en academische of educatieve instellingen. Ook in instellingen waar

kennis niet voorhanden is kan zich mogelijk omstreden erfgoed uit koloniale situaties bevinden zoals schedelcollecties, oude manuscripten, en geconfisqueerde documenten uit de onafhankelijkheidsoorlog van Indonesië. Voor herkomstonderzoek moeten dan ook krachten worden gebundeld en moet een beroep gedaan kunnen worden op externe hulp, bijvoorbeeld van universiteiten en experts uit gemeenschappen in binnen- en buitenland. Kennis van niet-Europese cultuurgoederen is in Nederland dun gezaaid – dat geldt zelfs voor kennis van culturele objecten uit Indonesië. Voor herkomstonderzoek is versterking van de kennis en infrastructuur noodzakelijk. Samenwerkingsprojecten met landen van herkomst én andere experts is in veel gevallen onmisbaar.

Interessant in dit verband is het onderzoek dat in het kader van Pproce werd gedaan rond objecten uit Sri Lanka. De ervaring leerde dat het opzetten van een internationale research groep met experts uit meerdere landen vruchtbaar kan werken, indien het onderzoek gaat over een beperkte groep van specifieke objecten met een (vermoedelijk) zelfde herkomst. Wezenlijk was dat er vanaf het allereerste begin documenten en onderzoeksmateriaal werden gedeeld. Uit de samenwerking met Indonesië hebben we onder meer geleerd dat het tijd kost om politieke dynamieken en onderzoeksagenda's in beide landen op elkaar af te stemmen, voor een vruchtbare en systematische samenwerking op gang komt. En wat voor Sri Lanka en Indonesië geldt, geldt voor heel veel andere delen van de wereld, inclusief de veelheid aan gebieden waarmee Nederland een koloniaal verleden deelt, zoals Taiwan, Brazilië, Zuid-Afrika, Suriname en Ghana.

Bij de noodzaak om over de grenzen te werken en langdurige netwerken op te bouwen speelt ook een rol dat objecten vaak een internationale 'reisgeschiedenis' hebben voordat ze in een Nederlandse collectie terecht zijn gekomen. Dit is een ervaring die we ook hebben opgedaan in de laatste twee decennia in het herkomstonderzoek rond objecten uit de nazitijd.

Aanbevelingen

Op grond van de ervaringen opgedaan in dit project pleiten we voor een beleid waarin niet alleen de kennis rond objecten en historische, religieuze of antropologische thema's, geschiedenis van collectievorming en museale praktijken is geborgd, maar ook kennis van de netwerken die nodig zijn om dit onderzoek te doen. Musea en andere erfgoedinstellingen dienen op dit punt te worden ondersteund. Daarbij speelt bovendien dat de verschillen tussen landen groot zijn, mede door verschillen in de omgang met het erfgoed en de geschiedenis en verschillen in de wetenschappelijke, politieke en institutionele constellatie waarbinnen de samenwerking in het onderzoek moet worden vormgegeven. Zo is het soms moeilijk om onderzoek los te koppelen van concrete verwachtingen omtrent restitutie. Een vraag tot samenwerking in onderzoek kan onmiddellijk politieke implicaties krijgen, en erfgoedinstellingen zijn niet altijd voldoende toegerust om daarmee om te gaan.

Op grond van de ervaringen, opgedaan in dit pilotonderzoek, en de daarmee gepaard gaande discussies, zijn we tot de conclusie gekomen dat de sociaal-politieke geschiedenis van voorwerpen op zichzelf waardevol is, ongeacht of er een restitutievraag ligt. Het is een manier om onze beelden van geschiedenis te verrijken en multiperspectivistisch te maken, en daarmee te dekoloniseren. Zo kunnen onderzoek, en de voorwerpen op zichzelf, een middel zijn voor musea waar dan ook, om die nieuwe relevante geschiedenissen van de voorwerpen zelf te vertellen.

Op grond van deze overwegingen doen wij, in aanvulling op de concrete methodologische handreiking (hoofdstuk 3) en het ontwerp-toetsingskader (hoofdstuk 4), de volgende aanbevelingen:

1. *Zorg voor een adequate borging van expertise en informatie*
 - a. ter ondersteuning van musea en andere erfgoedinstellingen;
 - b. voor het verrichten van onderzoek t.b.v. een mogelijk door de overheid in te stellen commissie in relatie tot verzoeken om repatriëring c.q. restitutie.
2. *De organisatie waar deze taken worden belegd, dient:*
 - a. expertise te bezitten op het werkterrein van het herkomstonderzoek van objecten verworven in koloniale situaties;
 - b. te beschikken over een uitgebreid netwerk van organisaties en personen in Nederland en gebieden van herkomst van dergelijke objecten, in het bijzonder de voormalige Nederlandse koloniën;
 - c. geen belangen te hebben in relatie tot de objecten van onderzoek of tot beleidsmatige doelen;
 - d. en een duurzaam karakter te hebben.
3. *Ontwerp niet alleen een diplomatiek-politiek kader voor de afhandeling van restitutie/repatriërvragen, maar ook om de samenwerking in het onderzoek vorm te geven.*
4. Geef in het beleid voldoende ruimte aan de wens voor het doen van *herkomstonderzoek als gemeenschappelijke en betekenis-creërende onderneming, over de grenzen van historisch onrecht*. Dit is een wens die niet alleen naar voren is gebracht in internationale discussies over restitutie/repatriëring, maar ook in de contacten met musea en onderzoekers.
5. Onderzoek hoe het streven onder (4) verder kan worden ontwikkeld, in de vorm van *samenwerkingsovereenkomsten en gemeenschappelijke projecten* van erfgoed- en kennisinstellingen in Nederland en in de landen van herkomst.
6. Om herkomstonderzoek mogelijk te maken, nationaal én internationaal, voor zowel professionals als geïnteresseerden, is toegang tot *zowel museale objecten als (museale) archieven* cruciaal. Dat kan gebeuren door digitalisering en ontsluiting, maar ook door het beschikbaar stellen van vertalingen en het faciliteren en wegwijzen van (buitenlandse) geïnteresseerden in de veelheid aan archieven en inventarissystemen.

6. Observaties en reflecties - Essays over aspecten van herkomstonderzoek

1. De teruggave van koloniale objecten uit Indonesië: een herbeschouwing

Sri Margana

In 1998 bracht mijn academische reis me voor het eerst in Nederland. Mijn komst had een duidelijk doel, namelijk het zoeken naar inheemse historische bronnen in Nederland. In de jaren negentig werd het bestuderen van de koloniale geschiedenis van Indonesië sterk beïnvloed door het idee van autonome geschiedenis, de Indonesische geschiedenis beschreven op basis van Indonesische bronnen in plaats van koloniale bronnen. De eerste Indonesische documenten die ik tegenkwam, waren diverse Javaanse manuscripten die verzameld zijn door G.P. Rouffaer tijdens zijn verblijf op Java eind negentiende eeuw. Een verzameling documenten van de rechtbanken te Soerakarta, Jogjakarta en Mangkoenegaran, gekopieerd door Raden Ngabehi Hardjo Pradoto, trok mijn aandacht omdat ik graag wilde schrijven over de geschiedenis van Java tijdens de koloniale periode. Deze documenten bevonden zich in de bibliotheek van het KITLV te Leiden, waar ze met veel zorg behandeld werden. Ik mocht zelfs de gehele documenten kopiëren. De catalogus van de archiefcollecties van Rouffaer, samengesteld door Dorothea Buur, bevatte duidelijke informatie over de oorsprong van deze documenten en is van zeer veel nut geweest bij de verwerking van de documenten in mijn onderzoek.

Deze collectie van Javaanse documenten, gekopieerd door Raden Ngabehi Hardjo Pradoto, is een van de duizenden belangrijke Indonesische objecten die tijdens de koloniale periode naar Nederland gebracht zijn. Deze documenten zijn zo belangrijk voor de geschiedenis van Java dat ik ze in mijn eigen land misschien nooit zal vinden. Voor mij als historicus was het vinden van deze documenten een opwindende ontdekking waar ik zeer dankbaar voor ben. Ik heb er echter wel een dubbel gevoel bij, want tegelijkertijd baart het me zorgen dat de documenten daar niet thuishoren. Ik had hetzelfde gevoel en dezelfde zorg toen ik in 1999 voor de tweede maal in Leiden was. Toen heb ik een bundel memoires gekopieerd van een negentiende-eeuwse inwoner van Jogjakarta van Chinese afkomst, Ko Hosing. Wat me ditmaal nog meer zorgen baarde, was de reden waarom dit manuscript in bezit was van het KITLV. Het manuscript is in de jaren zeventig van de vorige eeuw aangekocht van iemand in Semarang. Naar mijn mening zijn de culturele objecten van Indonesische origine in Jogjakarta daar om verschillende redenen. Het is niet alleen een kwestie van kolonialisme; er zijn ook andere redenen.

In 2002 ben ik begonnen aan mijn studie aan de Universiteit van Leiden. Ik nam deel aan een groot academisch project dat een jaar daarvoor was opgezet door de Universiteit van Leiden in samenwerking met het Nationaal Archief in Den Haag en UNESCO. Het project was getiteld *'Towards a new age of partnership'*. In eerste instantie begreep ik niet waarom dit gigantische academische project met wetenschappers uit Azië, Afrika en Europa zo heette. Pas toen ik de herdenkingsbijeenkomst voor het 400-jarig bestaan van de VOC bijwoonde, begon het me te dagen. Het woord 'partnership' lijkt een verwijzing naar hoe de geschiedenis van het bestaan en de reizen van de Nederlandse VOC (de *Vereenigde Oostindische Compagnie*, ook wel de eerste multinational genoemd) wordt gezien in de context van de neerlandocentrische geschiedschrijving. Het tijdperk waarin de VOC actief was, wordt de 'gouden eeuw' genoemd. Een handelsonderneming uit een

piepklein landje stond bijna twee eeuwen lang aan het hoofd van het handelsnetwerk in de Indische Oceaan, had daarmee een uitgestrekt gebied in handen en beschikte over een overvloed aan natuurlijke rijkdommen. Deze erfenis ontwikkelde zich later tot een koloniale staat. Deze geweldige prestatie werd opgevat als het resultaat van een partnerschap, een samenwerking tussen Nederland en de koloniale gemeenschap, niet als imperialisme. Dit academische project, *'Towards a new age of partnership'*, richt zich daarom op het reconstrueren van de geschiedenis van dit 'partnerschap' aan de hand van de VOC-archieven. De historische informatie en feiten uit de VOC-archieven vormen een gedeelde geschiedenis waarvan beide partijen gebruik moeten kunnen maken.

Deze indruk hield vanzelfsprekend maar tijdelijk stand, namelijk tot ik een bezoek bracht aan diverse volkenkundige musea in Nederland. Mijn zorgen als burger van een voormalige gekoloniseerde natie werden in het bijzonder aangewakkerd door het Museum Volkenkunde (dat nu opgegaan is in het Nationaal Museum van Wereldculturen), waar veel artefacten uit Indonesië worden bewaard. Ik werd niet alleen getroffen door het grote aantal collecties, maar ook door de diversiteit in artefacten en door de ouderdom en historische waarde van de objecten. De indrukken die me zijn bijgebleven na mijn bezoek aan het museum riepen allerlei vragen op. Hoe zijn die objecten daar gekomen, waarom bevinden ze zich daar, hoe is ermee omgegaan, hoe veel miljoenen euro's heeft het museum verdiend met de verkoop van toegangsbewijzen, hoe veel boeken zijn er geschreven over de artefacten, is het mogelijk dat ze terugkeren naar Indonesië, enzovoorts. Daarom, wanneer de kwestie van teruggave van koloniale objecten aan de orde komt in het publieke debat, overvalt mij een déjà vu.

Het bovenstaande is de gemengde, subjectieve indruk van iemand die naast academicus en historicus ook ingezetene is van een ooit gekoloniseerde Indonesische natie. Deze indruk is in meer of mindere mate van invloed op mijn mening, die ik hieronder geef in relatie tot deze dialoog. Ik begin met een algemeen beeld van het ontstaan van deze ideeën en eindig met het aandragen van mogelijke manieren om deze ideeën te verwezenlijken.

Ongeacht hoe anderen daarover denken, als historicus juich ik het idee van teruggave van koloniale objecten van harte toe. De voornaamste reden is dat wij, als natie van eigenaars, het recht hebben om die objecten te bezitten en te conserveren voor onze huidige generatie en voor toekomstige generaties. Voor teruggave is het niet relevant of er geweld aan te pas gekomen is om de objecten in Nederland te krijgen. Het enige waar het om gaat, is dat de objecten terugkeren naar hun land van herkomst.

Teruggave van koloniale objecten in het kader van dekolonisatie is niet alleen een Nederlands probleem maar ook een Indonesisch probleem. Voor de Nederlanders getuigt teruggave van goede bedoelingen; teruggave zal een positieve uitwerking hebben op het beeld dat de nieuwe generatie Nederlanders heeft van hun verleden. Teruggave verlicht de last van de geschiedenis en de last van generaties die deze geschiedenis erven. Voor Indonesië kan de teruggave van historische objecten bijdragen tot de ontwikkeling van een nieuwe geschiedschrijving, gebaseerd op de artefacten die de ontbrekende schakel vormen in de geschiedenis van Indonesië. De aanwezigheid van deze historische objecten in Nederland is op zichzelf geschiedenis, maar de twee naties hebben gezien wat er in het verleden gebeurd is en zijn wijzer geworden. Wat echter belangrijker is voor Indonesië is dat historiografische dekolonisatie onmogelijk is als het bestaande historische bewijsmateriaal buiten bereik is.

Derhalve dient de teruggave van historische objecten gepaard te gaan met wat is voorgesteld door beide partijen, namelijk herkomstonderzoek. Dergelijk onderzoek houdt niet alleen een zoektocht in naar de oorsprong van deze objecten; het levert bovendien nieuwe kennis op over de objecten en hun historische waarde. Herkomstonderzoek dient de gezamenlijke verantwoordelijkheid van beide partijen te zijn, want het verwerven van kennis over deze objecten heeft universele academische voordelen voor de wetenschap. Beide partijen dienen gezamenlijk een samenwerkingsverband van academische instellingen te mobiliseren om onderzoek te doen naar deze objecten. Teruggave van historische objecten kan betekenen dat Nederland bepaalde bezittingen en waarden kwijtraakt, maar daarbij gaat het niet om de kenniswaarde van de teruggegeven objecten. De kenniswaarde is niet gerelateerd aan de plek waar de objecten bewaard worden, maar aan de objecten zelf. De waarde van de objecten blijft hetzelfde, ongeacht waar ze bewaard worden.

Naast het verwerven van kennis is herkomstonderzoek ook belangrijk voor het besef van morele waarden met betrekking tot de zogeheten 'erfenis van verantwoordelijkheden uit het verleden'. Om een voorbeeld te noemen: toen ik herkomstonderzoek deed naar de *keris* Kyai Hanggrek van *soesoehoenan* Pakoeboewana IV van Soerakarta, kwam ik erachter dat deze *keris* verdwenen was uit het museum waarin hij verondersteld werd bewaard te worden, te weten het Museum Volkenkunde in Leiden. Het object was kwijtgeraakt tijdens het vervoer van de oorspronkelijke bewaarplaats, het Koninklijk Kabinet van Zeldzaamheden in Den Haag. De verdwijning van de Kyai Hanggrek werpt morele vragen op inzake wie er verantwoordelijk is voor het kwijtraken van het object. Dit is echter niet de eerste keer dat zoiets gebeurt. In de periode dat de Kyai Hanggrek vanuit Soerakarta naar Nederland werd verscheept, in de jaren twintig van de negentiende eeuw, waren er acht schepen vanuit Indonesië onderweg met objecten uit de natuurhistorische en materiële cultuur van Indonesië. Vier van de acht leden schipbreuk en zijn gezonken. Wie kan er moreel verantwoordelijk worden gehouden voor het verlies van deze objecten? Het is niet mijn bedoeling om dergelijke kwesties toe te voegen aan de 'koloniale zonden', maar ze hebben wel implicaties voor de toekomst, als de plannen voor teruggave van historische objecten doorgang vinden. Wat gebeurt er als de geschiedenis zich zou herhalen?

We moeten niet voorbijgaan aan de vraag of Indonesië er klaar voor is om de teruggave van deze objecten te aanvaarden. Het gaat er daarbij niet alleen om dat ze de objecten een passende en veilige plek kunnen geven, maar ook dat ze in staat zijn om conflicten het hoofd te bieden als er iemand of een groep opstaat die meent recht te hebben op de geretourneerde objecten. Rechtmatigheid, eigendomsrechten en conservering na teruggave zijn kwesties die zich heel lastig laten oplossen. Indonesië dient dit probleem derhalve vóór te zijn door het vastleggen van duidelijke voorschriften die een onbetwistbare rechtskracht bezitten.

Voorts blijft nog de kwestie van het gebrek aan duidelijkheid vanuit de overheden van beide partijen over de uitvoering van dit idee van teruggave. Er moet duidelijkheid en zekerheid komen, zodat de eerste stappen en gesprekken, waar academici en het publiek al zo veel tijd en aandacht aan besteed hebben, niet voor niets zijn geweest.

Tot slot wil ik aanvoeren dat de uitvoering van dit idee een verandering teweeg zal brengen in de nieuwe plannen voor de toekomstige academische, wetenschappelijke en culturele samenwerking tussen de twee landen. Bij deze samenwerking zal Indonesië een grotere rol spelen als ontvanger van de geretourneerde objecten. Aan de Indonesische kant dient men zich rekenschap te geven van de mogelijkheden en het commitment van Indonesië als ontvangende partij in toekomstige samenwerkingen. Daarbij gaat het om dienstverlening aan onderzoekers uit beide landen, maar ook aan onderzoekers uit andere landen.

2. Koloniale overvloed zonder onbehagen. Herkomst van museale voorwerpen en de economie van verzamelen

Marieke Bloembergen

Herkomst, in de nauwe betekenis van oorsprong, is niet per se het meest interessante aspect uit het leven van een museaal voorwerp. De betekenisgeving aan voorwerpen verandert, in mechanismen van uitruil en interdependentie, als ze van plek en eigenaar wisselen, in ogen van verschillende belanghebbenden, gebruikers en toeschouwers, en in de tijdreis die ze maken. Daarbij worden ze telkens weer, op verschillende plekken, onderdeel van erfgoedpolitiek. Dit geheel van transacties is wat we de sociale biografie van een voorwerp noemen, en wat die biografie politiek maakt. De vraag naar herkomst is daarom alleen al niet hetzelfde als vragen wie de rechtmatige eigenaar is.

Is voor veel voorwerpen ongewis *bij wie* ze horen te zijn, en is het antwoord op die vraag altijd politiek, voor sommige is echter meteen duidelijk *waar* ze behoren te zijn. Dat geldt – bijvoorbeeld – voor de islamitische grafzerken uit Sumatra, en de Borobudur Boeddhahoofden uit Midden Java, die nu bewaard worden in depots en vitrines van musea wereldwijd (ook in Jakarta). De zerken horen op de eeuwenoude graven in Sumatra, de boeddhahoofden horen op de beelden van de ruim 1100 jaar oude Boeddhistische tempel op Java. Die plekken, graf en tempel, zijn in Indonesië op hun beurt onderdeel geworden van nationale en internationale erfgoedpolitiek, en veranderden ook door lokale betekenisgeving. Maar de zerken en Boeddhahoofden die zich nu in Nederlandse musea bevinden, hadden *daar* een rol kunnen blijven spelen in lokale religieuze praktijken, herinneringsvorming, en veranderende betekenisgeving aan die plek. Dat ze dat niet hebben kunnen doen is pijnlijk. Dat ze zijn weggenomen – in de context van koloniale machtsstructuren – en als spirituele ‘Aziatische Kunst’ verdwijnen in vitrines en depots van musea, of tegen groeiende prijzen verhandeld worden in de kunstmarkt, is te beschouwen als onrecht en als epistemisch geweld. Dat is niet per se een nieuwe gedachte. PPROCE zelf is een van de resultaten van de discussies hierover.

Herkomstonderzoek, zoals uitgevoerd binnen PPROCE, behelst niet alleen de vraag naar oorsprong, maar ook de sociaal-politieke biografie van een voorwerp: de geschiedenissen en omstandigheden van de verschillende transacties (waaronder roof) die hebben plaatsgevonden vanaf het moment dat een voorwerp van zijn eerste standplaats verdween tot en met het moment dat het in een museum terecht is gekomen. Al heeft het PPROCE-onderzoek saillante beschrijvingen opgeleverd van roof of schenking onder dwang, vaak is die geschiedenis van transacties in nevelen gehuld. Juist die transacties werden – door verzamelaars, schenkers en ontvangers – niet of zelden opgeschreven. En dat is eigenlijk opmerkelijk. Degenen die, bijvoorbeeld, de Boeddhahoofden van Borobudur wegnamen hebben de plek van oorsprong gezien, en een concrete transactie gesloten. De meesten daarvan namen echter niet de moeite om te noteren hoe, van wie en onder welke voorwaarden zij de hoofden in handen hadden gekregen. Wat belangrijker is, verzamelaars en curatoren van oudheidkundige, etnografische of kunsthistorische musea die de hoofden aanschaffen of ontvingen leken daar niet mee te zitten. In die passieve houding is nauwelijks verandering gekomen – tot de recente restitutedebatten wereldwijd, en, voor Nederland, PPROCE. Waarom was de herkomst van een voorwerp binnen musea met collecties verzameld in koloniale context nooit een prangende vraag?

Laten we enkele van de schenkers en ontvangers van Boeddhahoofden van Borobudur volgen. Wat schreven ze wel op? Misschien vinden we daar een antwoord op die vraag. Drie motieven vallen op: ten eerste een besef van overvloed zonder onbehagen, ten tweede, en ogenschijnlijk in tegenspraak, een besef van verval en roeping: de roeping de materiële getuigenissen van verdwijnende ‘beschavingen’ te moeten redden; en tenslotte, liefde voor het object, ofwel hebzucht; hebzucht

gemotiveerd door wetenschappelijke nieuwsgierigheid, esthetische waardering, statusdrang, winstbejag of een combinatie van deze motieven. Die liefde, of hebzucht, deed morele en ethische vragen over de herkomst van een object vergeten. Vaderlandsliefde, een veelgebruikt argument voor verschepping van voorwerpen naar musea, privé verzamelingen en tentoonstellingen in Nederland, kon voor alle drie de motieven een verbindende factor zijn, maar was er evengoed een façade van. Deze combinatie van motieven mondde paradoxaal genoeg uit in onverschilligheid voor het voorwerp. Het tragische hiervan is dat de musea door hun eigen verzameldrang vervreemd raakten van hun collectie.

Overvloed zonder onbehagen

Overvloed zonder onbehagen schetst misschien wel het best de houding die verzamelaars ter plaatse, en de musea sinds die negentiende eeuw waarin ze vorm kregen, ging typeren. Negentiende-eeuwse beschrijvingen van overvloed van Javaanse hindoe-boeddhistische oudheden geven ook de tegenwoordige lezer het idee van 'verkrijgbaarheid', alsof ze voor het oprapen lagen. In 1817 werd de Nederlandse botanist van Pruisische oorsprong, C.G.C. Reinwardt, naar wie de Academie voor de opleiding van erfgoedprofessionals in Amsterdam vernoemd is, bij het aanzien van de nog maar net uit het oerwoud losgegraven Borobudur, overvallen door een acuut besef van verval. Reinwardt zag een ruïneuze tempel, waar boomwortels uit schoten, en constateerde een 'vrijheid' die er kennelijk was beelden weg te nemen.

[d]it voor de geschiedenis van Java merkwaardig stuk [zal] spoedig [...] afnemen en verdwijnen, nu elk vrijheid heeft daarvan beelden af te nemen.⁷⁹

Voor Reinwardt leek die vrijheid aanleiding om een aantal hoofden (en handen) van beelden van Borobudur naar Nederland te verscheppen. Hoe hij ze verworven had noteerde hij niet, en in Nederland leek niemand zich er om te bekommeren. Het ging de ontvangers om het hoofd zelf, wat het mogelijkerwijs representeerde, en tot welke wetenschap, en dus in welk museum-in-wording het behoorde. Over het vervoer van de hoofden, van de tempel naar de havenstad, van de havenstad naar Nederland, en van het magazijn naar het museum weten we vooralsnog meer niet dan wel.

Het idee van overvloed, en verkrijgbaarheid van beelden keert vaker terug in beschrijvingen rond de Boeddha's. 'Beelden van de *Boeddha's* en mannelijke en vrouwelijke *Boeddha-heiligen*, met wezenloze gelaatstreken [...] zijn talloos op Java',⁸⁰ schreef in 1883 de directeur van 's Rijks Ethnographisch Museum in Leiden, Lindor Serrurier. Hij deed dit in een achtergrondschets voor de Javaanse, hindoe-boeddhistische oudheden op de 'Internationale Koloniale en Uitvoerhandelententoonstelling', de dat jaar gehouden wereldtentoonstelling in Amsterdam. Daaronder bevonden zich vier Boeddha's, ingezonden door het genootschap Artis en omschreven als 'vermoedelijk afkomstig van den tempel Boro Boedoer'. Hoogstwaarschijnlijk deze vier Boeddha's zouden als onderdeel van de schenking van Artis van zijn volledige etnografische collectie, in 1921 terechtkomen in de collectie van het Koloniaal Instituut, voorloper van het Tropenmuseum, dat in 1926 zijn deuren opende. Daar kunnen we wel hun reis van hoog beschaafd imperiaal pronkjuweel naar de museumdepots volgen, maar overigens ondergingen deze vier Boeddha's een vergelijkbaar lot als de Borobudur-stukken van Reinwardt, die in 1903 in het Leidse Ethnografisch Museum zouden belanden: niemand vroeg naar de herkomst ervan.

⁷⁹ Reinwardt, *Journal van de reis naar Indië en excursies op Java, Oct. 1815- Oct.1818*. UBL Leiden, Special Collections, BPL 2424: 5. Digitalized version, p. 86-87. p

⁸⁰ L. Serrurier, '11de klasse. Kunsten en wetenschappen', *Catalogus der afdeling Nederlandsche Koloniën van de Internationale Koloniale en Uitvoerhandelententoonstelling van 1 Mei tot ulto October 1883. Groep II*. Leiden: Brill, 1883, p. 286

Twijfel

Bleef de herkomstgeschiedenis van de meeste boeddhahoofden ongewis, een conservator in de postkoloniale tijd, toen het Koloniaal Instituut tot Tropenmuseum werd omgedoopt, oogstte – op nieuwere registratiekaarten – twijfel. De verschillende uiterlijke kenmerken van alle Borobudur Boeddhahoofden in het Tropenmuseum, inmiddels acht in totaal, zouden er op duiden dat ze niet allemaal van een en dezelfde tempel afkomstig konden zijn. Twijfel over herkomst dus. Daar bleef het bij. Er volgde geen historisch onderzoek. Deze twijfel, en de onderbouwing ervan, werd overgenomen in het digitale registratiesysteem TMS.

Na grotendeels in depots bewaard te zijn geweest, doken drie van de Artis-Boeddhahoofden in 2012 weer op, naast een schilderij van Jan Veth, 'Studie van de Boroboedoer, 1922', in de tentoonstelling 'Onverwachte ontmoetingen. Verborgene verhalen uit eigen collectie'. De begeleidende museumtekst was bijna een letterlijke kopie van wat bovengenoemde conservator op een registratiekaart geschreven had:

'De Borobudur bezat 505 levensgrote beelden van een zittende boeddha-figuur. Van vele beelden ontbreekt het hoofd. Talrijke musea en particulieren beweren een of meerdere van die hoofden te bezitten, ook het Tropenmuseum dat acht Boeddhahoofden in de collectie heeft. Maar hooguit één komt van de Borobudur.'⁸¹

Bezoekers werden uitgenodigd na te denken over de ethiek van dit al: 'Is het hebben van een Boeddha-hoofd van de Boroboedoer prestigieus, of juist onethisch en moet teruggave overwogen worden?'⁸² Daarmee getuigde het museum van openbaar kritisch zelfonderzoek, en dat siert de tentoonstellingsmakers. Maar hun ethische vraag lijkt ook vrijblijvend, alleen al doordat de tentoonstellingsmakers in de museumtekst wel op bizarre wijze twijfel verwoordden over herkomst en authenticiteit, maar niet opperden om serieus onderzoek te (gaan) doen naar de verzamel- of herkomstgeschiedenis, of de noodzaak daarvan benoemden. De grootste domper kwam aan het slot van de museumtekst: de metafoor van overvloed en neembaarheid.

'In de buurt van Borobudur liggen trouwens andere monumenten die ooit duizenden Boeddhabeelden telden. Om een zogenoemd 'authentiek' Borobudur-boeddhahoofd te vinden hoefde je niet ver te lopen'.⁸³

Vervreemding

Werkte het besef van overvloed bij directeuren en conservatoren van etnografische musea misschien verlamdend? Is dat de reden dat herkomstonderzoek niet gegenereerd werd? Want het idee van overvloed, zo blijkt, dat registreerden negentiende-eeuwse verzamelaars wel, en latere conservatoren namen het over. Overvloed was bovendien leidend voor het negentiende-eeuwse tentoonstellen: hoe meer er in een ruimte, vitrine of op een muur gerangschikt werd, hoe overtuigender het verhaal, zo was de gedachte. Overvloed was ook een devies voor evolutionair wetenschappelijk onderzoek, hoe meer objecten in de ontwikkelingsgeschiedenis van de mensheid, hoe overtuigender de vergelijking onderbouwd kon worden. En naarmate een collectie groeide, nam

⁸¹ Museum text, Exhibition 'Onverwachte ontmoetingen', Tropenmuseum, 2012-2013.

⁸² Museum text, Exhibition 'Onverwachte ontmoetingen', Tropenmuseum, 2012-2013.

⁸³ Museum text, Exhibition 'Onverwachte ontmoetingen', Tropenmuseum, 2012-2013.

het aantal uren dat een verzamelaar of conservator zich bezig kon houden met voorwerp-gericht historisch onderzoek af. Maar in die verdeling en invulling van uren voor onderzoek naar de collectie zien we ook de prioriteiten die musea en hun financiers stelden.

Of had gebrek aan interesse in ‘herkomstgeschiedenis’ paradoxaal genoeg juist te maken met specifieke wetenschappelijke nieuwsgierigheid?; en dus met affectiviteit en liefde voor het object, of, anders gezegd, hebzucht? Binnen het evolutionair raciale denken dat tot ver in de twintigste eeuw het wereldbeeld van conservatoren bepaalde, werkten de vragen die zij stelden zelfbevestigend, sloten die andere keuzes en vragen uit, en leidden die vragen evengoed tot hebzucht. Dit inzicht, dat de vragen gedreven werden door een behoefte aan zelfkennis, of zelfbevestiging is evenmin nieuw. Maar zo blijken liefde voor en nieuwsgierigheid naar het voorwerp uiteindelijk over te komen als een gebrek aan werkelijke interesse voor de herkomst en sociale biografie van het voorwerp, en als onverschilligheid. Ook hier spelen de prioriteiten van musea een belangrijke rol. De tragiek, nogmaals: de musea raakten daardoor vervreemd van hun collectie.

De vraag naar herkomst hoeft niet het meest interessante aspect te zijn in de sociaal-politieke geschiedenis van een museaal voorwerp. Maar dat wil niet zeggen dat herkomst er niet toe doet. Het is vreemd dat musea de noodzaak niet zagen om die geschiedenis van voorwerpen door hun conservatoren te laten onderzoeken. Voor het verbreden en verdiepen van inzicht in wereldgeschiedenis en lokale geschiedenis, en de vraag naar de koloniale dimensies, zou voorwerpgericht *historisch* onderzoek de hoofdtak van musea en hun conservatoren moeten worden, willen ze maatschappelijk relevant zijn. Ongeacht de vraag naar restitutie. Maar Musea zouden niet de controle moeten uitoefenen over dit soort onderzoek. Laat ze hun archieven ruimhartig ontsluiten, openstellen, en onderzoeksruimte bieden in vaste leesruimtes, aan studenten en alle mogelijke onderzoekers van buiten. Opdat de voorwerpen – waar dan ook, en aan wie dan ook – de sociaal-politieke geschiedenissen kunnen vertellen die ze waarborgen. Opdat we van de voorwerpen kunnen leren en, voorbij onze eigen horizonten, en buiten de kaders van erfgoedinstellingen, de wijdere wereld zien en begrijpen.

3. Nadenken over herkomst

Henrietta Lidchi en Francine Brinkgreve

Bij het uitwerken en daarmee ter discussie stellen van het concept herkomstonderzoek heeft dit samenwerkingsproject een aantal sleutelvragen voorgelegd aan de betrokken conservatoren en onderzoekers. Een van de belangrijkste overwegingen heeft betrekking op het doel van het onderzoek. Het klassieke herkomstmodel omvat het nagaan en traceren van eigenaarschap en voor zover eigenaarschap authenticiteit inhoudt, het creëren van inzicht in de oorspronkelijke identiteit van het onderzochte object. Deze oefening in genealogie heeft veel te danken aan de beproefde methodiek die is ontleend aan kunsthistorisch onderzoek en de methoden die recentelijker zijn ingezet om de voormalige eigenaars te achterhalen van materiaal dat is geroofd tijdens de Tweede Wereldoorlog. Gezien in het licht van transculturele processen echter voert zowel het concept eigenaarschap als het concept authenticiteit een aanzienlijke hoeveelheid epistemologische baggage mee. Men zou kunnen stellen dat de overkoepelende vraag met betrekking tot herkomstonderzoek in een koloniale context niet zozeer draait om genealogie of lineaire overdracht doch meer om structurele betrokkenheid. De concepten eigenaarschap en identiteit zijn verweven met structurele inbeslagname en beoordeling in een koloniale context en vereisen onderzoek naar de vaak ondoorzichtige en onvolledig gedocumenteerde overdracht van objecten. Wat zijn de implicaties van het achterhalen van de processen via welke objecten in het bezit zijn gekomen van instituten en personen, wanneer er in de context waarin dit gebeurt is onduidelijke of op eigenbelang gebaseerde regelgeving geldt die in essentie bepaald is door koloniale naties? Hoe zijn de huidige beheerders betrokken bij die processen en hoe zouden de huidige beheerders daarmee moeten omgaan? Bij het nadenken over deze vragen kunnen we verder gaan dan biografische modellen, die erfgoed, eigenaarschap en waarde in een nuttig breder perspectief plaatsen, en ons richten op modellen die zich concentreren op onderzoek naar de politieke principes van betrokkenheid, waarbij inzicht in de erfenissen en verwikkeling van objecten centraal wordt gesteld in de huidige discussies over erfgoed, waarde en gerechtigheid.

Nieuwe perspectieven inzake onderzoek en waarde

Herkomstonderzoek wordt, zoals alle onderzoek, vormgegeven door vragen waarop een antwoord moet komen. Veranderen die vragen, dan dienen we onze methodieken daarop aan te passen en in onze antwoorden ruimte te geven aan nieuwe principes, nieuw bewijs en nieuwe mogelijkheden. Conventioneel herkomstonderzoek gaat uit van het object en werkt terug aan de hand van catalogi, eigenaarschap en documentatie. Maar er zijn ook objecten die in het verleden niet te vinden waren, zoals het geval is met de *keris* van Pangeran Diponegoro die lange tijd in verband werd gebracht met het Nationaal Museum van Wereldculturen. Wat voor onderzoek, bewijs en redenering is er nodig om conclusies te kunnen trekken? Zoals beargumenteerd door Jos van Beurden is er vaak navraag gedaan naar deze *keris*. In de periode 2017-2020 heeft het museum opnieuw onderzoek ingesteld en de *keris* gevonden.

Welke verandering heeft de doorslag gegeven? Een andere formulering van de vraag; een deductieproces voor wat betreft collecties; een andere betrekking tot de aard van bewijs; met name inzicht in de retorische strategieën die inherent zijn aan documentatie en de grillen van een vertaling.

De doorslaggevende verandering in dit uiteindelijke onderzoeksproces was dat het Nationaal Museum van Wereldculturen de Indonesische perspectieven nu voor het eerst serieus nam. De onderzoekers namen vooral goede nota van een brief geschreven door Sentot Alibasya Prawirodirdjo, de legercommandant van Diponegoro, waarin hij bevestigt zeker te weten dat de *keris*

die geschonken werd aan kolonel Cleerens het eigendom is geweest van prins Diponegoro. In de kantlijn van de vertaling staat een verklaring van de Javaanse schilder Raden Saleh, die niet alleen de betekenis toelicht van de naam van de *keris*, Kyai Naga Siluman, maar ook een gedetailleerde beschrijving geeft van de *keris*. Deze beschrijving bleek de sleutel te zijn tot de identificatie. Daarbij hebben we rekening gehouden met het feit dat een Javaanse *keris*-deskundige in staat was om de machtige *isi* (inhoud) van de *keris* te voelen. Wat eveneens heeft geholpen was het wederzijds vertrouwen binnen politiek-diplomatieke betrekkingen tussen Indonesië en Nederland, wat de afgelopen decennia toegenomen is. Het museum heeft intensief samengewerkt met de Indonesische ambassade. Op verzoek van Indonesië is er gewacht op een officieel moment (het staatsbezoek door de koning en koningin van Nederland aan de Republiek Indonesië) voor het teruggeven van de *keris* die heeft toebehoord aan een der belangrijkste nationale helden van Indonesië.

In maart 2020 werd de *keris* teruggegeven aan de Republiek Indonesië. Hij werd opgenomen in de collectie van het Nationaal Museum van Indonesië en kwam niet terecht in een regionaal museum in Jogjakarta of bij de familie van de sultan, een familielid van prins Diponegoro. Het eigenaarschap van de *keris* was reeds overgegaan van een persoon naar rijksniveau toen het Koninklijk Kabinet van Zeldzaamheden, waar de *keris* bewaard werd nadat kolonel Cleerens hem in 1831 aan koning Willem I had geschonken, in 1883 werd opgeheven en ondergebracht werd bij het Rijks Ethnographisch Museum, dat de staatscollecties beheerde.

Herkomstonderzoek in de koloniale context kan slechts heel zelden het individuele eigenaarschap van een object of collectie achterhalen. Een voorbeeld daarvan is *Staatsiekeris [keris]* RV-3600-193, die als oorlogsbuit werd meegenomen na de koloniale oorlog in 1908 tegen het Balinese vorstendom Klungkung (*Puputan Klungkung*; zie [provenance report](#) *Staatsiekeris [keris]* (RV-3600-193)). De documentatie over de overdracht van de gehele oorlogsbuit, van het slagveld in Klungkung (28 april 1908) naar Batavia (juni 1908), naar het museum in Leiden (1909), naar het museum van de KMA in Breda en terug naar Leiden in 1956, bevat geen bewijs inzake de Balinees van wie de *keris* was, noch bewijs inzake de KNIL-soldaat die de *keris* heeft meegenomen. Bovendien blijft onduidelijk onder welke omstandigheden de *keris* meegenomen is. Er werd geen onderscheid gemaakt in de buitgemaakte *kerissen*. De *keris* Ardawalika echter, het persoonlijk bezit van Dewa Agung Jambe, de vorst van Klungkung, werd apart gehouden en bleef in de koloniale hoofdstad Batavia. Deze *keris* werd niet naar Leiden gezonden vanwege de belangrijke positie van degene aan wie hij oorspronkelijk had toebehoord. Hij is tegenwoordig te bezichtigen in de schatkamer van het Museum Nasional Indonesia, waarin de collecties van het Koninklijk Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen zijn opgegaan. Klungkung kon deze *keris* lenen van het Museum Nasional voor een grote herdenkingsplechtigheid ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan van de *puputan* in 2008, maar daarna werd de *keris* teruggezonden naar Jakarta.

Ter voorbereiding van een tentoonstelling over Bali heeft het Nationaal Museum van Wereldculturen in 2018 filmopnamen gemaakt van en een interview gehouden met een afstammeling van de overleden Dewa Agung, Ida Dalem Surya Darma Sogata. We hebben gesproken over de *puputan* en alle kostbare objecten die zich thans bevinden in musea in Jakarta en Nederland. Volgens Ida Dalem Surya Darma Sogata zullen al die belangrijke *pusaka*, erfstukken, altijd beschouwd worden als het eigendom – de nalatenschap – van het vorstendom Klungkung, ongeacht of ze bewaard worden in musea. Hij voegde daaraan toe dat hij er wat dat aangaat heel trots op is. Als herkomst zich van oudsher beperkt tot de kwestie van juridische aanspraak en eigendomsrecht, nodigen deze recente ontwikkelingen ons uit om aannames in twijfel te trekken en om ons te verdiepen in de mogelijkheden van herkomstonderzoek op nieuwe, meerdimensionale manieren.

4. Herkomstgeschiedenis: grensoverstijgend en van onderop

Klaas Stutje

Ngeyakabani na legolide (who's gold is this, man?)
Ngeyakabani na legolide (who's gold is this?)
[...]
Iyelele bare mataba abutse (beautiful stones)
Iyelele bare mataba abutse baabitsa bari kidi demand Bapedi (beautiful stones they
call them diamonds, Bapedi)
[...]
Who takes the gold and where does it go?
When I have to go home empty handed, after my contract's done.

Hugh Ramapolo Masekela, *Gold*, from the album *Still Grazing*
(Blue Thumb Records, 2004)

De behoefte de herkomst en omstandigheden van verwerving van koloniale collecties te kennen is een centraal onderdeel van de bredere agenda om (ethnografische) musea te 'dekoloniseren'. De roep ter verantwoording van musea is wezenlijk en verdient serieuze aandacht. Er zijn evenwel drie methodologische valkuilen – stuk voor stuk al lang bekend maar nog altijd relevant – die een kritische herinterpretatie van de betekenis (en toekomst) van deze collecties bedreigen.

Allereerst is er de valkuil van het 'methodologisch nationalisme': onderzoek waarin, bewust of onbewust, de natiestaat wordt opgevat als de meest fundamentele en oorspronkelijke eenheid van onderzoek. De betekenis van andere geografische eenheden en interpretatieframes, zoals (grensoverstijgende) cultuurregio's, transnationale handelsnetwerken of religieuze invloedssferen, wordt daarbij van ondergeschikt belang geacht.⁸⁴ Voor een deel ligt het methodologisch nationalisme besloten in de verzameltraditie van ethnografische musea. Want hoewel het in de aard van ethnografisch verzamelen lag om verschillende volkeren, talen en culturen te onderscheiden, categoriseren en vast te leggen, verbeeldde de volkeren tezamen de eenheid van de kolonie, als begrensde eenheid onder beheer van de eigen natiestaat: het koloniale moederland. Voor een ander deel wordt methodologisch nationalisme – als we niet uitkijken – opnieuw opgeroepen als we herkomstonderzoek te zeer ten dienste stellen van het herstel van historisch onrecht tussen voormalige koloniserende en gekoloniseerde staten. Het feit dat objecten in werkelijkheid vaak hybride producten zijn, beïnvloed en vormgegeven in verschillende materiële tradities, en bovendien gemakkelijk staatkundige grenzen overschreden, blijft vanuit traditionele 'nationale' interpretatiekaders onderbelicht.

Ten tweede is er de valkuil van het onkritisch aanvaarden van nationale en regionale 'identiteiten' als historisch gegeven en de toepassing ervan als een analytische categorie. Zowel in de formulering van nationaal (teruggave)beleid, als in de omschrijving van de betekenis van objecten voor landen of groepen van herkomst wordt het begrip 'identiteit' regelmatig gebruikt. Het gebruik ervan is echter in de sociale en geesteswetenschappen reeds lang bekritiseerd. Frederick Cooper en Rogers Brubaker

⁸⁴ Zie voor een toegankelijke analyse van (de problemen met) methodologisch nationalisme Sebastian Conrad, *What is Global History* (Princeton: Princeton University Press 2016) 3 ev.

bijvoorbeeld benoemden in *Colonialism in Question* een aantal problemen rond het begrip, zoals het feit dat ‘identiteit’ wordt begrepen als een diep verankerde onveranderlijkheid terwijl het vooral toegepast wordt in de analyse van identiteitsverandering. Ook wordt het begrip gebruikt zowel voor de aanduiding van individuele en persoonlijke uniciteit als voor de duiding van een groepsgevoel, en zowel als objectieve analytische categorie maar ook als subjectieve zelf-definiëring.⁸⁵ Door de conceptuele vaagheid van het begrip wordt het bijvoorbeeld niet duidelijk of ‘nationale’ objecten vooral betekenis kregen in relatie tot een diepgewortelde nationale eigenheid, of juist in relatie tot een veranderlijk proces van koloniale onteigening, natievorming en postkoloniale *reclaiming*. Ook leidt een onkritische acceptatie van het bestaan van regionale identiteiten soms tot een herbevestiging van diepe koloniale en zelfs racistische veronderstellingen over de oorspronkelijkheid en onveranderlijkheid van volken en hun culturen.

Tot slot is er de valkuil van elite-geschiedschrijving. Ondanks het feit dat veel etnografische musea alledaagse gebruiksvoorwerpen en handelsproducten verzameld hebben, krijgen in het kader van de ontwikkeling van restitutie- en erfgoedbeleid staatsregalia en objecten van vooraanstaande historische figuren bovengemiddelde aandacht. De levens en bijdragen van andere groepen met minder macht of status, waaronder vrouwen, culturele minderheden en arbeiders, dreigen wederom veronachtzaamd te worden, ondanks decennia van geschiedschrijving van ‘onderop’. Dit geldt zowel voor de selectie van objecten, als voor de manier waarop er over die objecten geschreven wordt. Voor een begrip van de essentie van het koloniale systeem, en de dagelijkse consequenties ervan voor verschillende sociale groepen, is het evenwel onontbeerlijk actief op het materiële erfgoed van deze groepen te reflecteren.

Deze drie valkuilen moeten de herkomstonderzoeker niet ontmoedigen in het doen van herkomstonderzoek. In tegendeel! Uit de onderzoekservaringen van PPROCE blijkt dat objectgericht herkomstonderzoek zelf een zeer geschikte manier is om elk van de genoemde gevaren te omzeilen en alternatieve verhalen over het voetlicht te brengen. Wie bijvoorbeeld de diamant van Banjarmasin onderzoekt [[zie provenance report NG-C-2000-3](#)] kan zich richten op Sultan Tamdjidillah II (1817-1867) die in 1859 onder zware druk door de koloniale staat tot aftreden gedwongen werd en zijn rijkssieraden moest afstaan, maar kan ook inzichtelijk maken op welke manier deze diamant – als ruwe grondstof – in de jaren twintig van de negentiende eeuw gedolven werd in de koninklijke diamantmijnen rond Martapura, en welke beloning en tribuutsystemen op de (veelal Chinese) mijnwerkers van toepassing waren. Het gedwongen afstaan van de diamant is onderdeel van de gewelddadige machtsuitbreiding van de koloniale staat in de Indonesische archipel, maar biedt ook zicht op de rol van de lokale diamantindustrie in de 18^e eeuw in contacten tussen Banjarmasin en Zuid-China, de groeiende koloniale interesse in het gebied vanuit Nederland en Groot-Brittannië in de 19e eeuw, en het economisch verval van de regio na de overvloedige komst van Zuid-Afrikaanse diamanten op de wereldmarkt vanaf 1870. Tot slot kan objectgericht onderzoek illustreren welke betekenisveranderingen de diamant heeft ondergaan: van één van de 150 rijkssieraden van Banjarmasin tot hét symbool van oosters despotisme in de ogen van Nederlandse oriëntalist; van “een kostbaar gedenkteken van eene belangrijke gebeurtenis in de geschiedenis van Nederlands-Indië”⁸⁶ in 1875 tot “voorbeeld van oorlogsbuit” in 2020⁸⁷; en van “betekenisvol niet alleen voor het

⁸⁵ Frederick Cooper, *Colonialism in Question. Theory, Knowledge, History* (Berkeley: University of California Press 2005) 62-70.

⁸⁶ NL-HaNA, Koloniën, 1850-1900, 2.10.02, inv.nr. 2779, verbaal 21 April 1875 no. 19.

⁸⁷ Gonçalves-Ho Kang You (ed.), “Koloniale Collecties en Erkenning van Onrecht” (Adviescommissie Nationaal Kader Koloniale Collecties, Raad voor Cultuur, 2020), 10.

Sultanaat van Banjarmasin maar ook voor het Banjarese volk in het algemeen”⁸⁸ tot een object “met een belangrijke historische waarde voor de Indonesische samenleving en identiteit”⁸⁹.

Objectgericht herkomstonderzoek dat zich bewust is van methodologische valkuilen geeft, met andere woorden, aanleiding om diverse en gebalanceerde verhalen te vertellen, met een meer gelaagd begrip van het koloniaal verleden tot gevolg.

⁸⁸ Endang Nurdin, Callistasia Wijaya, “Raja Belanda diminta kembalikan berlian Banjarmasin: 'Jika bertemu, saya akan minta semua barang kesultanan di Belanda'” (BBC News Indonesia, 13 maart 2020).

⁸⁹ Callistasia Wijaya, “Indonesia-Belanda: Ratusan ribu benda bersejarah Indonesia dimiliki Belanda, akankah segera dikembalikan?” (BBC News Indonesia, 17 maart 2020).

5. Geschiedenis in lagen en over grenzen: zes Sri Lankaanse objecten uit het Rijksmuseum

Alicia Schrikker

The interplay between the local and the foreign is not simply a phenomenon of Nāyaka [Kandyan] rule but existed in different shapes and forms in Lankan history and, one might even add, in the history of other nations - Gananath Obeyesekere⁹⁰

Herkomstonderzoek van objecten met een koloniale geschiedenis kan niet slechts draaien om de vraag wanneer en waarom een object in een Nederlandse collectie terecht is gekomen. In plaats daarvan betoogt het PPROCE rapport dat herkomstonderzoek een biografische benadering van het object dient te behelzen, waarbij ruimte is voor reflectie op de veranderende sociaal-politieke context waarbinnen het object betekenis heeft gekregen. In de praktijk van het onderzoek blijkt dat die sociaal-politieke context meestal minder eenduidig dan het op het eerste gezicht lijkt. Een goede kennis en weging van de regionale historiografische debatten is daarom noodzakelijk. In het geval van Sri Lanka spelen bijvoorbeeld verschillende visies op etnische identiteit en culturele eigenheid een grote rol in de maatschappelijke en academische debatten. In Nederland is tegelijkertijd lang sprake geweest van een vrij nostalgische visie op het eigen koloniale verleden op Sri Lanka.⁹¹ Tijdens het onderzoek naar de Sri Lankaanse objecten uit het Rijksmuseum, bleek het herkennen van deze soms conflicterende visies en historiografische stromingen belangrijk. Bovendien stelt object onderzoek ons juist in staat om ook bij te dragen aan deze debatten.

Gelaagde geschiedenis

Het herkomstonderzoek naar de Sri Lankaanse objecten draaide voor een groot deel om het ontwarren van de gelaagde en cultureel verweven geschiedenis van de objecten. Juist vanwege de gelaagdheid van de objecten was het onderzoek gediend met een transnationale, grenzeloze benadering, zowel in letterlijke als in figuurlijke zin. Als eiland midden in de Indische Oceaan heeft Sri Lanka een lange geschiedenis van politieke, culturele en economische invloeden van buitenaf. Zo onderhield het koninkrijk Kandy in de 17^e en 18^e eeuw dynastieke relaties met Zuid-Indiase hoven en stond het in religieus opzicht in verbinding met andere centra van Theravada Boeddhisme in Arakan (Myanmar) en Ayutthaya (Thailand). Het is bovendien een van de weinige gebieden in de wereld die getekend is door kolonialisme van drie elkaar opvolgende Europese mogendheden: de Portugezen (1506-1656); de Nederlanders (1636-1796) en de Engelsen (1796-1947). De recente politieke geschiedenis van Sri Lanka is lang gedomineerd door een nationalistisch vertoog, waarbij buitenlandse culturele invloeden geminimaliseerd werden en de geschiedenis van minderheden gemarginaliseerd werd. In de woorden van Zoltán Biederman en Alan Strathern:

here remains indeed a general sensitivity towards 'foreign interference' in the past and in the present, whether that is suspected as emanating from the neighbouring behemoth of India or the more distant ex-hegemon of Europe or 'the West'.⁹²

⁹⁰ Gananath Obeyesekere, 'Between the Portuguese and the Nāyakas: the many faces of the Kandyan Kingdom, 1591–1765.' In: Biedermann, Z ; Strathern, A. *Sri Lanka at the Crossroads of History*. (London, 2017). 161-178: p. 177; Zie ook de belangrijk reflectie hierop in het rapport van Asoka de Zoysa, 'Report No: 01' in: Asoka de Zoysa and Ganga Rajinee Dissanayaka,, 'Provenance research of the "Lewke cannon" in the Rijksmuseum, Amsterdam (2022).

⁹¹ Nira Wickramasinghe schreef nog in 2016 op: 'Terwijl in postkoloniaal Sri Lanka onverschilligheid over het koloniale verleden veranderde in een gretige consumptie ervan, lijkt de Nederlandse samenleving te volharden in ontkenning. Termen als ras, of koloniaal geweld horen we zelden in het maatschappelijk debat of de wetenschap.', zie: N. Wickramasinghe, 'Voorwoord' in: Lodewijk Wagenaar, *Kaneel en Olifanten. Sri Lanka en Nederland sinds 1600*. (Nijmegen, 2016), p. 13.

⁹² Alan Strathern and Zoltán Biedermann, 'Introduction: Querying the cosmopolitan in Sri Lanka and Indian Ocean history' in: Biedermann, Z ; Strathern, A. *Sri Lanka at the Crossroads of History*. *Sri Lanka at the Crossroads*, 1-18: p. 13

De zes onderzochte Sri Lankaanse objecten uit het Rijksmuseum dragen sporen van deze gelaagde geschiedenis van Sri Lanka. Ze brengen aan de ene kant culturele processen van lokalisering, verwevenheid en uitwisseling in beeld, en tonen aan de andere kant de rauwe geschiedenis van fysieke toe-eigening van land, mensen en middelen door de VOC. Het onderzoek naar deze objecten was een fascinerend proces waarin we geprobeerd hebben de verschillende lagen van de objecten te ontwarren. Met de herkomstvraag waarmee we het onderzoek aanvingen, kwamen vanzelf bredere vragen over de maakgeschiedenis en de betekenisgeving aan bod.

Neem het kanonnetje van Kandy als voorbeeld. De gelaagde geschiedenis vormde zowel letterlijk als figuurlijk onderdeel van de sociaal-politieke biografie van dit object. Zo bleek het kanonnetje in verschillende fases gedecoreerd. Ons onderzoek wees uit dat het waarschijnlijk oorspronkelijk gegoten is als geschenk van de VOC voor of op bestelling van de koning van Kandy. Dat verklaart ook waarom het kanonnetje oorspronkelijk was versierd met acanthusbladeren en cherubijnen, herkenbare Europese motieven. Maar daarnaast droeg het ook een aantal typisch lokale elementen, zo was het ook versierd met een Kandiaanse wapenschild en een typisch uivormige knop aan het uiteinde. Uit deze onderste laag van het kanon spreekt dus al die geschiedenis van culturele aanpassing en verwevenheid. Later is het kanonnetje verder voorzien van buitengewoon rijke decoratie die grotendeels Kandiaans is van aard was en het is ook in deze fase dat een Singalese inscriptie aangebracht. Uit de inscriptie konden we opmaken dat de uitbundige versiering aangebracht is in opdracht van de Singalese edelman Lewke, een belangrijk politieke figuur in de 18^e eeuwse koninkrijk Kandy. Nadere inspectie van de motieven lieten opnieuw sporen van de culturele verwevenheid zien, de elegante nari lata's (plant-vrouw) die aan de zijkant ingegraveerd zijn, hebben – heel atypisch - vleugels die een echo lijken te zijn van de vleugels van de eerder aangebrachte cherubijnen. Andere elementen, zoals de ingegraveerde reuzeneekhoorn, een endemische diersoort Sri Lanka en Zuid India, wezen weer op de specifiek lokale context waarin de versiering was aangebracht.

Sociaal-politieke biografie van de objecten

Vanaf het begin is het kanonnetje een politiek object geweest: het heeft tweemaal gediend om in de gunst van de koning van Kandy te komen, eerst door de VOC en daarna door Lewke desave. Uit de latere geschiedenis van het kanonnetje spreekt echter de gewelddadige context van het kolonialisme, het is vermoedelijk meegenomen tijdens de Nederlandse veldtochten tegen de koning van Kandy in 1762-1765 en vervolgens als oorlogsbuit geschonken aan de stadhouder Willem V, die het als oorlogstrofee tentoonstelde in zijn kabinet van zeldzaamheden. In de negentiende eeuw kreeg het object nogmaals een nieuw leven, toen het tijdelijk toegeschreven werd aan nationale held Michiel de Ruyter. In de twintigste eeuw is het afwisselend als geschenk en als oorlogsbuit geïnterpreteerd. Het onderzoek bestond dus niet alleen uit het afpellen van de kunsthistorische lagen, maar ook aan het afpellen van de verschillende betekenissen die in het verleden aan het kanon gegeven zijn.

Voor elk object bleek die sociaal-politieke geschiedenis weer anders te zijn. De maakgeschiedenis van de *maha thuwakku* (walgeweren) bracht een oude geschiedenis van technische kennisoverdracht in beeld die leidde tot de ontwikkeling van een hoogwaardige wapenindustrie in het zeventiende en achttiende eeuwse Kandy. Deze zware wapens dragen ook letterlijk de geschiedenis van oorlog tussen Kandy en VOC in 1762-65 met zich mee, want ze hebben duidelijke gebruikssporen. De gouden kastane heeft een prachtige en typische Kandiaanse greep van massief goud, ingelegd met

wel 138 diamanten en 13 robijnen. Dit koninklijke sierwapen heeft evenwel een blad met een duidelijke VOC oorsprong, ook hier verraadt het object dus die verknoopte geschiedenis. De biografieën van deze Sri Lankaanse objecten maken zo een uiterst complexe geschiedenis tastbaar. Het is de ongemakkelijke geschiedenis van een wereld waarin cultuuroverdracht, diplomatie en oorlogsgeweld onlosmakelijk met elkaar verbonden waren.

Onderzoek over grenzen

Essentieel in het totstandkomen van de objectbiografieën was de samenwerking over de disciplinaire grenzen heen. Daarbij was de samenwerking met experts uit Sri Lanka, en van elders in de wereld, cruciaal: expertise op het gebied van achttiende eeuwse Sri Lankaanse (Kandiaanse) kunst, ambachten, wapens en epigrafie is er nauwelijks in Nederland. Andersom zijn de Nederlandse archieven voor Sri Lankanen nauwelijks toegankelijk vanwege de taalbarrière, ook al liggen ze voor een deel opgeslagen in het Sri Lankaanse Nationaal Archief in Colombo. Hoewel reizen niet mogelijk was gedurende de duur van het project, boden video-calls veel mogelijkheden, bijvoorbeeld door goed samen te kijken naar detail-foto's van inscripties en motieven op de objecten en naar archiefbestanden. Zo konden de onderzoekers die vanuit verschillende disciplines naar de objecten keken elkaar goed deelgenoot maken van hun observaties en analyses.

De ervaring met Sri Lanka heeft ook op een andere manier tot belangrijke inzichten over samenwerking geleid. Sri Lanka is een land dat net als veel andere gebieden in de wereld - denk aan Taiwan, Brazilië, Zuid-Afrika, Ghana - een Nederlands-koloniaal verleden heeft gekend die doorwerkte in de daaropvolgende kolonisatie door andere Europese - dan wel, in het geval van Taiwan, Aziatische - machten. In Nederland was en is men zich vaak niet zo bewust van de vaak gewelddadige rol die Nederlanders hadden in die vroege kolonisatiegeschiedenis, en dat heeft gevolgen gehad voor de manier waarop tot niet zo lang geleden omgegaan is met objecten uit die regio's. Restitutieverzoeken werden niet serieus genomen, terwijl de pijnlijke geschiedenis van oorlog en geweld in het verleden ook wel werden gebagatelliseerd. Dat alles kwam het gesprek niet altijd ten goede.

Deze blinde vlek van Nederland voor zijn eigen koloniale verleden speelde ook op een andere manier een rol. Door de discussie over de objecten uitsluitend als een Nederlands-Sri Lankaanse aangelegenheid te zien werd er bij eerdere reconstructie van de objectgeschiedenissen zelden voorbij de eigen grenzen gekeken. Dat een oriëntatie in het onderzoek voorbij de Nederlands-Sri Lankaanse landsgrenzen belangrijk was, bleek alleen al uit het onderzoek naar het hierboven genoemde kanon van Kandy. Dankzij de betrokkenheid van twee Britse kanon-specialisten in het onderzoek, kwamen we twee vergelijkbare kanonnen op het spoor die zich in Windsor Castle bevinden. Vergelijking tussen deze drie kanonnetjes leverde belangrijke inzichten op over de maakgeschiedenis. Ook op een andere manier speelt de Britse erfenis een rol in de geschiedenis van de objecten die we onderzochten. De interesse in Sri Lanka voor het kanonnetje ontstond in de jaren 1930, een periode waarin Groot-Brittannië een aantal koninklijke objecten die na de verovering van Kandy in 1815 als oorlogstroofte geschonken waren aan het Britse koningshuis, teruggaf aan het nationaal museum in Sri Lanka.⁹³

Na de onafhankelijkheid in 1947 heeft Sri Lanka ook bij Nederland een aantal verzoeken ingediend om het kanonnetje terug te krijgen. In Nederland zijn die verzoeken nooit serieus genomen. Niet

⁹³ Nira Wickramasinghe, 'Authenticity and hybridity: Scrutinising heritage.' in: *IIAS newsletter*, No.57, 2011, 20-21; Aldrich, R. (2016). 'The return of the throne: the repatriation of the Kandyan regalia to Ceylon.' In: Robert Aldrich and Cindy McCreery (eds) *Crowns and Colonies*. (Manchester 2016). 139-162

alleen was men niet op Sri Lanka georiënteerd, er waren waarschijnlijk ook geen mensen die weet hadden van de Britse restitutie van Kandiaanse objecten die al plaats had gevonden en het belang dat daaraan in Sri Lanka gehecht werd. Anders gezegd: het kanonnetje hoorde voor Nederland eenvoudig bij een geschiedenis die als 'afgesloten' beschouwd werd, maar die in Sri Lanka overal nog zichtbaar was en die bovendien de weg bereidde voor het Britse kolonialisme. Vanuit Sri Lanka bezien zijn die geschiedenissen dus onlosmakelijk met elkaar verbonden. En wat voor Sri Lanka geldt, zal ook voor veel andere gebieden gelden waar Nederland zijn koloniale sporen heeft achtergelaten.

6. Terugkijken. Ervaringen in het herkomstonderzoek naar kunstwerken ontvreemd tijdens het naziregime.

Ellen Grabowsky en Jona Mooren

In 2019 initieerden het Expertisecentrum Restitutie /NIOD, het Rijksmuseum Amsterdam en Nationaal Museum Van Wereldculturen het *Pilotproject Provenance Research on Objects of the Colonial Era* (Pproce). De ervaring van het Expertisecentrum Restitutie (ECR) met herkomstonderzoek naar kunstwerken die tijdens het naziregime onvrijwillig uit het bezit van de oorspronkelijke eigenaar raakten - in het maatschappelijke veld inmiddels kortweg aangeduid als 'naziroofkunst' - vormde een belangrijke reden om het project bij het NIOD onder te brengen. Veel medewerkers van het ECR hebben een lange staat van dienst op het gebied van onderzoek en restitutie en de diverse professionele en maatschappelijke ontwikkelingen in dit veld, niet alleen in het kader van adviezen voor de Restitutiecommissie, maar ook door betrokkenheid bij *Museale Verwervingen vanaf 1933*. Daarnaast is het thema van 'transitional justice', dat zich beweegt rond vraagstukken die betrekking hebben op de verwerking van een traumatisch verleden, stevig verankerd binnen het ECR en het NIOD. Dat biedt de mogelijkheid om, naast de inbreng in het onderzoek naar de afzonderlijke voor Pproce geselecteerde objecten en de methodologische aanbevelingen in dit rapport, te reflecteren op ontwikkelingen rond herkomstonderzoek naar en restitutie van objecten uit verschillende periodes waarin onrecht heeft plaatsgevonden.

In Nederland is de afgelopen decennia ruime ervaring opgebouwd in onderzoek naar en omgang met objecten die (mogelijk) onvrijwillig uit het bezit van de oorspronkelijke eigenaren geraakt zijn ten tijde van het naziregime en naar het vraagstuk hoe dit onrecht te herstellen. Een vraagstuk dat nationaal en internationaal steeds dringender werd gevoeld en waarin ook Nederland initiatief nam om tot een herstel van onrecht te komen. In april 1998 verscheen het eerste rapport met aanbevelingen daartoe, na een proefonderzoek naar de door de Nederlandse Staat beheerde gerecupereerde kunstwerken, de zogenaamde NK-collectie. Al snel daarna werd een belangrijke stap gezet door de instelling van de Restitutiecommissie, die adviseert over individuele teruggaveverzoeken op naziroofkunst. De verwachting was dat enkele tientallen verzoeken zouden worden voorgelegd en dat de commissie na enkele jaren zou kunnen worden opgeheven. Dat bleek een verkeerde inschatting.

Talrijke andere (onderzoeks-) initiatieven volgden, vrijwel altijd op projectbasis. Musea onderzochten de eigen collecties. Bureau Herkomst Gezocht onderzocht de NK-collectie en ondersteunde zowel musea als verzoekers in hun onderzoek. Ook verschenen er wetenschappelijke publicaties van o.a. Muller en Schretlen en Campfens⁹⁴ en werden er tentoonstellingen georganiseerd in de Bergkerk in Deventer, Museum Boijmans Van Beuningen en het Stedelijk Museum Amsterdam. Een aantal maal werd de verwachting uitgesproken of zelfs aangekondigd dat de mogelijkheid tot het indienen van teruggaveverzoeken zou verdwijnen. Het onderwerp is evenwel voortdurend hoog op de maatschappelijke agenda blijven staan, terwijl het aantal claims nauwelijks vermindert en de minister met het hernieuwde onderzoek naar de NK-collectie door de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed weer flink investeert in herkomstonderzoek. Het ECR kreeg in 2018 van het ministerie een centrale rol toebedeeld op het gebied van onderzoek ten behoeve van claims, vrij wetenschappelijk onderzoek en het genereren van aandacht voor het vakgebied en professionalisering daarvan.

⁹⁴ Eelke Muller en Helen Schretlen, *Betwist Bezit. De Stichting Nederlands Kunstbezit en de teruggave van roofkunst na 1945*, (Zwolle: Waanders, 2002), Evelien Campfens, *Cross-border title claims to cultural objects: Property or heritage*, (Den Haag: Eleven, 2021)

Met enige regelmaat wordt gewezen op de grote verschillen tussen onderzoek naar bezitsverlies ten tijde van het naziregime (1933-1945) en onderzoek naar bezitsverlies in een koloniale context⁹⁵. Natuurlijk zijn er grote verschillen tussen die onderzoeksdomeinen, te beginnen met de veel grotere tijdspanne waarover het onderzoek zich uitstrekt. Ook zal de wijze waarop onrecht hersteld zal worden naar verwachting verschillen, denk aan intergouvernementele restitutie versus individuele restitutie. Niettemin is de aard van de problematiek (herstel van onrecht) in essentie vergelijkbaar en kent het onderzoek naar de historische omstandigheden grote overeenkomsten. Een herkomstonderzoeker gespecialiseerd in naziroofkunst zal dan ook veel van de methodologische aanbevelingen in dit rapport herkennen. Ook die onderzoeker heeft te maken met sterk gekleurde bronnen, ook daar is het van groot belang de situatie te onderzoeken waarin de (veelal joodse) eigenaar of schenker zich bevond in geval van verkoop of schenking en bevat het object zelf soms belangrijke aanknopingspunten voor onderzoek.⁹⁶ De resultaten van dergelijk onderzoek dragen niet alleen bij aan individueel rechtsherstel maar ook aan kennisproductie over vervolging en vervolgd. In deze beschouwing willen we vooral kijken naar de infrastructuur die er bestaat. Welke lessen zijn er geleerd en welke valkuilen kunnen vermeden worden door goed naar dat flankerende veld te kijken? Hieronder volgt een aantal eerste observaties.

Netwerk

Voor herkomstonderzoekers is een nationaal en internationaal netwerk van groot belang. De gevolgen van het naziregime en van koloniale machtsverhoudingen deden zich immers ver buiten de nationale landsgrenzen van de bezettende of veroverende machten gelden. In de twee projecten *Museale Verwervingen* bleek het voor conservatoren en herkomstonderzoekers van groot belang om ervaringen uit te wisselen, kennis te delen en elkaar scherp te houden in de soms uitdagende of zelfs frustrerende klus⁹⁷. Internationaal vervult de *Arbeitskreis Provenienzforschung* inmiddels een belangrijke rol⁹⁸. Ook het *Provenance Research Exchange Program* (PREP) tussen Duitsland en de Verenigde Staten, waarbij een kleine groep herkomstonderzoekers afwisselend een week in archieven en musea in Duitsland en de VS doorbracht zou een prachtig – en zover we nu inschatten gewenst – voorbeeld kunnen zijn voor onderzoekers in bijvoorbeeld Nederland en Indonesië.⁹⁹ Het opbouwen van een dergelijk internationaal netwerk kost tijd en moeite, er moet immers onder meer een (vertrouwens)band opgebouwd worden voor een dergelijk netwerk zijn vruchten afwerpt.

Onafhankelijk onderzoek en oordeel

In Nederland is er op het terrein van herkomstonderzoek en restitutieprocessen met betrekking tot de periode 1933-1945 een infrastructuur tot stand gebracht, die ter vergelijking en als inspiratie kan dienen voor de nieuwe infrastructuur die er met betrekking tot het koloniale verleden wordt opgebouwd, zoals ook min of meer door de commissie Gonçalves is voorgesteld. Het bestaan van een onafhankelijk oordelend orgaan in Nederland, de Restitutiecommissie, wordt over het algemeen zeer gewaardeerd. Zo wijst Andrea Bambi in *Appell für ein Beratendes Gremium* onder meer op de wenselijkheid van gremia die de Duitse deelstaten overstijgen, van onderlinge controle en een breed

⁹⁵ Zie over de verschillen en overeenkomsten bijvoorbeeld Adams, Catteeuw, Van Beurden, “Teruggave ontrafeld, reflecties over museumobjecten in tijden van repatriëring en restitutie”, in *Volkskunde* 2019, 3, 305-323, p. 317

⁹⁶ Sommige objecten zullen bovendien zowel onderzoek naar de koloniale situatie als naar de herkomst tijdens het naziregime vergen. Denk bijvoorbeeld aan de vele Benin-bronzen die zich in de geconfisqueerde collectie van de Joodse verzamelaar Rudolph Mosse bevonden. [MARI \(mari-portal.de\)](http://MARI(mari-portal.de))

⁹⁷ “Provenance research can be challenging and frustrating. One may spend hours, days or weeks following a trail that leads nowhere”, Nancy H. Yeide, Konstantin Akinsha en Amy L. Walsh, *AAM Guide to Provenance Research*, (Washington DC: American Alliance of Museums, 2001), 141.

⁹⁸ Zie [Arbeitskreis Provenienzforschung \(arbeitskreis-provenienzforschung.org\)](http://Arbeitskreis Provenienzforschung(arbeitskreis-provenienzforschung.org))

⁹⁹ Zie [German /American Provenance Research Exchange Program for Museum Professionals, 2017-2019 | Smithsonian Institution](http://German/American Provenance Research Exchange Program for Museum Professionals, 2017-2019 | Smithsonian Institution)

gedragen en onderbouwde standaard. Daarbij noemt ze het Nederlandse model als voorbeeld voor Duitsland: 'Vorbildhaft sind in diesem Zusammenhang die niederländische Restitutionskommission (...)'¹⁰⁰ Lynn Rother acht de betrokkenheid van experts in teruggave of juridische procedures van groot belang:

Reconstructing a provenance today usually entails identifying, locating and gaining access to sources and archives as well as interpreting historical signs and documents which can be fragmentary, decontextualized and difficult to understand.¹⁰¹

De veelgebruikte term 'provenance' of herkomst roept nog wel eens associaties op met de historische praktijk waarbij illustere vindplaatsen en collecties aan kunstwerken werden gekoppeld om het prestige of de waarde ervan te verhogen. Het herkomstonderzoek dat plaatsvindt in het kader van restitutieverzoeken is echter veel meer dan het in kaart brengen van voormalige eigenaren of bezitters. Niet alleen spelen er vragen rond identificatie en eigendomsverhoudingen, maar met name het reconstrueren van het handelen van actoren die betrokken zijn geweest bij de weg die objecten hebben afgelegd en de context waarin dit plaatsvond is van groot belang in het onderzoek ten behoeve van restitutieverzoeken op nazi-roofkunst. Daarnaast kan het onderzoeksproces de nabestaanden of erfgenamen een vorm van genoegdoening bieden, door licht te laten schijnen op misdaden uit het verleden of voorheen onbekende delen van de familiegeschiedenis.

Het onderzoek in teruggaveverzoeken behelst dan ook veel meer dan men misschien in eerste instantie zou verwachten. Naast onderzoek in kunsthistorische literatuur en archieven is ook biografisch en historisch onderzoek van groot belang, evenals kennis van relevante netwerken. Dit uitvoerige onderzoek – dat de capaciteit van erfgoedinstellingen zelf overstijgt – wordt door verzoekers in restitutieprocedures vaak zeer gewaardeerd:

The Committee's research bureau gets to the bottom of everything. We received an investigation report relating to our claim, from which it emerged that a great deal of archival research had been conducted. And probably what we saw was only the tip of the iceberg. (...) This makes a much better impression on applicants such as ourselves rather than receiving a letter with the announcement, "These are your things. Where do you want us to deliver them?" (...) I personally learned a great deal from the investigation report. It contained facts about my family and my grandfather's gallery that I never knew.¹⁰²

Structurele inbedding

Tot slot leert onderzoek naar nazi-roofkunst dat continuïteit en duurzame inbedding van herkomstonderzoek van groot belang is. Terugkijkend zien we dat de infrastructuur rond (herkomst)onderzoek naar nazi-roofkunst nogal ad hoc ontstaan is, vaak onder grote maatschappelijke druk. Ad hoc oplossingen dragen het gevaar in zich dat een lappendeken ontstaat, en in 2015 constateerde Bureau

¹⁰⁰ Andrea Bambi, "Appell für ein Beratendes Gremium in der ethnologische Provenienzforschung", in *Provenienzforschung zu ethnografischen Sammlungen der Kolonialzeit Positionen in der aktuellen Debatte* ed. Larissa Förster, Iris Edenheiser, Sarah Fründt, Heike Hartmann, (digitale publicatie, 2018) <https://doi.org/10.18452/19029>, 325

¹⁰¹ Sharon Hecker, Jennifer Mass, Lynn Rother, "The Benefits and Challenges of Expert Witnesses for Art Law Cases and the CAFA Expert Witness Pool", in *Art & Cultural Heritage Law Newsletter*, Summer 2021, 6

¹⁰² Annemarie Marck and Marleen Schoonderwoerd, "Ultimately, the Applicant Needs to Feel that Justice Has Been Done, an interview with Alfred Jacobsen", in Ed. Evelien Campfens, *Fair and Just Solutions: alternatives to litigation in Nazi-looted art dispute: status quo and new developments*, (Den Haag: Eleven International Publishing, 2014), 105

Berenschot dan ook dat er dubbelingen en blinde vlekken in het veld bestonden¹⁰³. Veel werk is de afgelopen jaren door tijdelijke krachten verricht en herkomstonderzoek is regelmatig als een losstaand, kortdurend project ingezet waardoor opgebouwde expertise over de herkomst van collecties niet altijd in de musea bewaard gebleven is.

Dit is overigens geen typisch Nederlands probleem. Christian Fuhrmeister en Meike Hopp vragen zich in *Rethinking Provenance Research* over de het Duitse onderzoek naar naziroofkunst af:

If, however, one of Germany's largest museums [Bayerischen Staatsgemäldesammlungen] considers a period of 274 years to be realistic just for the art-historical processing, in the form of a collection catalog, of seven thousand paintings dating from before 1800, how is the incomparably larger challenge of checking the provenance of works to be met within a two-year project?¹⁰⁴

Tegelijkertijd leert de ervaring dat dergelijke processen nu eenmaal stapje voor stapje gaan en het voornemen volledig te zijn ook verlamdend kan werken.

Ook in het koloniale veld komt de vraag op hoe en waar het onderzoek belegd zal worden. In haar beleidsvisie heeft de minister gesteld:

Herkomstonderzoek van collecties behoort tot de kerntaken van musea en is essentieel voor het aankopen, behoud, beheer en presenteren van objecten. [...], [ik] verzoek [...] de beheerders van de Rijkscollectie om dit herkomstonderzoek voortvarend op te pakken en zal [...] de overige musea wijzen op hun verantwoordelijkheid.¹⁰⁵

De vraag is echter hoeveel musea herkomstonderzoek op dit moment daadwerkelijk als kerntaak kunnen beschouwen, op een niveau dat een basisregistratie overstijgt, ook indachtig de veranderde rol van conservatoren¹⁰⁶.

Probleem daarbij is ook dat de opleidingsmogelijkheden bij al deze ontwikkelingen zijn achtergebleven. In Nederland bestaat nog geen structureel hoger onderwijs op het gebied van herkomstonderzoek naar naziroofkunst; de meeste onderzoekers leren het vak in de praktijk, waar gericht onderwijs in landen als Duitsland en Groot-Brittannië wel bestaat. Het zou de moeite lonen specialistisch herkomstonderzoek duurzaam te verankeren in het Nederlandse erfgoedlandschap. Niet alleen door ruimte te maken voor gespecialiseerd herkomstonderzoek dat structureel ingebed is in alle (middel)grote Nederlandse musea en een onafhankelijk expertisecentrum voor teruggaveverzoeken, maar ook door opleidingsmogelijkheden te creëren voor masterstudenten in Nederland en herkomstlanden, en daarnaast bijscholing te bieden aan erfgoedinstellingen en kunsthandel. Zo ontstaat een generatie medewerkers in de museale en erfgoedsector bij wie het instrumentarium aanwezig is om deze problematiek te adresseren.

¹⁰³ Bureau Berenschot, Een toekomstgericht restitutiebeleid. Over een duurzame, transparante en onomstreden organisatie rondom restituties (Den Haag, 2015), raadpleegbaar via www.tweedekamer.nl.

¹⁰⁴ Fuhrmeister, Hopp, "Rethinking Provenance Research", *Getty Research Journal*, vol. 11, 2019, 217

Gevolgd door: "It is worth noting that what is meant here by "art-historical processing" is really no more and no less than the documentation, recording, classification, and, where appropriate, attribution of the works in keeping with the latest research—not provenance research, and not the search for previous owners."

¹⁰⁵ Gonçalves-Ho Kang You, Lilian (ed.), 'Koloniale Collecties en Erkenning van Onrecht' (Raad voor Cultuur 2020) 9

¹⁰⁶ Zie hiervoor bijvoorbeeld Micha Leeflang, *No Exhibitions, No Visitors, No Money: The Effect on the Curator's Role*, lezing op het Codart Congres 2019

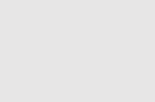
Concluderend

Wat we in ieder geval kunnen leren uit onderzoek naar objecten die ontvreemd werden tussen 1933 en 1945, is dat herkomstonderzoek veel informatie naar boven kan brengen en daarmee ook de brede maatschappelijke kennis over de periode kan verdiepen en verbreden. Daarmee kan het bijdragen aan een langdurig proces van verwerking van het verleden.¹⁰⁷ Het opbouwen van een professioneel veld en netwerk kost tijd en geld en vergt een investering in de opbouw van expertise. Wie denkt met grote passen snel thuis te kunnen zijn zou zich weleens lelijk kunnen vergissen. Die vergissing kan voorkomen worden door van meet af aan systematisch te investeren in internationale netwerken, in structurele inbedding van herkomstonderzoek, in opleiding en behoud van expertise en in de borging van onafhankelijkheid in onderzoek en oordeelsvorming.

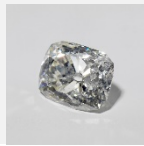
¹⁰⁷ Zoals Hilmar Farid stelde “It’s not simply about the return of objects; it’s about knowledge production. It’s about rewriting of histories; it’s about dealing with past injustices.” Dit webinar is terug te zien op <https://www.youtube.com/watch?v=aOF0tMOHnf4>. Zie voor een toelichting <https://www.soas.ac.uk/cseas/events/seminars/20may2021-the-politics-of-restitution.html>.

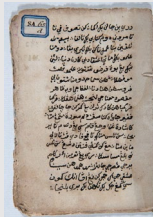
Bijlagen

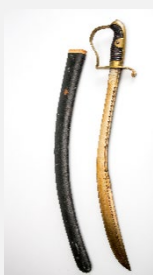
1. Lijst herkomstverslagen (geselecteerde objecten) PPROCE

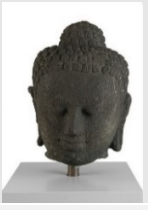
Volgnr. Herkomst-verslagen	Volgnr. Objecten	Beherende instelling	Objectnummer	Objectnaam (zoals geregistreerd door de instelling)	Afbeelding	Auteur herkomst-verslag
1	1	NMVW, Museum Volkenkunde	RV-360-1475	Hoofddekseel (kanigara) [headwear]		Tom Quist
	2		RV-360-1481	Gordel voor Staatsiekris (Epek) [belt]		
	3		RV-360-1481a	Staatsiekris (Keris) [ceremonial kris]		
2	4	NMVW, Museum Volkenkunde	RV-360-1623	Schild [Shield]		Klaas Stutje
3	5	NMVW, Museum Volkenkunde	RV-360-5255	Wayang bèbèr platen [Wayang beber scrolls]		Klaas Stutje
	6		RV-360-5256			
	7		RV-360-5257			
4	8	NMVW, Museum Volkenkunde	RV-360-5268	Trofee-schedel		Klaas Stutje
5	9	NMVW, Museum Volkenkunde	RV-360-5393	Staatsiekris		Tom Quist

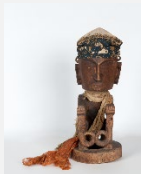
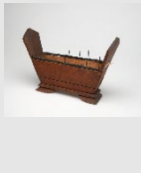
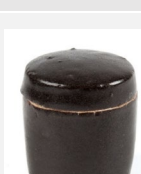
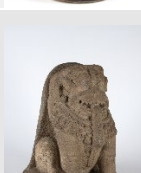
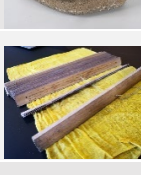
	10	NMVW, Museum Volkenkunde	RV-360-5394	Staatsiekris		
6	11	NMVW, Museum Volkenkunde	RV-360-5839	Lans		Klaas Stutje
7	12	NMVW, Museum Volkenkunde	RV-360-5859	Musket		Klaas Stutje
8	13	NMVW, Museum Volkenkunde	RV-360-6021	Staatsiekris [Ceremonial kris]		Tom Quist
9	14	NMVW, Museum Volkenkunde	RV-360-8080	Brief van de sultan van Madura [Letter of sultan of Madura]		Tom Quist
	15	RMA	NG-NM-7115	Kris of King William I		
10	16	NMVW, Museum Volkenkunde	RV-360-8082	Staatsiekris - Keris		Tom Quist

11	17	NMVW, Museum Volkenkunde	RV-360-9543a	Amuletrol [talismanic scroll]		Mirjam Shatanawi
12	18	RMA	AK-RAK-1988-19	Miniatuurstupa [Miniature stupa]		Caroline Drieënhuizen
13	19	RMA	NG-C-2000-3	The Banjarmasin Diamond		Klaas Stutje
14	20	RMA	NG-2009-134	Model of a Javanese Marketplace		Klaas Stutje
15	21	NMVW, Museum Volkenkunde	RV-1429-134	Tekeningen van mythische vogel [Drawings of a mythical bird]		Mirjam Shatanawi
	22		RV-1429-134a			Mirjam Shatanawi
16	23	RMA	NG-2004-47	Sinkin panjang met schede [Sword]		Mirjam Shatanawi
17	24	NMVW, Museum Volkenkunde	RV-1599-660	Kris met schede (Kreh bugeh meusarongan)		Mirjam Shatanawi

18	25	NMVW, Tropenmuseum	TM-1482-1	Handgeschreven Koran met rijk versierde folio's [Qur'an manuscript]		Mirjam Shatanawi
19	26	NMVW	RV-179-1	Paneel van een graftombe [Tomb Panel]		Mirjam Shatanawi
20	27	NMVW, Tropenmuseum	TM-674-722	Laken staatsiejas toebehoord aan Teuku Umar [Teuku Umar jacket]		Mirjam Shatanawi
21	28	NMVW, Tropenmuseum	TM-1704-11	Zwaard zonder schede [Sword without sheath] (Gliwang pucok meukawet)		Mirjam Shatanawi
22	29	NMVW, Museum Volkenkunde	RV-163-48d	Hikayat Makkah Madinah [manuscript]		Mirjam Shatanawi
23	30	NMVW, Museum Volkenkunde	RV-3600-594	Grafsteen – Batu Aceh		Mirjam Shatanawi
24	31	NMVW, Museum Volkenkunde	RV-761- 105	Dolk met schede – <i>lading belajoeng lama</i>		Klaas Stutje
	32		RV-761-114	Lans met schede, gebruikt als waardigheidssym bool van een vorst – <i>toembak djangat</i>		

25	33	NMVW, Tropenmuseum	TM-H-1669	Kromme sabel met schede, de kling met geïncrusteerde Arabische inschrift		Klaas Stutje
26	34	RMA	NG-1977-279- 15-1	Indische vlag		Klaas Stutje
27	35	NMVW, Museum Volkenkunde	RV-300-183	Strijddjak		Klaas Stutje
28	36	OSG Graaf Engelbrecht	-	Skull A (no formal title)		Klaas Stutje
29	37	OSG Graaf Engelbrecht	-	Skull B (no formal title)		Klaas Stutje
30	38	OSG Graaf Engelbrecht	-	Skull C (no formal title)		Klaas Stutje
31	39	NMVW, Museum Volkenkunde	RV-3600-193	Staatsiekris – <i>keris</i> [Ceremonial Kris]		Tom Quist
32	40	NMVW, Museum Volkenkunde	RV-3600-1892	Krissen		Tom Quist
	41		RV-3600-1893			
	42		RV-3600-1894			
	43		RV-3600-1895			

33	44	NMVW, Tropenmuseum	TM-6441-1	Miniatuurkoran in messingen foedraal [Miniature Qur'an in brass locket]		Mirjam Shatanawi
34	45	NMVW, Tropenmuseum	TM-5663-18	Katoenen jak met Arabische kalligrafie [Batik vest with Arabic calligraphy]		Mirjam Shatanawi
35	46	NMVW, Tropenmuseum	TM-6092-1	Insigne van de nationalistische Siliwangi divisie – Enblem pin divisi Siliwangi		Mirjam Shatanawi
36	47	NMVW, Tropenmuseum	TM-A-5945	Stenen hoofd van een Boeddha Beeld (Artis Buddhaheads) [Stone head of a Buddha statue]		Marieke Bloembergen en Melle Monquill
	48		TM-A-5946			
	49		TM-A-5947			
	50		TM-A-5948			
37	51	RMA	NG-MC-1889- 84-4	Flag (Vlag uit de voormalige Nederlandse koloniën)		Caroline Drieënhuizen
38	52	RMA	NG-MC-1889- 84-6	Flag (Zulfiqar) – Vlag uit de voormalige Nederlandse koloniën		Caroline Drieënhuizen

39	53	RMA	AK-RAK-1992-3	Bodhisattva Amoghapasha Lokeshvara		Caroline Drieënhuizen
40	54	RMA	AK-RAK-1970-2	Vajrasattva		Caroline Drieënhuizen
41	55	NMVW, Museum Volkenkunde	RV-2432-3	Voorouderbeeld – amfjanir, amphjanir [Human figure]		Caroline Drieënhuizen
42	56	NMVW, Tropenmuseum	TM-H-350a	Model van een saron, kinderspeelgoed [Model of a saron, children's toy]		Caroline Drieënhuizen
43	57	NMVW, Tropenmuseum	TM-H-2285	Zalfpot van aardewerk [Chinese ointment jar]		Caroline Drieënhuizen
44	58	NMVW, Tropenmuseum	TM-1772-406	Stenen beeld van een Singha		Klaas Stutje
45	59	NMVW, Museum Volkenkunde	RV-1994-10	Handschrift (Lontar)		Caroline Drieënhuizen
46	60	RMA	NG-NM-1015	Singalees kanon of Lewuke's kanon		Alicia Schrikker en Doreen van den Boogaart i.s.m. <i>Asoka de Zoysa, Ganga Dissanayake, Ruth Brown, Kay Smith en Arie Pappot</i>

47	61	RMA	NG-NM-7114	Singalees mes of Piha-kaetta met schede		Alicia Schrikker en Doreen van den Boogaart i.s.m. <i>Senarath Wickramasinghe</i>
48	62	RMA	NG-NM-560	Kastane met schede uit Kandy (gouden)		Alicia Schrikker en Doreen van den Boogaart i.s.m. <i>Senarath Wickramasinghe</i>
49	63	RMA	NG-NM-7112	Kastane met schede (zilveren)		Alicia Schrikker en Doreen van den Boogaart i.s.m. <i>Senarath Wickramasinghe</i>
50	64	RMA	NG-NM-519	Two wall guns (jingals) <i>Gingals or Grasshoppers</i>		Alicia Schrikker en Doreen van den Boogaart i.s.m. <i>Chamikara Pilapitiya, namens het Colombo National Museum</i>
	65	RMA	NG-NM-520			

2. Organisatie van het onderzoek: de work packages

Het onderzoek voor het **Pilotproject Provenance Research on Objects of the Colonial Era (Pproce)** is georganiseerd rond een achttal *work packages* (WP's). Naast organisatorische WP's die gaan over de projectleiding en externe communicatie (WP's A en H) en het werkproject over de Indonesisch-Nederlandse restitutediscussie zijn de overige WP's thematisch georganiseerd rond objectonderzoek. Deze thematische work packages werden uitgevoerd onder leiding van Jona Mooren.

De work packages vormden primair een intern organiserend instrument en de indeling ervan is niet op theoretische of historische gronden uitgewerkt. Wel reflecteert de keuze een mogelijke variëteit in startpunten en aanvliegroutes, variërend van lijsten die zijn samengesteld door musea in landen van herkomst tot verzamelingen in een bepaald museum, zoals uitvoeriger is beschreven in hoofdstuk 3. Daardoor kon ook sprake zijn van een zekere overlap. In de uiteindelijke uitvoering zijn niet alle work packages even diepgaand uitgewerkt.

Work package B

De objecten in deze work package zijn geselecteerd in overleg met het Museum Nasional Indonesia in Jakarta. Het onderzoek werd uitgevoerd door Klaas Stutje, Mirjam Shatanawi, Tom Quist en Caroline Drieënhuizen.

Work package C

Doel van dit werkpakket is het in kaart brengen van de Indonesisch-Nederlandse restitutediscussie sinds de onafhankelijkheid van Indonesië en is uitgevoerd door Klaas Stutje.

Work package D

De objecten in deze work package zijn te relateren aan een aantal koloniale conflicten; te weten Banjarmasin, Aceh, Bali en de dekolonisatie oorlog. Het onderzoek werd uitgevoerd door Klaas Stutje, Mirjam Shatanawi en Tom Quist.

Work package E

De objecten in deze work package zijn via koloniale instituten in Nederland terechtgekomen. Het onderzoek werd uitgevoerd door Marieke Bloembergen en Melle Monquil, en Caroline Drieënhuizen.

Work package F

De objecten in deze work package zijn via particuliere verzamelaars in de musea terechtgekomen. Het onderzoek werd uitgevoerd door Caroline Drieënhuizen en Klaas Stutje.

Work package G

De objecten in deze work package zijn geselecteerd na gesprekken met verschillende universiteiten en musea in Sri Lanka. Het onderzoek werd uitgevoerd door Alicia Schrikker en Doreen van den Boogaart.

Bronnen en literatuur

Bibliografie

- Anon., *Culavamsa, Being the More Recent Part of the Mahavamsa*, deel II, vert. Wilhelm Geiger en C. Mabel Rickmers (Oxford 1930).
- Anon., *Moed, Beleid en Trouw, Verzameling van Dagorders, van 1818 t/m heden* (Batavia 1939).
- Anon., *Verzameling der Merkwaaardigste Vonnissen gewezen door de krijgsraad te velde in de zuid- en oosterafdeeling van Borneo gedurende de jaren 1859-1864* (Batavia 1865).
- Adams, K.M., P. Catteeuw en J. van Beurden, 'Teruggave ontrafeld, reflecties over museumobjecten in tijden van repatriëring en restitutie', *Volkskunde* 120-3 (2019) 305-323.
- Alberti, S.J.M.M., 'Why Collect Science?', *Journal of Conservation and Museum Studies* 15-1 (2017).
- Aldrich, Robert, 'The return of the throne: the repatriation of the Kandyan regalia to Ceylon' in: Robert Aldrich en Cindy McCreery (eds.), *Crowns and Colonies* (Manchester 2016) 139-162.
- Ali, Moh., *Surat-surat perdjandjian antara kerajaan-kerajaan Bali?Lombok dengan pemerintah Hindia Belanda, 1841-1938* (Jakarta 1964).
- Appadurai, A. (ed.), *The Social Life of Things. Commodities in Cultural Perspective* (Cambridge 1986).
- Aranui, Amber, 'The Importance of Working with Communities; Combining Oral History, the Archive and Institutional Knowledge in Provenance Research', in: Förster (e.a., eds.), *Provenienzforschung zu ethnografischen Sammlungen*, 45-54.
- Bakhri, Saiful, Isamu Sakamoto en Muhammad Nurul Fajri, 'Collaborative Efforts to Preserve Wayang Beber in Indonesia', conferentie paper 7 december 2018.
- Bambi, Andrea, 'Appell für ein Beratendes Gremium in der ethnologische Provenienzforschung', in: Förster (e.a., eds.), *Provenienzforschung zu ethnografischen Sammlungen*, 323-325.
- Beurden, J. van, *The Return of Cultural and Historical Treasures: The Case of the Netherlands* (Amsterdam 2012).
- Beurden, J. van, 'Treasures in Trusted Hand: Negotiating the future of colonial cultural objects' (Proefschrift Vrije Universiteit Amsterdam 2016).
- Beurden, J. van, *Herplaatsing Collectie Voormalig Museum Nusantara Delft 2013 – 2018. Lering en vragen* (NMVW 2018).
- Beurden, Jos van, Kathleen M. Adams en Paul Catteeuw, 'Teruggave ontrafeld, reflecties over museumobjecten in tijden van repatriëring en restitutie', *Volkskunde, Tijdschrift over de Cultuur van het Dagelijks Leven* (2019:3) 305-323.
- Bloembergen, Marieke en Martijn Eickhoff, 'A Wind of Change on Java's Ruined Temples: Archaeological Activities, Imperial Circuits and Heritage Awareness in Java and the Netherlands (1800-1850)', *BMGN* 128:1 (2013) 81-104.
- Bloembergen, Marieke en Martijn Eickhoff, *The Politics of Heritage in Indonesia: A Cultural History* (Cambridge 2020).
- Bloembergen, Marieke, 'Voorstel om het centrale begrip en doel van de opdracht op te rekken: van pilot herkomstonderzoek naar pilot socio-political lives of objects' (Interne discussienota PPROCE, 15 juni 2021).
- Bureau Berenschot, *Een toekomstgericht restitutiebeleid. Over een duurzame, transparante en onomstreden organisatie rondom restituties* (Den Haag 2015).
- Campfens, Evelien, *Cross-border title claims to cultural objects: Property or heritage* (Den Haag 2021).
- Conrad, Sebastian, *What is Global History* (Princeton: Princeton University Press 2016).
- Cooper, Frederick, *Colonialism in Question. Theory, Knowledge, History* (Berkeley: University of California Press 2005).

- Drieënhuizen, C. en F. Sysling, 'Java Man and the Politics of Natural History', *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde* 177-2 (2021).
- Duuren, David van, Mischa ten Kate en Susan Legêne, *Physical Anthropology Reconsidered: Human Remains at the Tropenmuseum* (Amsterdam 2007).
- Ernawati, Wahyu, 'The Lombok Treasure', in: Sri Hardiati en Ter Keurs (eds.) *Indonesia*, 146-159.
- Flescher, Sharon, 'The Challenges of Provenance Research', in: Tompkins (ed.), *Provenance Research Today*, 40-41.
- Fuhrmeister, Christian, en Meike Hopp, 'Rethinking Provenance Research', *Getty Research Journal* 11 (2019) 213-231.
- Förster, Larissa, Iris Edenheiser, Sarah Fründt en Heike Hartmann, *Provenienzforschung zu ethnografischen Sammlungen der Kolonialzeit. Positionen in der aktuellen Debatte* (DGSKA 2018).
- Förster, Larissa, 'Legal Questions from the Perspective of Social/Cultural Anthropology', in: Lang, 'Guidelines for German Museums', 108-111.
- Förster, Larissa, Iris Edenheiser en Sarah Fründt, 'Eine Tagung zu postkolonialer Provenienzforschung, Zur Einführung', in: idem, *Provenienzforschung zu ethnografischen Sammlungen*, 19-23.
- Ginzburg, Carlo, 'Sporen. Wortels van een indicatie-paradigma', vert. Annie M.C. van Rest, *Raster, tijdschrift in boekvorm* 17 (1981), 132-173; zie www.dbnl.org/tekst/_ras001198101_01/_ras001198101_01_0013.php (laatst geraadpleegd 2 februari 2022).
- Guha, Ranajit, 'On Some Aspects of the Historiography of Colonial India', in: *Subaltern Studies I: Writings on South Asian History and Society* (Delhi 1982).
- Hecker, Sharon, Jennifer Mass, Lynn Rother, 'The Benefits and Challenges of Expert Witnesses for Art Law Cases and the CAFA Expert Witness Pool', *Art & Cultural Heritage Law Newsletter* (Summer 2021) 6.
- Hicks, Dan, *The Brutish Museums. The Benin Bronzes, Colonial Violence and Cultural Restitution* (Londen 2020).
- Joyner, C.W., *Shared Traditions: Southern History and Folk Culture* (Urbana 1999).
- Isaac, Trevor, 'Using the Reciprocal Research Network for both Indigenous and Western Cultural Provenance Standards', in: Förster (et al, eds.), *Provenienzforschung zu ethnografischen Sammlungen*, 91-102.
- Kamma, Freek C., 'De beslissing', *De Nederlander* (22 augustus 1936) 8.
- Keurs, Pieter ter, 'Collecting in the Colony', *Indonesia and the Malay World* 37-108 (2009), 147-161.
- Kopytoff, I., 'The Cultural Biography of Things: Commoditization as Process', in: A. Appadurai (ed.), *The Social Life of Things. Commodities in Cultural Perspective* (Cambridge 1986) 64-94.
- Leefflang, Micha, 'No Exhibitions, No Visitors, No Money: The Effect on the Curator's Role' (paper op het Codart 22 Congres, 2 tot 4 juni 2019).
- Marck, Annemarie en Marleen Schoonderwoerd, 'Ultimately, the Applicant Needs to Feel that Justice Has Been Done, an interview with Alfred Jacobsen', in: Evelien Campfens (ed.), *Fair and just solutions?: alternatives to litigation in Nazi-looted art disputes: status quo and new developments* (Den Haag 2015).
- Muller, Eelke, en Helen Schretlen, *Betwist Bezit. De Stichting Nederlands Kunstbezit en de teruggave van roofoorkunst na 1945* (Zwolle 2002).
- Müller, Salomon, *Verhandelingen over de natuurlijke geschiedenis der Nederlandsche overzeesche bezittingen* (Leiden 1837-1844).
- Nurdin, Endang, en Callistasia Wijaya, 'Raja Belanda diminta kembalikan berlian Banjarmasin: "Jika bertemu, saya akan minta semua barang kesultanan di Belanda"', *BBC News Indonesia* (13 maart 2020).

- Obeyesekere, Gananath, 'Between the Portuguese and the Nāyakas: the many faces of the Kandyan Kingdom, 1591– 1765', in: Biedermann en Strathern (eds.), *Sri Lanka at the Crossroads of History* (London 2017) 161-177.
- Panular, Pangeran Arya, 'Babad Bědhah ing Ngayogyakarta', in: Peter Carey, *The British in Java, 1811-1816: a Javanese account: a text edition* (Oxford 1992).
- Phillips, Barnaby, *Loot. Britain and the Benin Bronzes* (Londen 2021).
- Plankensteiner, Barbara (ed.), *Benin Kings and rituals* (Chicago 2008).
- PPOCE, 'Gezamenlijk herkomstonderzoek koloniale collecties' (Onderzoeksvoorstel PPOCE, 7 juni 2019).
- Rees, W.A. Van, *De Bandjermasinsche Krijg van 1859-1863, deel I* (Arnhem 1865).
- Reinwardt, C.G.C., *Journal van de reis naar Indië en excursies op Java, Oct. 1815- Oct.1818* (UBL Leiden, Special Collections, manuscript BPL 2424:5).
- Ribbens, Arjen, 'Het gaat om de erkenning dat het koloniale kunstobject van hen is', *NRC Handelsblad* (6 maart 2019).
- Rütte, J.M.C.E. Le, *Expeditie tegen de versterking van Pangeran Antasarie* (Leiden 1863).
- Said, Edward W., *Orientalism* (New York 1978).
- Schmidt, Peter R., *Historical Archaeology in Africa: Representation, Social Memory, and Oral Traditions* (Lanham 2006).
- Scott, C., *Cultural Diplomacy and the Heritage of Empire: Negotiating Post-Colonial Returns* (New York 2020).
- Serrurier, L., '11de klasse. Kunsten en wetenschappen', in: *Catalogus der afdeling Nederlandsche Koloniën van de Internationale Koloniale en Uitvoerhandelstentoonstelling van 1 Mei tot ulto October 1883. Groep II* (Leiden 1883).
- Shatanawi, Mirjam, *Islam at the Tropenmuseum* (Arnhem 2014).
- Shatanawi, Mirjam, 'Making and unmaking Indonesian Islam: Legacies of Colonialism in Museums' (Proefschrift Universiteit van Amsterdam, forthcoming).
- Sousa, Jason en Ariane Moser, 'Data and Databases in Provenance Research', in: Tompkins (ed.) *Provenance Research Today*, 85-96.
- Spivak, G.C., 'Can the subaltern speak?', in: Patrick Williams and Laura Chrisman (eds), *Colonial Discourse and Postcolonial Theory: a Reader* (Harvester Wheatsheaf: 1993), 94-104.
- Sri Hardiati, Endang en Pieter ter Keurs (eds.) *Indonesia: the Discovery of the Past* (Amsterdam 2006).
- Stolberg, Marie en Andrea Lehmann, 'Best-Practice Guidelines, Research Methods and Tools', in: Tomkins (ed.), *Provenance Research Today*, 58-66.
- Stoler, Ann Laura, *Along the Archival Grain: Epistemic Anxieties and Colonial Common Sense* (Princeton 2009).
- Sulaiman, Haji, *Syair perang Wangkang*, vert. Putri Minerva Mutiara (Jakarta 1979).
- Tompkins, Arthur (ed.), *Provenance Research Today, Principles, practice, problems* (Londen 2020).
- Trouillot, Michel-Rolph, *Silencing the past: power and the production of history* (Boston Mass. 1995).
- Wickramasinghe, Nira, 'Voorwoord', in: Lodewijk Wagenaar, *Kaneel en Olifanten. Sri Lanka en Nederland sinds 1600* (Nijmegen 2016) 13.
- Wickramasinghe, Nira, 'Authenticity and hybridity: Scrutinising heritage.' *IIAS newsletter* 57 (2011) 20-21.
- Wijaya, Callistasia, 'Indonesia-Belanda: Ratusan ribu benda bersejarah Indonesia dimiliki Belanda, akankah segera dikembalikan?', *BBC News Indonesia* (17 maart 2020).
- Wood Ruby, Louisa, 'Provenance Research in a Digital Age', in: Tompkins (ed.), *Provenance Research Today*, 97-104.
- Yeide, Nancy, Konstantin Akinsha en Amy L. Walsh, *AAM Guide to Provenance Research* (Washington D.C. 2001).
- Young, Robert J.C., *Postcolonialism. An Historical Introduction* (Malden 2001).

Zoysa, Asoka de, en Ganga Rajinee Dissanayaka, 'Provenance research of the "Lewke cannon" in the Rijksmuseum' (onderzoeksverslag Amsterdam 2022).

Zoltán Biedermann en Alan Strathern (eds.), *Sri Lanka at the Crossroads of History* (Londen 2017).

NL-HaNA, Koloniën, 1850-1900, 2.10.02, inv.nr. 869, verbaal 16 September 1859 no. 29, kopie van een vertaling van een publieke aankondiging van Tamdjid Illah op 25 juni 1859.

NL-HaNA, Koloniën, 1850-1900, 2.10.02, inv.nr. 2779, verbaal 21 April 1875 no. 19.

NL-HlmNHA, 476 Rijksmuseum en rechtsvoorgangers te Amsterdam, inv. nr. 845, extract van de directeur van Museum voor Oudheden, zonder datum.

Digitale publicaties

(Allen laatst geraadpleegd op 2 februari 2022)

- Anon., 'Het beroemde Luba-masker' (Koninklijk Museum voor Midden-Afrika, 4 augustus 2021). Zie: <https://www.africamuseum.be/nl/learn/provenance/luba-mask>
- Anon., 'Project Catalogues' (National Museums Scotland, zonder datum). Zie: <https://www.nms.ac.uk/collections-research/our-research/highlights-of-previous-projects/baggage-and-belonging-collecting-practices-of-the-british-army/project-updates/project-catalogues/>
- Andratschke, Claudia (et al. eds.), 'Leitfaden zur Standardisierung von Provenienzangaben' (German Lost Art Foundation, 2018). Zie: [https://wissenschaftliche-sammlungen.de/files/4515/2585/6130/Leitfaden APFeV online.pdf](https://wissenschaftliche-sammlungen.de/files/4515/2585/6130/Leitfaden_APFeV_online.pdf)
- Deterts, Dorothea (ed.), 'Recommendations for the Care of Human Remains in Museums and Collections' (German Museums Association, 2013). Zie: <https://www.museumbund.de/publikationen/recommendations-for-the-care-of-human-remains/>
- Engelshoven, Ingrid van, 'Beleidsvisie collecties uit een koloniale context' (Kamerstuk Tweede Kamer, 29 januari 2021). Zie: www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2021/01/29/rapport-beleidsvisie-collecties-uit-een-koloniale-context
- Engelshoven, Ingrid van, 'Reactie op commissiebrief met verzoek om reactie op het bericht in Parool van 7 maart 2019 over roofkunst (2019D10592)' (Kamerbrief 10 April 2019). Zie: <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-32820-282.html>
- Gonçalves-Ho Kang You, Lilian (ed.), 'Koloniale Collecties en Erkenning van Onrecht' (Raad voor Cultuur 2020). Zie: <https://www.raadvoorcultuur.nl/documenten/adviezen/2020/10/07/advies-koloniale-collecties-en-erkenning-van-onrecht>
- Hans, Rosalie, Henrietta Lidchi en Annette Schmidt, 'Provenance#2: The Benin collections at the National Museum of World Cultures' (NMVW, 2021). Zie: <https://www.tropenmuseum.nl/sites/default/files/2021-03/2021%20NMVW%20Provenance%20%20%28Benin%29%20e-book.pdf>
- Hartmann, Uwe, Maria Obenaus, Leonhard Weidinger, Michaela Scheibe (eds.), 'Provenance Research Manual to Identify Cultural Property Seized due to Persecution during the National Socialist Era' (German Lost Art Foundation, 2020). Zie: https://www.kulturgutverluste.de/Content/03_Recherche/EN/Manual.pdf?blob=publicationFile&v=2
- International Council of Museum, 'ICOM Code of Ethics for Museums' (2017). Zie: <https://icom.museum/wp-content/uploads/2018/07/ICOM-code-En-web.pdf>

- Lang, Sabine (ed.), 'Guidelines for German Museums. Care of Collections from Colonial Contexts. 2nd Edition' (German Museums Association, 2019). Zie:
<https://www.museumbund.de/publikationen/guidelines-on-dealing-with-collections-from-colonial-contexts-2/>
- Lelijveld, Robin en Wayne Modest (eds.), 'Words Matter, Work in Progress I' (NMVW, 2018). Zie:
<https://www.materialculture.nl/en/publications/words-matter>
- KNAW, 'Richtlijnen voor historisch-wetenschappelijk onderzoek in opdracht' (2007). Zie:
<https://www.knaw.nl/nl/actueel/publicaties/richtlijnen-voor-historisch-wetenschappelijk-onderzoek-in-opdracht>
- NMVW, 'Return of Cultural Objects: Principles and Process' (30 april 2019). Zie:
<https://www.volkenkunde.nl/sites/default/files/2019-05/Claims%20for%20Return%20of%20Cultural%20Objects%20NMVW%20Principles%20and%20Process.pdf>
- Pennock, Hanna en Simone Vermaat (eds.), 'Onderzoek naar sporen van slavernij en het koloniale verleden in de collectieregistratie. Een handreiking' (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2021). Zie:
<https://www.cultureelerfgoed.nl/publicaties/publicaties/2021/01/01/handreiking-onderzoek-naar-sporen-van-slavernij-en-het-koloniale-verleden-in-de-collectieregistratie>
- Sarr, Felwine en Bénédicte Savoy, 'Rapport sur la restitution du patrimoine culturel africain. Vers une nouvelle éthique relationnelle' (November 2018). Zie:
http://restitutionreport2018.com/sarr_savoy_fr.pdf